

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Diplomová práce

Kateřina Vytejšková

OSMANSKÝ DŮM V ANATOLII A NA BALKÁNĚ

OTTOMAN HOUSES IN ANATOLIA AND THE BALKANS

Praha 2011

vedoucí PhDr. Lubomír Procházka CSc.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

podpis

abstrakt / abstract:

OSMANSKÝ DŮM V ANATOLII A NA BALKÁNĚ

Osmanské domy se vyskytují v Anadolii a na Balkáně v oblastech, na nichž byl uplatňován osmanský centralizovaný správní systém a byly po několik staletí součástí Osmanské říše. Tyto domy si nechali stavět muslimové i křesťané. Byli to státní úředníci, lokální feudálové, obchodníci a řemeslníci. Vzhled těchto domů reflektuje jejich statut a životní styl. Většina dochovaných domů pochází ze 17. až přelomu 19. a 20. století. Jsou to domy vícepatrové, které mají některé charakteristické vnější i vnitřní znaky. Jsou pro ně typická do stran přesahující horní patra, které podpírají dřevěné vzpěry. Nejčastěji mají přízemí zděné z kamene a patro hrázdné s výplní z nepálených cihel. V přízemí se nachází technické zázemí a v patrech obytné místnosti, které byly rozděleny na mužskou a ženskou/rodinnou zónu, nebo dle ročního období na místnosti pro zimní a letní bydlení. Specifická je jejich multifunkčnost.

OTTOMAN HOUSES IN ANATOLIA AND THE BALKANS

Ottoman houses in Anatolia and the Balkans are situated in the areas, which were the part of the Ottoman Empire during many centuries and where the Ottoman centralized legal system was applied. These houses belonged to Muslims and Christians, who were local landowners, merchants, and craftsmen. Design of the houses reflects the statute and lifestyle of their owners. Most of the preserved houses originate from the 17th century until the transition of the 19th to the 20th century. They are multi-storeyed houses, which have some external and internal features. It is typical that they have overlapping upper storey to the sides, which are buttressed by wooden braces. Most frequently their ground floor is walled from stones and the upper floors have wooden, half-timbered frame with the filling of unburnt bricks. The ground floor was used as a service area and on the upper floors there are habitable rooms. These rooms were divided into the male and the female-family section, they could be also divided according to the seasons into the rooms for the winter living and for the summer living. Specific feature of the rooms in Ottoman houses is multifunctionality.

klíčová slova / key words:

Osmanská říše / Balkán / architektura / dům / bydlení

Ottoman Empire / The Balkans / architecture / house / housing

Obsah

ÚVOD	6
1. ZDROJE PRO ZKOUMÁNÍ OSMANSKÉHO DOMU	8
1.1 ODBORNÁ LITERATURA	8
1.1.1 Literatura v turečtině	8
1.1.2 Literatura v balkánských jazycích a v angličtině	10
1.1.3 Literatura v češtině	11
1.2. CESTOPISY	12
1.3 TERÉNNÍ VÝZKUM	13
2. CO JE TO OSMANSKÝ DŮM	14
3. OSMANSKÁ SPOLEČNOST	18
3.1 OBYVATELÉ	18
3.2 SPRÁVNÍ SYSTÉM	21
3.3 STAVEBNÍCI A STAVITELÉ	23
4. OSMANSKÁ MĚSTA, MĚSTEČKA A VESNICE	27
4.1 LETNÍ A ZIMNÍ STANOVISŤE	30
5. BYZANTSKÉ DOMY	33
6. OSMANSKÉ DOMY V HISTORICKÝCH PRAMENECH	36
6.1 PÍSEMNÉ A IKONOGRAFICKÉ PRAMENY OSMANSKÉ	36
6.2 PÍSEMNÉ A IKONOGRAFICKÉ PRAMENY EVROPSKÉ	38
6.3 ZOBRAZOVÁNÍ OSMANSKÝCH DOMŮ	42
7. CHARAKTERISTICKÉ RYSY OSMANSKÉHO DOMU	44
7.1 VNĚJŠÍ VZHLED	44
7.2 STAVEBNÍ MATERIÁLY A TECHNOLOGIE	44

8. TYPY DOMŮ DLE ÚČELU	49
9. FUNKCE A VYBAVENÍ INTERIÉRU	53
10. NÁZVOSLOVÍ	58
11. VYMEZENÍ OBLASTI VÝSKYTU OSMANSKÉHO DOMU	63
11.1 NEJVÝZNAMNĚJŠÍ LOKALITY V ANATOLII	65
11.1.1 Marmarská oblast.....	65
11.1.2 Egejská oblast	66
11.1.3 Centrální Anatolie.....	67
11.1.4 Středomořská oblast.....	67
11.1.5 Černomořská oblast	68
11.2 NEJVÝZNAMNĚJŠÍ LOKALITY NA BALKÁNĚ	69
11.2.1 Bulharsko	69
11.2.2 Řecko	70
11.2.3 Albánie.....	71
11.2.4 Makedonie	72
11.2.5 Kosovo	72
11.2.6 Bosna a Hercegovina	72
ZÁVĚR	74
LITERATURA	76
PŘÍLOHY	I-XXXI

OSMANSKÝ DŮM V ANATOLII A NA BALKÁNĚ

ÚVOD

Tato práce pojednává o obytných domech, které byly postaveny za vlády osmanské dynastie v Anatolii a na Balkáně a mají určité společné rysy. Domy, které by pocházely z prvních tří století existence Osmanské říše, tedy století čtrnáctého až šestnáctého, se do dnešních dnů nedochovaly, a tak nám k jejich poznání mohou posloužit některá vyobrazení a slovní popis pocházející z té doby. Nejstarší stojící domy, se kterými se dnes v postosmanské oblasti setkáváme, pocházejí ze století sedmnáctého, ale je jich velmi málo a navíc valná většina z nich prodělala úpravy ve stoletích následujících. Z osmnáctého a především devatenáctého století pochází největší procento dochovaných staveb vůbec. Architektura osmanských domů počátku dvacátého století byla více ovlivněna slohovou architekturou a s koncem Osmanské říše ve dvacátých letech dvacátého století nastal i definitivní konec osmanskému domu. Zkoumané domy se dnes vyskytují především ve městech a maloměstech, četnost jejich výskytu se v různých oblastech liší. To je spojeno mimo jiné s různým historickým vývojem v osmanských provinciích. Preference stavebních materiálů do jisté míry podléhá lokálním přírodním podmínkám, přesto mají osmanské domy charakteristické rysy, dle kterých je lze odlišit od jiných čistě regionálních typů obydlí. Zkoumat odlišnost či podobnost domů v Anatolii a na Balkáně, hledat souvislosti vedoucí ke vzniku tohoto oficiálně nedefinovaného, avšak na první pohled rozlišitelného „slohu“, je cílem této práce.

Na začátku podávám přehled dostupné cizojazyčné i české literatury, z níž lze čerpat při studiu architektury osmanských domů. Zamýšlím se nad různými termíny, kterými je osmanský dům v různých oblastech svého výskytu nazýván a podávám vysvětlení mnou zvoleného termínu „osmanský dům“. Zmiňuji se o konfesním složení osmanské společnosti a sociálním statutu obyvatel, protože souvisí s postavením v centralizovaném správním aparátu a se vztahem k půdě. Pozastavuji se nad tím, kdo byli

zadavatelé staveb, a kdo stavitelé. Sleduji změnu statutu některých aglomerací v průběhu několika staletí. Píši o tom, že Turci byli zvyklí měnit na léto své bydliště zcela, nebo jen v rámci jednoho domu.

Dále se snažím sledovat stavební tradice, ze kterých mohl novověký osmanský dům čerpat. Obracím se do předosmanské minulosti, abych hledala návaznost na byzantská obydlí. V osmanských a evropských iluminacích se snažím najít vyobrazení osmanských domů co nejstaršího data. Dále sleduji zmínky o osmanském bydlení v cestopisech evropských cestovatelů. Pokud jde o zobrazování osmanských domů, všímám si stereotypů, které jsou s jejich vyobrazeními spojeny.

Osmanský dům charakterizují z hlediska vnějších morfologických znaků a z hlediska použitých materiálů. Diferencuji domy dle účelu, za kterým byly postaveny a popisují vybavení interiéru a funkce obytných místností. Na závěr se zabývám názvoslovím, předkládám některé pro Anatólii i Balkán společné osmanské termíny vážící se k interiéru a exteriéru domů, sleduji některé posuny ve významu.

Geograficky vymezuji oblast výskytu osmanských domů a podávám stručný přehled nejvýznamnějších lokalit v pěti oblastech Anatólie, na které je dnes v rámci Turecka rozdělena. Přehled lokalit na Balkáně člením dle území současných národních států v dané oblasti. V závěru rekapituluji stěžejní poznatky o osmanském domě a vyvozují z nich závěry ohledně faktorů vedoucích ke vzniku a rozšíření.

Obrazová příloha je zařazena na konci, na jednotlivé obrázky v textu průběžně odkazují. Některé specifické výrazy a názvy z cizích jazyků jsem netranskribovala, proto jsou uvedeny kurzívou, výslovnost, pokud je zásadně odlišná od češtiny, je naznačena v hranatých závorkách vždy za prvně vyskytujícím se daným výrazem.

1. ZDROJE PRO ZKOUMÁNÍ OSMANSKÉHO DOMU

1.1 ODBORNÁ LITERATURA

Písemnými zdroji pro tuto práci byly publikace turecké, makedonské, bulharské, bosensko-hercegovské i odborné texty psané anglicky a česky. Čerpala jsem především z literatury psané turecky, protože Turci se cítí být dědici osmanské kultury a zkoumání tohoto fenoménu se v Turecku věnuje poměrně velký počet badatelů. Při popisu osmanských domů na Balkáně jsem se opírala o literaturu v místních slovanských jazycích. Díky jazykové bariéře mi zůstala nedostupná literatura psaná řecky a albánsky a proto jsem se musela v případě těchto oblastí spokojit s literaturou v angličtině.

1.1.1 Literatura v turečtině

Zájem o osmanskou civilní architekturu v Turecku projeví především architekti. Prvním, kdo tyto domy pojmenoval a vytvořil klasifikaci dle dispozičních kategorií, byl Sedad Hakkı Eldem (1908-1988). Jeho publikace *Türk evi plan tipleri* (Půdorysné typy tureckých domů) je jedním z prvních děl na toto téma, ze kterého vychází řada po něm následujících badatelů.

Jednou z novějších obsáhlých publikací je kniha architekta Rehy Günaye *Türk ev geleneği ve Safranbolu evleri* (Tradice tureckého bydlení a domy v Safranbolu). Shrnul v ní poznatky ze své první publikace *Geleneksel Safranbolu evleri ve oluşumu* (Tradiční safranbolské domy a jejich formování) a doplnil ji o kapitulu, která podává obecný přehled o geografickém rozšíření osmanských domů vůbec. Vzhledem k tomu, že se Günay důkladně zaměřil na jednu lokalitu (Safranbolu, které je pod patronátem UNESCO), tak se mu podařilo kromě popisu architektonických specifik tamních domů, popsat i běžný život jejich obyvatel. Jeho práce vedle pohledu architekta obsahuje i mnoho postřehů etnologa o každodenním životě obyvatel Safranbolu. Publikace jsou obohaceny vynikajícími vlastními fotografiemi, které pořídil na dané lokalitě při terénním výzkumu v rozmezí zhruba třiceti let. Zaznamenal tak domy a jejich interiéry, které se do dnešních dnů již nedochovaly.

Dalším architektem, který zpracoval toto téma je Cengiz Bektaş. Nahlíží na architekturu osmanských domů jako na produkt anonymního stavitelství, ač podotýká, že ve své době stavitelé osmanských domů byli známi. V knize *Halk yapı sanatı*

(Lidové stavitelství) nám zprostředkovává mimo jiné i rozhovory s posledními mistry staviteli ze „staré školy“ a dává tak nahlédnout do vzájemných vztahů stavebníka a stavitele. Historickými okolnostmi vedoucími k formování specifického stylu této osmanské architektury se hlouběji nezabývá, tak jako většina autorů-architektů. To celkem přirozeně není jejich cílem, zabývají se především popisy konkrétních lokalit a dispozicí jednotlivých domů. Bektaş se však narodil od jiných zamýšlí kriticky nad běžně používaným názvem „turecký dům“, který je v turecké literatuře užíván. Považuje ho sice za nepřesný, stejně tak jako jiné termíny s národními přívlastky, ale ponechává ho, protože je již v turecké společnosti vžitý.

Architekt-designér Önder Küçükerman, se v knize *Anadolu mirasında Türk evleri* (Turecké domy v dědictví Anatolie) snaží hledat souvislost mezi vzájemným uspořádáním obytných místností v „tureckém domě“ a jurtami v nomádských osadách, stejně jako mnoho jiných tureckých autorů o „tureckém“ původu osmanských domů nepochybuje.

Poněkud jiný přístup mají k tomuto tématu historici, kteří se zaměřují více na souvislosti a okolnosti vzniku osmanských domů. Historička umění, Ayda Arel je autorkou, která podrobila kritice interpretaci obytných domů v Anatolii jako „tureckých“. Snaží se zasadit tuto architekturu do širšího kulturně-historického kontextu, obrací se do ranně osmanské historie a naznačuje i možnou návaznost na předosmanské období. Její komplexní přístup k tomuto tématu je ale spíše ojedinělý. Své poznatky shrnula v roce 1982 v monografii *Osmanlı Konut Geleneginde Tarihsel Sorunlar* (Historické otázky tradice osmanského obydlí) a v dalších odborných článcích.

Historik umění Doğan Kuban věnuje podstatnou část své knihy *Sanat tarihimizin sorunları* (Otázky našich dějin umění) seldžucké a osmanské architektuře. Osmanskou architekturu, stejně jako osmanské umění vůbec, vidí jako syntézu byzantské, íránské a turecké kultury. Několik kapitol věnuje srovnání vzhledu a funkčnímu uspořádání měst islámských, íránsko-turkeštánských a byzantských a v jedné kapitole se věnuje tradičnímu bydlení.

Pokud jde o turecky psanou literaturu o obytných domech z osmanského období na Balkáně, tak dobrý přehled nejvýznamnějších lokalit podává Nur Akin v knize *Balkanlarda osmanlı dönemi konutları* (Sídla z osmanského období na Balkáně). Každá kapitola v knize je věnována jednomu současnému balkánskému státu, na jehož území se osmanské domy nacházejí. Kapitoly obsahují stručný historický vývoj v každé z oblastí vzhledem k osmanské nadvládě a nabízí výčet nejdůležitějších lokalit na daném území. Text je doprovázen četnými nákresey a fotografiemi.

1.1.2 Literatura v balkánských jazycích a v angličtině

V Bulharsku je téma novověkých obytných domů již dlouhou dobu systematicky zpracováváno četnými autory a jejich přínos tkví především v kvalitním zpracování významných lokalit, ale z hlediska historických souvislostí jsou tato díla málo objektivní, protože jsou ve velké většině silně zatížena přístupem, který veškerou místní architekturu považuje za národní produkt. Jednou z nejnovějších komplexních publikací věnujících se „národní architektuře“ je kniha architekta Stefana Stamova s názvem *Дрвената народна къща* (Dřevěný národní dům). Autor se zabývá typologií domů s dřevěnou konstrukcí horního patra a podává systematický přehled významných oblastí jejich výskytu na území Bulharska.

V Makedonii vydal v posledních letech řadu podrobných publikací o lidových stavbách Petar Namičev. Jedná se jak o práce souhrnné, jako je *Развој на селската куќа во Македонија* (Vývoj vesnického domu v Makedonii), tak o práce věnující se jednotlivým regionům. V souhrnné práci Namičev klasifikuje domy do několika kategorií dle vnějšího vzhledu a funkce a u každého z typů podává vedle stručné charakteristiky výčet oblastí, ve kterých se vyskytuje. V pracích věnovaných regionům se zabývá konkrétními domy, jejich dispozicemi a interiéry. Všechny jeho publikace jsou ilustrovány vynikajícími názornými perokresbami.

Při zkoumání osmanských domů v Bosně a Hercegovině jsou přínosné zvláště publikace věnované konkrétním panským sídlům, neboť tato architektura zde není celoplošně rozšířena v takové míře jako v Thrákii a Makedonii.

V Albánii jsou dvě významné lokality s osmanskými domy. Berat a Gjirokaster, které jsou pod patronátem UNESCO. Nepodařilo se mi získat žádnou komplexní publikaci věnovanou architektuře domů těchto lokalit. Jako písemné zdroje ke konkrétním domům proto používám brožury, které jsem získala při terénním výzkumu a internetové zdroje. Přehled významných architektonických památek, především však sakrálních a základní informace k historickému pozadí osmanské správy v Albánii podává Machiel Kiel v knize *Ottoman Architecture in Albania (1385-1912)*.

Informace k domům v Řecku čerpám z již zmíněné turecky psané knihy o osmanských domech na Balkáně a rovněž z internetových stránek daných regionů, měst a muzeí.

1.1.3 Literatura v češtině

Žádné české publikace zabývající se osmanskými domy ještě nevznikly. Z českých autorů se okrajově tohoto tématu dotkl etnolog Jiří Langer. V publikaci *Evropská muzea v přírodě*, v kapitole o Bulharsku popisuje několik lokalit, které mají statut památkové rezervace či muzea v přírodě. Kniha má encyklopedický charakter. Ve své nejnovější publikaci s názvem *Lidové stavby v Evropě*, zúročil i téma *Východní cesty mediteránních inovací středoevropské lidové architektury*, které publikoval jako článek spolu s etnoložkou Helenou Bočkovou ve sborníku *Česká etnologie 2000*. Autoři navazují na práci Václava Frolce a Mezinárodní komise pro studium lidové kultury Karpat a Balkánu. Ač ve svých textech pojednávají především o domech novověkých, dostatečně nezohledňují celý novověk trvající osmanskou nadvládu na Balkáně. Všímají si specifického systému hospodaření a způsobu bydlení, aniž by ho spojovali s odlišným systémem sociálních a vlastnických vztahů¹ v Osmanské říši a odvolávají se na blíže nespecifikované „mediteránní tradice“. Podobné připomínky lze mít i ke článku *Vícedílný dvůr na Balkáně-specifický fenomén mediteránní tradice v Evropě*, který Helena Bočková publikovala v monotematickém čísle časopisu *Český lid 95/2008* věnovaném Balkánu. Přestože vliv osmanské kultury není dostatečně akcentován, přináší práce Jiřího Langera i Heleny Bočkové mnoho cenných postřehů.

O vzhledu a uspořádání osmanských měst středověkého Balkánu píše historička Luďa Klusáková v knize s názvem *Cestou do Cařihradu, osmanská města v 16. století viděná křesťanskými očima*. Kniha mapuje významnou komunikační tepnu, která vedla z Evropy přes Balkán do hlavního města Osmanské říše. Kniha pojednává o balkánských osmanských městech ranného novověku a obsahuje i četné zmínky o podobě obytných domů a městských čtvrtí, které autorka čerpá z historických cestopisů. Ve své knize autorka také užívá pojmu mediteránní tradice, ale vždy v jasném kontextu doby a kultury, o které zrovna hovoří. Používá termín „klasické mediteránní tradice“ (z nichž vyrostla tradice byzantské městské kultury)² a pro pozdější období užívá termín „osmanská mediteránní tradice“.³ Autorka ve své knize často hovoří o výrazné osmanizaci balkánských měst jak z hlediska státně správního, tak z hlediska morfologie.

---

¹ V Osmanské říši patřila veškerá půda sultánovi, narozdíl od feudálního vlastnictví půdy v Evropě (včetně Rumunska).

² KLUSÁKOVÁ L.: *Cestou do Cařihradu, Osmanská města v 16. století viděná křesťanskými očima*. ISV Praha 2003, s. 117.

³ KLUSÁKOVÁ L.: *Ibid.*, s. 119.

Kniha přispívá k pochopení osmanského správního systému a koncepce osmanských měst.

Středověkou vesnickou architekturou v Evropě se zabývá archeolog Pavel Vařeka. V knize *Archeologie středověkého domu* věnoval několik kapitol balkánským zemím. Bohužel se však o středověkém domě v těchto oblastech téměř nic nedozvíme, autor pouze konstatuje, že archeologické prameny z mladšího středověku chybí a proto je třeba se opřít o novověké stavby a etnologii.

Dalším českým autorem, který ale zkoumal především architekturu sakrální, je architekt Amjad Bohumil Procházka. V menší míře se věnoval i obytným domům v několikasvazkovém díle *Architekture of the Islamic Cultural Sphere* (Architektura islámské kulturní sféry). Články o islámském obytném domě a islámském městě publikoval již v sedmdesátých letech v časopise *Nový Orient*.⁴ Podílem nemuslimů na utváření osmanské architektury se autor nezabývá, důraz klade na zastřešující islámskou kulturu.

1.2 CESTOPISY

Cestopisy jsou kvůli absenci dochovaných příkladů raněnovověkých domů nejstaršími historickými prameny pro zkoumání osmanských domů z tohoto období. Ve středověku nebylo zvykem se lidovou kulturou v dobových textech příliš zabývat, protože byla považována za nízkou. U cestovatelů však vždy vzbuzoval odlišný životní styl obyvatel cizích zemí zájem a proto mu věnovali ve svých sděleních prostor. Nejvíce středověkých cestopisů, ve kterých najdeme informace o obytných domech Osmanské říše, pochází z pera evropských cestovatelů šestnáctého století. Autoři, kteří zanechali zprávy o architektuře v osmanské říši se účastnili císařských poselstev vyslaných k sultánovu dvoru. Většina těchto cestopisů je psána německy. Podrobnější popis osmanských domů nalezneme v cestopise Hanse Dernschwama – *Hans Dernschwams Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-1555)*, nebo v cestopise Salomona Schweiggera – *Zum Hofe des türkischen Sultans*. V češtině byla sepsána kniha s názvem *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic*. I když přináší mnoho zajímavých postřehů z prostředí hlavního města Osmanské říše, o domech a urbanismu se zmiňuje jen velmi okrajově.

---

⁴ Dostupné z: <http://www.libri.cz/database/orient/list.php?od=p&start=21&count=10>

Dalšími cestopisy, ve kterých najdeme užitečné postřehy o architektuře bývalých osmanských měst, maloměst a vesnic, jsou práce sepsané na přelomu devatenáctého a dvacátého století. Významným autorem, který se zabýval oblastí Balkánu intenzivně několik desetiletí byl malíř, etnograf a spisovatel Ludvík Kuba (1863-1956). Kuba ve svých knihách popisuje různé aspekty běžného života obyvatel Balkánu a všímá si i kultury bydlení a architektury. Přínosné pro zkoumání postosmanské oblasti jsou jeho knihy cest po Balkáně: *Čtení o Bosně a Hercegovině, cesty a studie z roků 1893-1896*; *Čtení o starém Srbsku, cesty a studie z roků 1890-1927* a *Čtení o Makedonii, cesty a studie z roků 1925-1927*.

1.3 TERÉNNÍ VÝZKUM

Kromě písemných zdrojů vycházím především z vlastního terénního výzkumu, který jsem mezi lety 2006-2009 uskutečnila v Anatolii. S osmanskými domy jsem se v této oblasti setkávala již dříve, ale tou dobou ještě nebyly předmětem mého bezprostředního zájmu. Při terénním výzkumu jsem navštívila snad nejznámější lokalitu v Turecku – město Safranbolu ležící v severní Anatolii, které bylo kvůli architektuře obytných domů zařazeno na seznam kulturního dědictví UNESCO. V jeho blízkosti se nachází vesnice Yörük köyü, která je architektonicky velmi podobná, ale stav tamních domů je původnější, neprodělaly tolik nezdařilých rekonstrukcí. Dalšími významnými lokalitami, které jsem mohla osobně navštívit jsou města Kula a Birgi a vesnice Cumalıkızık na západě Turecka. Osmanské domy se na západě Turecka vyskytují víceméně v každém provinčním městě, avšak ne v takové koncentraci jako na zmíněných lokalitách. Podrobný výčet významných lokalit s osmanskými domy bude podán v kapitole 11.1.

Některé významné lokality s osmanskými domy na Balkáně jsem měla možnost navštívit za finanční podpory FF UK v roce 2009 v rámci interního grantu.⁵ Při výběru lokalit pro itinerář cesty jsem se opírala o výše zmíněnou knihu *Balkanlarda osmanlı dönemi konutları*. Navštívila jsem několik významných lokalit v Bosně a Hercegovině (Mostar, Blagaj, Sarajevo), v Makedonii (Tetovo, Ohrid), v Albánii (Gjirokaster), v Řecku (Siatista) a v Bulharsku (Melnik, Plovdiv, Koprivštica). Měla jsem tak možnost

---

⁵ Jedním z výstupů projektu byl článek: Specifika osmanského domu, *Nový Orient* 3/96, Praha 2010, s. 46-49.

udělat si představu o místní architektuře a jejím rozšíření, srovnat typy domů z jednotlivých oblastí a četnost jejich výskytu jak vzájemně, tak s obdobnou architekturou v Anatolii.

Nepodařilo se mi navštívit všechny lokality, které by si podrobnější prozkoumání zasloužily, a tak se v některých případech opírám pouze o dostupnou literaturu. Při terénním výzkumu jsem pořídila velké množství fotografií, kterými je tato práce názorně doplněna.

2. CO JE TO OSMANSKÝ DŮM

Pro obytné domy, které jsou v této práci nazývány osmanskými, neexistuje zatím žádný obecně platný termín, na kterém by se shodly všechny země, na jejichž území se tato architektura vyskytuje. Jedná se o novověké domy pocházející ze sedmnáctého, ale především z osmnáctého a devatenáctého století, které se dochovaly na území bývalé Osmanské říše, především však v jejím jádru, tedy v Anatolii a na Balkáně. Najdeme je ale i v některých městech značně vzdálených od centra říše, jako například na Krymu či v Sýrii. Osmanská říše patřila k islámské oblasti, která z evropského hlediska nepodléhá známým stavebním slohům. Tedy alespoň do moderní doby ne. Většina prací zabývajících se orientální architekturou ji nazývá souhrnným názvem islámská a dělí ji dále podle geografických oblastí či dynastií za jejichž vlády vznikla.⁶ Většina prací se věnuje jen architektuře sakrální, obytný dům pokud je zmiňován, tak jen okrajově.

Architektura obytných osmanských domů se nedá považovat z dnešního pohledu za výhradně městskou či vesnickou. Rozdíl mezi městem, městysem a vesnicí v Osmanské říši nebyl velký, navíc se statut některých aglomerací změnil, jak bude dále vysvětleno (viz. *kap. 4*) a proto se tato architektura vyskytuje ve všech typech aglomerací. V Turecku je architektura obytných domů chápána jako jeden celek, nedělí se na vesnickou a městskou, do jejího rámce spadají domy – *ev*, panská sídla – *konak* i letní vily zvané *yali* [jaly]. Je nazývána souhrnným názvem „osmanské domy“ (*osmanlı evleri*) nebo termínem „turecký dům“ (*türk evi*), který je rozšířenější. Reha Günay klasifikoval architektonická období osmanského obytného domu takto: od patnáctého století do první čtvrtiny osmnáctého století období „klasické osmanské“, jehož vliv přesahuje až do konce osmnáctého století. Kolem poloviny osmnáctého století se začíná projevovat vliv baroka, který přechází na konci století v rokoko, které pokračuje až do poloviny devatenáctého století. Na počátku devatenáctého století se již prosazuje neoklasicismus. Celé devatenácté století v osmanské architektuře je považováno za eklektické. Na počátku dvacátého století se především v Istanbulu a velkých centrech říše prosazuje art-nouveau.⁷ Míra ovlivnění architektonickými slohy je závislá na vzdálenosti lokality od kulturního centra a sociálním statutu stavebníka. Po vzniku

---

⁶ PROCHÁZKA, B. A.: *Determinants of Islamic Architecture*. MARP, Zurich 1988.

HATTSTEIN M., DELIUS, P.: *Islám - umění a architektura*. Slovart 2006.

⁷ GÜNAY, R.: *Türk ev geleneği ve Safranbolu evleri*. Yapı-endüstri merkezi yayınları, İstanbul 1999, s. 15.

Turecké republiky ve dvacátých letech dvacátého století již nelze hovořit o architektuře osmanské.

Aglomerace se zachovalou architekturou osmanských domů na Balkáně dnes leží na území několika států. Celá oblast je etnicky a konfesně velmi různorodá, někteří obyvatelé vzhlíželi k osmanské kultuře, jiní ji měli důvod odmítat, k jiným neměla možnost proniknout. Ve městech nalezneme mnoho domů, které byly postaveny v osmanském stylu. Především na vesnicích jsou obydlí, která vychází z předosmanských stavebních tradic.

Stefan Stamov v knize *Dřevěný národní dům* dělí vernakulární architekturu v Bulharsku podle dvou principů. Podle regionálního rozšíření a podle období vzniku. Období dále dělí na tři úseky. Prvním úsekem je architektura „předobrozenecká“ (17.-18. stol.), druhým je „ranněobrozenecká“ (18. stol. a počátek 19. stol.) a třetím je „vrcholněobrozenecká“ (18. a 19. stol.). Stamov, tak jako i jiní bulharští autoři, klade důraz na autochtonost a národní charakter stavebních tradic. K původu obytných domů na území Bulharska se vyjadřuje Stamov takto: „*Za použití mnoha důkazů byla vytvořena přesná a správná charakteristika lidového dřevěného domu a byl objasněn její bulharský lidový původ, bez známky cizích vlivů.*“⁸ Někteří autoři do obrozenecké architektury zahrnují i stavby mnohem starší. Například v brožuře, kterou vydal kolektiv Ředitelství muzeí města Koprivštica se dočítáme: „*Koprivštický dům období bulharského obrození se vyvíjel a konstitoval ve třech etapách. První etapa připadá na období prvního osídlení Bulhary ještě před zábořem Turky (tedy před 14. stoletím) [...] Další etapa spadá do první poloviny devatenáctého století [...] Třetí etapa stavitelství spadá do prudkého ekonomického rozvoje v polovině devatenáctého století [...]*“⁹ Vliv osmanské kosmopolitní kultury na formování architektury, která se dochovala na území Bulharska je opomíjen, protože osmanská kultura je chápána jako cizí – turecká a tudíž nemůže být národní – bulharská.

V Makedonii je, stejně jako etnická skladba jejích obyvatel, vernakulární architektura regionálně velmi rozmanitá. Petar Namičev ji dělí dle dvou hledisek; podle regionálního rozšíření a podle kategorií typologických. Typ zvaný „dům na výšku – čardaklija“ (*куќа на високо – чардаклија*¹⁰) odpovídá domům s nadkrytými terasami či

---

⁸ STAMOV, S.: *Дървената народна къща*, София 2007, с. 8.

⁹ *Копривщица*. Борина, Болгария 2005, с. 11

¹⁰ NAMIČEV, P.: *Развој на селската куќа во Македонија, Народно неимарство IV. – Development of vernacular house in Macedonia, Traditional Architecture IV*. Музеј на Македонија Скопје 2007, с. 55.

přesahy horního patra, které známe z Bulharska jako obrozenecké, nebo z Anatólie jako turecké, či z Řecka jako řeckou vernakulární/makedonskou architekturu.

V Bosně a Hercegovině je někdy užíváno termínu „turecký dům“ vedle výrazu „osmanský“, protože na Balkáně muslim = Turek (viz *kap. 3.1*). Termín osmanský dům se dnes mimo Turecko a Bosnu a Hercegovinu používá také v Albánii a Kosovu. Tyto země se hlásí ke své osmanské minulosti a hraje v tom nepochybně roli příslušnost velkého počtu obyvatel k islámu. Osmanskou kulturu, která je vnímána především jako islámská, nemají potřebu zavrhnout, narozdíl od jiných balkánských zemí, které kladou důraz na slovanský respektive křesťanský charakter své kultury.

Bohumil Amjad Procházka řadí osmanský dům do kategorie „islámský obytný dům“ a nazývá jej „turecký novověký dům“. Výraz novověký je namístě, ale přívlastek turecký, jak z tohoto textu doufám vyplyne, je poněkud zavádějící. Navíc v tabulce typů islámských obytných domů pro jeho reprezentaci zvolil kresbu domu, který je typický pro bulharský Plovdiv devatenáctého století, tedy v bulharské terminologii „dům národního obrození“.

Fredéric Hitzel ve své knize pojednávající o kultuře a společnosti Osmanské říše v období mezi patnáctým a osmnáctým stoletím v kapitole o domech a bydlení píše: „*Balkán a severozápad Anatólie byly oblastmi „tureckého domu“ (říkalo se mu také „osmanský“, ale i „bulharský“ nebo dokonce „byzantský“ podle různých autorů)*.“¹¹

Protože území všech zmíněných států byla součástí Osmanské říše v době, kdy se tento zkoumaný typ domů utvářel, považuji právě výraz „osmanský dům“ z dnešního pohledu za nejvýstižnější a nejobjektivnější. Neoznačuji tímto termínem ale všechny domy na území Osmanské říše z oné doby, ale pouze domy se společnými rysy, které se staly pro říšskou architekturu typickými. Tyto typické prvky zahrnují jak vnější formu, tak i vnitřní dispozici a využití prostor (viz *kap. 7*).

---

¹¹ HITZEL, F.: *Osmanská říše 15.–18. století*. NLN Praha 2004, s. 232.

3. OSMANSKÁ SPOLEČNOST

3.1 OBYVATELÉ

Obyvatelé zde zkoumaných domů byli všichni poddanými osmanského sultána. Osmanská říše byla silně centralizovaná a sultán jako jediný vládce soustřeďoval ve svých rukou moc světskou i duchovní a jeho autorita byla absolutní. Sultáni pocházeli z turecké dynastie Osmanů, která postupem času z etnického hlediska byla čím dál tím méně skutečně turecká. Do poloviny šestnáctého století se sultáni ženili především s princeznami byzantských a balkánských panovníků a také vládců ostatních turkmenských anatolských bejliků. Tato sňatková politika měla upevnit jejich pozice. Od šestnáctého století si ale začali vybírat své manželky z řad harémových otrokyň. Například velmi vlivnou manželkou sultána Sulejmana I. (1520-1566) se stala otrokyně Hürrem (Roxelana), která pocházela z Rohatyně na Ukrajině. Murat III. (1574-1595) měl za ženu otrokyni Safiyi Sultan (Sofia Baffo), benátčanku, která byla dcerou guvernéra Korfu.¹² To je jen pár příkladů z mnoha. Osmanští sultáni jako manželé a synové žen pocházejících z jiných kultur byli vystaveni různým kulturním podnětům.

Osmanská říše byla tvořena různými heterogenními složkami, žily v ní různá etnika a různé náboženské skupiny. Etnicita ještě nehrála roli, poddaní byli rozděleni podle principu náboženského a politického. Z náboženského hlediska se dělili na muslimy a nemuslimy. Muslimové si byli všichni rovni. Nemuslimové – *zimmî* byli oproti muslimům znevýhodněni daňově a byli rozděleni do tzv. *milletů* – konfesí. Vedle muslimů existovaly tři další konfese, které však zahrnovaly jen hlavní směry monoteistických vyznání: 1. ortodoxní křesťané – *Rûmî* (tj. Římané = obyvatelé východořímské říše = Byzantinci, později překládáno jako Řekové), 2. východní křesťané – *Ermenî* (tj. Arméni, ale označení zahrnovalo i jiná etnika jako například Syřany), 3. Židé – *Yahudî* [jahudý] (zahrnovalo několik židovských komunit).¹³

Zvláštní skupinu obyvatel tvořili nomádi, kteří se nazývají *Yörük* [jörük]. Někteří kočovali, jiní se usadili ve vesnicích či městech. Věnovali se především pastevectví. Tito obyvatelé byli etnickými Turky¹⁴. Výrazu Turek bylo užíváno jako protikladu k městskému člověku, nebo ve významu nomád vůči vesničanovi.¹⁵ Z

---

¹² GÜLERYÜZ, N.: *Türk Yahudileri tarihi I.* İstanbul 1993, s. 106.

¹³ HITZEL, F.: *Op.cit.*, s. 79.

¹⁴ Z dnešního pohledu Turků jde o Turkmeny, tj. turkické kmeny, které nejsou osmanské.

¹⁵ KUBAN, D.: *Sanat tarihimizin sorunlari.* Çağdaş yayımları İstanbul 1975, s. 135.

hlediska Evropanů byli již od středověku muslimové žijící v Osmanské říši bez ohledu na svou skutečnou etnicitu nazýváni Turky a Osmanská říše Tureckem, s těmito termíny se ostatně setkáváme i v mnohých středověkých a novověkých evropských cestopisech. Pojem turecký byl na Balkáně chápán jako synonymum muslimského až do nedávné doby, Turkem byl nazýván muslim bez ohledu na svou skutečnou etnicitu. O tom nás spravuje Ludvík Kuba ve svých cestopisech z přelomu devatenáctého a dvacátého století. V kapitole *Fez čili: Jak na ně?* píše o Turcích toto: „[...] *dráždila by (černoohorská čapka) Musulmany čili „Turky“*“[...]“ Na jiném místě stejné knihy se dozvídáme: „*Jako bystrý a kulturní člověk měl hned veliké porozumění pro mohamedánský živel, pro „Turky“, jak se obecně tady říká [...] – ačkoliv v celé Bosně a Hercegovině žádných Turků není. Ti co tam kdysi ze začátku přišli – a bylo jich málo, hlavně v Hercegovině – dávno splynuli s domácím lidem. Zdejší „Turci“ jsou tedy Slované.*“¹⁶ Ve stejném smyslu se vyjadřují Langer a Bočková: „*Málo se však zmiňuje, že obyvatelstvo na Balkáně považované za turecké bylo etnicky značně různorodé a do nového prostředí vnášelo prvky kulturních tradic z oblastí značně vzdálených, od arabských a kavkazských po slovanské (s islámem přijalo i turecký jazyk).*“¹⁷ Lze mít jen malou výhradu ke tradicím „arabským“, které by snad bylo lepší nazývat „orientálními“, neboť etničtí Arabi se na správu osmanského státního aparátu na Balkáně nepodíleli. Dochází tu tak mimoděk k podobné asociaci jako výše zmíněné: muslim = Turek, ale v tomto případě jde o orientální = arabský. Posty ve státní správě zaujímali tradičně především Balkánci, kteří byli v dětství v povinných odvodech zvaných *devşirme* [devširme] odvedeni z Balkánu do hlavního města, „poturčení“ respektive islamizováni a nejbystřejší z nich vychováni a vzděláni v císařském paláci. V dospělosti se stávali vezíry, nebo byli jako místodržící – *beylerbey* [bejlerbey] vysíláni do osmanských provincií. Ti, kteří nebyli vybráni do palácové školy prošli vojenským výcvikem a stali se janičáry. Poslední záznam o odvodech devşirme pochází z doby Ahmeta III. (1703-30).¹⁸

Známý odborník na Blízký východ Bernard Lewis se k tématu vlastního názvu Osmanské říše prý vyjadřuje takto: „O oficiálním jazyce Osmanů se obvykle mluví jako o turečtině, ale lid se za Turky nepovažoval. Názvy Turek a Turecko se začaly v Evropě používat minimálně od 12. století. Obyvatelé Osmanské říše svou zemi nazývali z

---

¹⁶ KUBA, L.: *Čtení o Bosně a Hercegovině*. Družstevní práce 1937, s. 102, 223.

¹⁷ LANGER, J. –BOČKOVÁ, H. in: *Česká etnologie 2000*, Etnologický ústav AVČR 2002, s. 87

¹⁸ VESELÁ, Z.: *Novověké dějiny Turecka, I. díl, Dějiny osmanské říše od reformy Nizami Ceditu do rozkladu imperia (1918)*. SPN Praha 1966, s. 6.

náboženského hlediska *Memâlik-i Islâm* a z hlediska vladaře *Âl-i Osman*; nebo když bylo potřeba užít geografického termínu, říkali zděděnému impériu *Memleket-i Rûm*.¹⁹ Je zřejmé, že jediný ustálený výraz pro Osmanskou říši neexistoval. Osmanští sultáni se honosili vedle jiných titulů i titulem *Kayser-i Rûm*, tedy Císař římský, který nebyl jen symbolický, ale dával najevo, že se s přebraným byzantským územím cítí být pokračovateli Byzantské říše.²⁰

Společnost se dělila z hlediska právního na skupinu *askerî*, *reâyâ* [rájá] a duchovenstvo *ulemâ*. Kategorii *askerî* tvořili vedle vojáků všichni sultánovi služebníci zapojení do státní správy. Byli osvobozeni od daní a sultán měl plnou moc nad jejich životy a majetky, byli jeho otroky – *kul*. Pokud jim za života nebyl majetek z nějakého důvodu zkonfiskován, mohli ho předat dědicům.²¹ Jejich společenský statut byl vysoký.

Vojenskou třídu *askerî* tvořili především sultánovi vojáci. Jednotky janičárů byly nejdůležitější složkou stálého vojska. Pocházely stejně jako státní úředníci z odvodů devširme a rekrutovaly se především z balkánských Slovanů. Vedle této stálé armády se sultán opíral o provinční síly, jejichž nejdůležitější složkou bylo jezdecktvo – *sipahi*. Tito jezdci byli držiteli *timaru*, což byla pozemková prebenda. Timariot nebyl majitelem půdy, měl ji propůjčenou za účast na vojenských akcích. Tuto půdu obdělávali zemědělci, kteří patřili do skupiny *reâyâ*.

Reâyâ zahrnovala všechny, kdož něco produkovali a platili daně do sultánovy pokladny. Jednalo se o kategorii politickou, nikoli ekonomickou.²² Byli to především vesničané, ale i měšťané a nomádi. Do této skupiny spadali lidé různých konfesí. Křesťané se tradičně zabývali obchodem, zejména Řekové rozvinuli bohaté obchodní spojení s Evropou. Řada řeckých rodin velkoobchodníků působí od dob Byzantské říše vlastně dodnes.²³

Zvláštní kategorií byli otroci, které mohli vlastnit muslimové a protiprávně i křesťané. Nesvobodní otroci ale tvořili v osmanské společnosti poměrně nepočetnou vrstvu a většinou dostali po několika letech služby od svého pána svobodu. Tvořili je především váleční zajatci, nebo se prodávali na trhu s otroky. Pracovali hlavně jako sluhové/služební a jejich hmotné postavení se podstatně nelišilo od postavení svobodných občanů.²⁴

---

¹⁹ ÖZBARAN, S.: *Bir başka Osmanlı kimliği: Rûmilik*. Toplumsal Tarih 101, 2002/05, Istanbul, s. 13.

²⁰ *Ibid.*, s. 11.

²¹ HITZEL, F.: *Op.cit.*, s. 77.

²² *Ibid.*, s. 78.

²³ VESELÁ, Z.: *Op.cit.*, s. 11, 35.

²⁴ *Ibid.*, s. 7.

Všichni muslimští i nemuslimští obyvatelé Osmanské říše neměli až do devatenáctého století možnost ani důvod se označovat jedním společným názvem. To se změnilo v roce 1856 kdy byli všichni občané říše ediktem *Hattı Hümayûn* zrovnoprávněni a prohlášeni za Osmance. Tuto novou identitu však většina z nich nepřijala, protože tou dobou už se začínaly probouzet národní nacionalismy v balkánských státech.

3.2 SPRÁVNÍ SYSTÉM

Centrální oblasti Osmanské říše byly rozděleny na správní celky vyššího stupně *eyalet* [ejalet], zvané též *beylerbeylik* a ty se dělily na menší *sancaky* [sandžak] a ty na menší *kaza*. Veškerá půda, až na malé výjimky, kdy ji sultán daroval do trvalého vlastnictví jednotlivcům, byla v Osmanské říši státní – *mîrî* a byla pronajímána systémem vojenských správních beneficí souhrnně zvaných *timar*. Tento systém byl zaveden ve všech centrálních oblastech říše, tedy v Malé Asii, na Balkáně mimo území Černé Hory a v Sýrii. Beneficia se dělila do tří skupin. Nejvýnosnější byl *hâs*, který byl vázán na úřad vysokého hodnostáře jako byl *vezîr* – ministr, *vali* – guvernér, nebo *beylerbey* – místodržící provincie. Beylerbey měl titul paša a vedl jezdce *sipahi* z daného správního obvodu. Střední výnos měl *zeâmet*, který byl v držení *sancakbeye* – správce *sancaku*, nebo *subaşıho* [subašy] – správce okrsku *kaza* a dalších. *Timâr* se nazývalo beneficium s nejnižším ročním výnosem a jeho držitelem byl *sipahi* – jezdec. *Timâr* a *zeâmet* byly udělovány často doživotně a mohly přejít na držitelova dědice, byli schopni vykonávat stejnou službu. *Hâs* po skončení služby přecházel na nově jmenovaného hodnostáře.

V soukromém vlastnictví *mülk* byly pouze pozemky se zahradami na území městského katastru. Státní půda byla předána do dědičné držby právem *tapu* rolníkům, kteří na ní pracovali. Během staletí se zvětšovala kategorie soukromé půdy a vyčleňovala se z ní půda nadační *vakıf*. Nadační půda a majetek byly sultánem poskytovány ze státního majetku a tvořily tak jediný majetek duchovenstva. I na této půdě pracovali rolníci, výnos z ní však nešel do státní pokladny, ale na provoz

derviškých konventů – *tekke* a různých sociálních zařízení. Často k nadacím patřily celé vesnice.²⁵

Poddaní byli mimo jiných daní, o kterých se zde nebudu rozepisovat, zatíženi desátkem z úrody, který se nevztahoval na plodiny, které pěstovali přímo u svého obydlí pro vlastní potřebu, z těch platili jen malý poplatek. U většiny osmanských domů se nacházely různě velké zelinářské zahrady. Pěstování náročných plodin nebylo vzhledem k daňovému tlaku zajímavé a růst nebyl prioritou rolnické činnosti.²⁶

Osmanská dynastie se systematicky snažila zabránit vzniku dědičné aristokracie, jejíž členové by se jí mohli stát konkurencí. V říši se nevytvořila vojensky mocná aristokracie opírající se o vlastnictví půdy. Na konci šestnáctého století se ale stále častěji snažili i nevojáci opatřit si nějakou benefici a držitelé benefice se snažili ji přeměnit ve své vlastnictví. Roku 1695 byly zavedeny doživotní daňové nájmy *malikane*.²⁷ Tak se stal systém pronájmu státní půdy nefunkčním a byla otevřena cesta k vytváření *çiftliků*²⁸ [čiftlik], díky jejichž výnosům mohli regionální páni nahromadit velká jmění. Rozšiřovali plochu čiftliků a měnili tak posléze celé vesnice ve své velkostatky. Pouze v několika málo oblastech na Balkáně došlo ke vzniku skutečně velkých statků. Více než na orbu se zaměřovaly na dobytkařství. Z držitelů beneficí se stali dědiční lenníci a téměř bez omezení jimi disponovali. Od sedmnáctého století ztrácel osmanský režim svůj centralizovaný charakter a začínala se nelegálně utvářet lokální privilegovaná vrstva zvaná *âyan* nebo také *derebey*. Tento způsob vlády místních „feudálů“, který se utvořil v Anadolii, byl státem zlegalizován a stal se běžným uspořádáním i v Rumelii. Tak se podařilo některým Turkům dosáhnout vysokých státních hodností, které byly dříve vyhrazeny jen palácovým otrokům (většinou Balkáncům). Systém se sice začal podobat evropskému feudalismu, ale mělo to i pozitivní důsledek v tom, že se k politické moci v provinciích dostali místní lidé.²⁹ Na začátku osmnáctého století přešlo právo vybírat daně z timariotů na místní usurpátory a

---

²⁵ Některé vesnice v Bosně ještě dnes mají v názvu slovo Vakuf. Ibn Batúta píše o konventu (*tekke*) poblíž Kastamonu, kde strávili noc: „Všechny výdaje tohoto konventu a jídlo pro počestné jsou hrazeny z příjmů, které plynou z jedné vesnice, která mu přináleží.“ (PARMAKSIZOĞLU, Í.: *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden seçmeler*. T. C. Kültür Bakanlığı yayımları. Ankara 1999, s. 57)

²⁶ KREISER, K., – NEUMANN, CH., K.: *Dějiny Turecka*. NLN Praha 2010, s. 67.

²⁷ *Ibid.*, s. 60, 73, 132.

²⁸ 1) *Çiftlik* je nevelký úsek zemědělské půdy, který si jeho držitel dává přímo obdělávat ve vlastní režii pro svou potřebu. Se vznikem *çiftliku* souvisí i vznik pracovní povinnosti rolníků pro jejich feudála vedle již dřívějších povinných prací na státních úkolech (VESELÁ, Z.: *Op.cit.*, s. 9);

2) Nejednoznačný osmanský pojem, který označuje jak obyčejný selský dvůr, tak rozsáhlou zemědělskou farmu (KREISER, K., – NEUMANN, CH., K.: *Op.cit.*, s. 133).

²⁹ AKDAĞ, M.: Osmanlı tarihinde âyanlık devri 1730-1839, *Tarih araştırmaları dergisi*, 8/14, Ankara 1963, s. 54.

v roce 1726 bylo vydáno nařízení – *ferman*, které umožnilo aby se hejtmany – *vali* ve vlastních krajích stali místní páni – *ağa*³⁰ [áa]. Vytvářeli si vlastní ozbrojené družiny a tak se stali obávanými pro stát. V roce 1834 byl zrušen vojensko-správní lenní systém, který už v praxi vlastně neexistoval, tím bylo uzákoněno vlastnictví lenních majetků v rukou feudálů. Byl zrušen systém konfiskace půdy, ale zatím jen teoreticky. Nejistota majetku brzdila odvahu bohatých obchodnických kruhů investovat. V roce 1839 byl vydán edikt *Gülhane Hatt-ı Şerif*, který měl zajistit tzv. buržoazní svobody včetně zrušení konfiskací. Realizace jeho obsahu se však z politických důvodů uskutečnila až novým ediktem *Hattı Hümayun* roku 1856. Ten otevřel cestu kapitalistickému podnikání. Roku 1858 byl kodifikován pozemkový zákoník *Kânûnnâme-i Arâzî*, který poprvé připouštěl soukromé vlastnictví orné půdy.³¹ Rolníci, kteří nepřipadali k nějakému velkostatku vlastnili nyní svou půdu a mohli s ní volně disponovat. Od roku 1867 směli i cizinci na území Osmanské říše s výjimkou oblasti Hidžázu³² vlastnit pozemky. Převládající místo v osmanském hospodářství zatím zaujímal buržoazie neturecká. Nemuslimové měli v obchodních kruzích tradičně silné pozice a byli svázáni s vnějším trhem a zahraničním kapitálem. Edikt navíc umožnil, že mohli i nemuslimové vstoupit do armády a vykonávat jakékoli státní funkce.³³

3.3 STAVEBNÍCI A STAVITELÉ

Ze složení osmanské společnosti vyplývá, že honosnější panské domy si mohli pořídit v zásadě dvě skupiny obyvatel. Byla to skupina muslimů, která zahrnuje státní funkcionáře vyciňované v paláci v hlavním městě a regionální pány, kteří pocházeli z místního prostředí. Druhou skupinu tvořili nemuslimové, především Řekové, Arméni a Židé, kteří se zabývali obchodem a finančnictvím a měli dostatek prostředků. Nejstarší dochované domy, které pochází ze sedmáctého a osmnáctého století si nechali stavět v Anadolii a v Bosně a Hercegovině muslimští páni, především v Řecku bohatí křesťanští obchodníci. Nejvíce domů v obou zkoumaných oblastech pochází až z devatenáctého století, jejichž stavebníky byli muslimové i nemuslimové. V tomto století došlo

---

³⁰ AKDAĞ, M.: *Op.cit.*, s. 51.

³¹ KREISER, K., – NEUMANN, CH., K.: *Op. cit.*, s. 160.

³² geografická oblast na západě Arabského poloostrova, kde se nacházejí svatá města islámu – Mekka a Medína

³³ VESELÁ, Z.: *Op.cit.*, s. 31, 35

především na Balkáně k velkému rozvoji buržoazie, silnou vrstvou stavebníků proto byla mladá křesťanská buržoazie. Tak vznikly domy v Plovdivu, známé jako architektura národního obrození, nebo některé domy v makedonském Ohridu a jinde na Balkáně. Dlouho nesměly být domy nemuslimů vyšší nežli domy muslimů a mohly mít jen omezeně barevné fasády. Tato omezení byla v druhé půli devatenáctého století zrušena a proto mohla mladá balkánská buržoazie demonstrovat svůj vysoký společenský statut i na svých obydlích. Jejich domy jsou většinou dvou až třípatrové, velmi výrazně barevné. Přestože jsou ovlivněny dobovou slohovou architekturou, stále si uchovávají některé, pro architekturu osmanských obytných domů typické, vnější i vnitřní rysy.

Domy, které se dochovaly z posledních dvou až tří století na Balkáně, egejských ostrovech a v Anatolii jsou dílem stavitelů, kteří byli sdruženi v profesní organizaci.³⁴ Po dobytí Konstantinopole byla založena cechovní organizace s názvem *Cemâ'at-ı Mi'mârân*, která sdružovala různé stavební profese v čele s architekty. Datum založení není známo, ale první údaje o této organizaci pocházejí ze šestnáctého století. Architekti (*hassa mimar*) byli různého původu i vyznání. Mezi roky 1526-1528 byli všichni architekti ve sdružení muslimy. Na konci šestnáctého století už bylo z počtu sedmnácti architektů devět nemuslimů. Od počátku sedmnáctého století do konce osmnáctého se celkový počet architektů pohybuje mezi 36–43. V sedmnáctém století vzrostl počet architektů-nemuslimů na 40% ale koncem století klesl na 5%, v osmnáctém století se předpokládá opětovný nárůst, ale chybí podklady. Architekti řídili výstavbu a opravy staveb po celé zemi. Z roku 1565 pochází dokument zaslaný galipolskému soudci, ve kterém je žádán aby vyzval mistry stavitelů z různých oblastí říše, aby se na jaře podíleli na stavbě mostu v Büyük Çekmece (dnes Istanbul, Rumelie). V seznamu center, do kterých mají být žádosti doručeny jsou: Ínöz (ostrov v Egejském moři), Midilli (ostrov Lesbos), Firecik (v Rumelii), Üsküp (Skopje), Selânik (Soluň), v Anatolii – Sîroz, Amasya, Larende (Karaman), Konya, Kayseriyye, Ískilib, Merzifon, Maraş, Kastamonî, Taşkôprü.³⁵

Architekti měli na starosti kromě výstavby a oprav sakrálních a veřejných budov také dohled nad výstavbou soukromých objektů. Bylo potřeba předcházet častým požárům a v souvislosti s tím byla hlavním architektem vydávána různá regulační

---

³⁴ BEKTAŞ, C.: *Tüm yapıtları, Halk yapı sanatı*. Istanbul 2001, s. 34.

³⁵ TURAN, Ş: *Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları, Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/1, Ankara 1963, s. 194

nařízení. Například v roce 1565 vydal slavný osmanský architekt Sinan – tou dobou v úřadě hlavního architekta – nařízení, ve kterém se zakazuje v hlavním městě budovat dřevěné přístavby jako *şahnişe* [šahniš] (lodžie, krytá galerie, arkýř), které by přesahovaly do ulice více než 18 palců, nebo budovat *çardaky* [čardak] (nadmokré terasy) a *dükkâny* (obchody) nebo na nich dělat *tahtapuşe* [tahtapuš] (otevřené dřevěné terasy), které by zneprůchodňovaly hlavní ulice a napomáhaly šíření požárů. Na místě vyhořelých domů a obchodů musely být stavěny domy zděné.³⁶ Přestože se dřevěnou zástavbu snažil stát omezovat, byla z nedostatku stavebního materiálu nařízení obcházena. V roce 1696 bylo rozhodnuto, že mají být všechny nové domy v hlavním městě zděné.³⁷ Pozemek se získával zaplacením poplatku státní pokladně a stavební povolení bylo uděleno hlavním architektem, *mimar başım* [mimar bašy]. Jiná nařízení regulovala vzhled domů nemuslimů a muslimů, jako například nařízení z roku 1725, které omezovalo výšku domů muslimů na 9 metrů, domů nemuslimů na 7 metrů.³⁸ Pro nemuslimy platila omezení i ve výběru barvy fasády, ostatně podobně tomu bylo i s barvou oblečení. Zatímco domy muslimů mohly hýřit barvami, pro domy nemuslimů byly rezervovány odstíny hnědé, šedé a černé.³⁹ To však nebylo v některých oblastech v praxi striktně dodržováno. Proto byla vydávána opakovaně nařízení vyžadující dodržování těchto pravidel.⁴⁰ Organizace byla zrušena v roce 1831 a nahrazena institucí *Ebniye-e Hâssa*, která spojila funkci stavebního a městského úřadu.⁴¹

Cengiz Bektaş dělal průzkum mezi nejstaršími žijícími stavebními mistry, od kterých se dozvěděl, že mezi nimi vždy převažovali nemuslimové. Dělat takovou práci bylo prý pro Turky „*günah*“ – hřích. Turci byli vojáci a byli často povoláváni do války, taková práce se pro ně proto nehodila. Po výměně obyvatelstva s Řeckem ve dvacátých letech dvacátého století (Řekové z Anatólie do Řecka a Turci z Řecka do Anatólie), ke kterému došlo po turecké válce za nezávislost, bylo prý velmi těžké najít člověka, který by dobře rozuměl stavařině. Naštěstí však bylo pár Turků, kteří se vyučili u řeckých mistrů, ale nebylo jich mnoho. Ve stavebnictví začali pracovat i lidé z původně jiných profesí.⁴² Reha Günay v knize o Safranbolu píše, že kamenické práce, omítky a cesty

---

³⁶ TURAN, Ş: *Op.cit.*, s. 172.

³⁷ *Ibid.*, s. 172

³⁸ HITZEL, F.: *Op.cit.*, s. 54.

³⁹ KLUSÁKOVÁ Lud'a: *Op.cit.*, s. 122.

⁴⁰ ÇIÇEK, K.: Osmanlılar ve zimmiler: Papa Pavlosun islama hakareti ya da renklere isyani. *Toplumsal tarih* 25, s. 29, 30.

⁴¹ TURAN, Ş: Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/1, Ankara 1963, s. 200.

⁴² BEKTAŞ, C.: *Tüm yapıları, Halk yapı sanatı*. İstanbul 2001, s. 107.

dělali mistři Řekové. Považovalo se prý za nepatřičné – *ayıp* [ajyp], aby Turek dělal jejich práci. Když Řekové odešli, začalo se prý tureckým zednickým mistrům říkat „Barba Mehmet“ (slovem *Barba* se dříve oslovovali řečtí hostinští⁴³). Oproti tomu mistři truhláři-tesaři bývali Turci.⁴⁴

Při terénním výzkumu na jižním Balkáně jsem se od majitelů osmanských domů dozvěděla, že truhlářinu a dřevořezby v interiéru dělali Maďaři. Ludvík Kuba se zmiňuje o makedonských stavitelích: „*Pohlízíme na Smiljevo jako herec na galerie. Budovy vesměs jednopatrové, ves jako město; tím více, že kolem není téměř žádných polí a tudíž skoro žádných hospodářských přístaveb. Typický obraz oněch zdejších osad, jejichž mužské pokolení se stále toulá ve světě a shání různými pracemi chléb pro sebe a rodinu. Smiljevští jsou vesměs „majstori“, zedníci a tesaři, z nichž, při větším nadání, se vyklove někdy i stavitel [...].*“⁴⁵

---

⁴³ *Büyük Türkçe-Rusça sözlük*, Multilingual Istanbul 1994, s. 95.

⁴⁴ GÜNAY, R.: *Türk ev geleneği ve Safranbolu evleri*. Yapı-endüstri merkezi yayınları, İstanbul 1999, s. 305.

⁴⁵ KUBA, L.: *Čtení o Makedonii, cesty a studie z roků 1925-1927*. Družstevní práce 1932, s. 75.

4. OSMANSKÁ MĚSTA, MĚSTEČKA A VESNICE

Ves jako město, píše Ludvík Kuba. Vyjádřil tak podstatu věci, rozdíl mezi městem – *şehir* [šehir], maloměstem – *kasaba* a vesnicí totiž nebyl v Osmanské říši velký. Kreiser a Neumann v Dějinách Turecka píší, že se dnešní historici osmanských měst většinou obejdou bez interpretačních schémat, která se dovolávají dlouhé orientální tradice či islámem utvářené, hluboce zakořeněné mentality, aby pak konstatovali, že osmanská města vlastně vůbec žádnými městy nebyla.⁴⁶ Nebudu se zde příliš zabývat úvahami nad tím, z jakých kořenů osmanská města vzešla, ale pokusím se postihnout některé jejich typické rysy.

Je známo, že Turci osídlili stará byzantská města, která se v Anatólii a na Balkáně již nacházela. Byzantská města byla tou dobou v úpadku a měla spíše zemědělský ráz. Měst, která by Osmané sami založili, je málo a většina z nich se nachází na Balkáně. Patří k nim například bosenská Sarajevo, Mostar v Hercegovině, Tatar Pazardžik, Kazanlák nebo Nová Zagora v Bulharsku.⁴⁷

O tom, že osmanští dobyvatelé využili volných byzantských domů, aby se v nich usadili, se dochovaly písemné zmínky. V prvním spise o osmanské historii, který sepsal derviš Âşik Paşazade v patnáctém století se dozvídáme, že sultán Orhan Gazi poručil ostatním gázijům⁴⁸ aby se oženili s ovdovělými ženami a ti tak prý hned učinili. Ve městě se nacházely honosné domy, které jim byly dány. Magrebský cestovatel Ibn Batúta ve svém cestopisu z první poloviny čtrnáctého století píše o městě Iznik (Nicaea), ve kterém tou dobou vládla byzantská princezna Olivera provdaná za osmanského sultána Orhana Gaziho: „*Ted' je město skoro prázdné, většina domů je opuštěná, ve městě bydlí jen část sultánových vojáků. [...] Uvnitř hradeb se nachází zahrady, městské čtvrti, zelinářské zahrady a polička. Každý má dům bezprostředně u svého polička, nebo zahrady.*“⁴⁹ O městečku Göynük, které leželo v Bythýnii píše: „*Je to maloměsto jehož obyvatelstvo tvoří Řekové, kteří přijali nadvládu muslimů. Nachází se tam jen jedni muslimové a to je správce oblasti se svou rodinou. Městečko se nachází v zemi Orhana Beje [...]*“⁵⁰

---

⁴⁶ KREISER, K., – NEUMANN, CH., K.: *Op.cit.*, s. 68.

⁴⁷ AKIN, N.: *Balkanlarda osmanli dönemi konutlari*. Literatür yayınlari İstanbul 2001, s. 33.

⁴⁸ „bojovníci za víru“

⁴⁹ PARMAKSIZOĞLU, İ.: *Op.cit.*, s. 42-43.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 46.

Jistý byzantský zdroj, vypráví o tom, jak sultán Murat naložil se soluňskými domy, když město dobyl. Stejně jako kláštery a kostely, rozdal prý nejkrásnější a největší domy svým příbuzným a vysokým hodnostářům. Přibližně tisíc Turků se všude možně ve městě usadilo a rozdělilo si všechny domy a kostely k bydlení. V Konstantinopoli po jejím dobytí byla situace zřejmě podobná. V patnáctém století píše osmanský historik Tursun Beğ o tom, že Turci, kterým byly přiděleny konstantinopolské domy, z nich odmítali platit nájem, a proto byl sultán nucen jim je dát do osobního vlastnictví (*mülk*).⁵¹ Do nově dobytých měst byl jako guvernér poslán vždy jeden princ nebo vojenský velitel. Sultán tam také poslal několik dalších úředníků jako soudce a písaře, muezína a imáma. Usadili se v nejvýznamnější části města a zaujali pozice bývalých křesťanských správců. Ti, kdo přišli s nimi, se usazovali ve čtvrtích, které byly opuštěny.⁵² Když se některé město ucházelo o politicko-správní funkci, například aby se stalo centrem provincie, muselo se také postarat o řádné sídlo pro guvernéra nebo vojenského velitele.⁵³

Města osidlovala především privilegovaná vrstva obyvatel. Expanze Osmanů ve třináctém století na hranicích s Byzantskou říší byla příčinou rozvoje měst jako Bursa, Manisa či Bergama, která se rychle rozšiřovala za hradby. Od patnáctého století se všechna velká anatolská města přesunula mimo hradby.⁵⁴ *Pax ottomanica*⁵⁵ po vzoru Římanů umožnil vytvoření otevřených městských půdorysů.⁵⁶ Sarajevo (turecky Saraybosna – „palác Bosna“), které Osmané založili na konci patnáctého století je toho příkladem.

Venkovské turecké obyvatelstvo se usazovalo za hradbami měst, kde nejprve bydlelo ve stanech (*obr. 1*) a později vytvořilo nové obytné čtvrti – *mahalle*. Existence oddělených čtvrtí je typickým rysem nejen osmanských, ale všech orientálních měst. O městě Gere de Ibn Batúta píše: „*Je to pěkné velké město [...], má velkou obchodní čtvrť a široké ulice. [...] Obyvatelé si žijí v oddělených čtvrtích vlastním životem a nesnaží se s jinými čtvrtěmi navázat nějaké bližší vztahy.*“⁵⁷ V každé čtvrti bydlela jiná náboženská, etnická nebo sociální skupina. Většina měst měla čtvrti muslimské, řecké, židovské a arménské (v Anatólii) nebo albánské (na Balkáně), které byly soustředěné okolo svých

---

⁵¹ AREL, A.: *Bir anatomi dersi: ev*, *Cogito* 18, s. 188-211. İstanbul 1999, s. 201, 202.

⁵² KUBAN, D.: *Op.cit.*, s. 127.

⁵³ HITZEL, F.: *Op.cit.*, s. 66.

⁵⁴ KUBAN, D.: *Op.cit.*, s. 136, 143, 160.

⁵⁵ Osmanský mír znamenal období stability a relativního míru, který byl prosazen a vynucen politickou mocí, která neměla vážnějšího soupeře.

⁵⁶ HITZEL, F.: *Op.cit.*, s. 68.

⁵⁷ PARMAKSIZOĞLU, İ.: *Op.cit.*, s. 51.

svatostánků. I čistě muslimské aglomerace byly rozděleny do čtvrtí, z nichž každá měla svou mešitu. Jednotlivé *mahalle* tak byly tvořeny nikoli jednotlivci ale jednotlivými klany, o čemž svědčí i mnoho dodnes dochovaných názvů čtvrtí, které nesou jejich jména, nebo jméno šejcha (hlavy dervišského řádu), ke kterému se obyvatelé čtvrti hlásili. Za dění ve čtvrti odpovídal *muhtar*, který byl vybrán obyvateli, aby je zastupoval.

Nezávisle na velikosti bylo osmanské město vždy charakterizováno existencí ekonomického výrobního a výměnného střediska – *çarşı* [čaršy] v centru města vedle velké mešity.⁵⁸ *Çarşı* bylo soustředěno okolo páteční mešity – *Ulu camii* [Ulu džámi] a zahrnovalo kryté tržnice – *bedesten*, ve kterých se obchodovalo s látkami, drahokamy a jiným luxusním zbožím, nebo *hany*, ve kterých měli dílny řemeslníci, které jim sloužily zároveň jako obchody a sklady. Název *han* je také ekvivalent výrazu *kervansaray* – ubytovny se stájemi pro pocestné, která se nacházela v každém městě. V obchodní čtvrti *çarşı* měli dílny a krámky i drobní řemeslníci. Ve větších městech mohla být každá ulice tvořena jedním cechem. V menších městech se všechny cechy soustředily do několika málo uliček v okolí mešity. Uliční síť osmanských aglomerací nebyla plánovaná a tak se ulice ve městě většinou paprskovitě sbíhaly k centru nebo kopírovaly terén. Časté byly slepé uličky vedoucí z hlavní ulice k domům. Parcely domů měly nepravidelný půdorys, což jistě přispělo ke vzniku do ulice přesahujících horních pater.

Do roku 1864 byly okrsky dle velikosti tři – největším správním celkem byl *beylerbeylik/eyalet* řízený *beylerbeyem*. Menší okrsek byl řízen *sancakbeyem* a nazýval se *sancak*. Nejmenší jednotkou byl *kaza/kadılık* spravovaný soudcem – *kadî*. V roce 1864 byl v důsledku společenských změn vydán zákon upravující organizaci správních okrsků. Největším správním okrskem se stal *vilâyet* [vilájet], pod něj spadal *sancak* [sandžak] zvaný též *liva*, následoval *kaza*, který se nově dělil na menší okrsky *nahiye* [nahije] pod které spadaly *karye* [karje] – vesnice. Na přelomu devatenáctého a dvacátého století prodělal celý správní systém ještě několik úprav, jehož výsledkem bylo vytvoření krajů – *il* pod které spadají okresy – *ilçe* [ilče] a pod ně vesnice *köy* [køj].

Dnes jsou územně-správní celky jinak rozděleny než za Osmanské říše. Statut některých aglomerací se zásadně proměnil i díky změně infrastruktury a hospodářství. Celou věc komplikuje rozdělení bývalých osmanských provincií mezi několik států s různými správními systémy. Některé nynější vesnice či městysy, ve kterých se

---

⁵⁸ HITZEL, F.: *Op.cit.*, s. 66.

nacházejí osmanské domy, měly v minulosti jiný statut. Městys⁵⁹ Birgi u Izmiru, který má dnes zhruba pět tisíc obyvatel, měl v devatenáctém století statut *nahiye*, ale ve 14. století byl hlavním městem beyliku⁶⁰ *Aydinoğulları*. Dnes se v tomto zapadlém maloměstě nachází několik honosných osmanských *konaků* z osmnáctého století, velká páteční mešita ze čtrnáctého století, lázně, karavansaraj. Dalším příkladem změny statutu může být vesnice Yörük köyü (v roce 2009 měla 849 obyvatel⁶¹), dnes je jednou z vesnic okresu Safranbolu, na konci devatenáctého století měla statut *nahiye* a spadalo pod ní patnáct dalších vesnic. Anatolská města nebyla příliš lidnatá a pokud ztratila z nějakého důvodu svůj význam, stagnovala a velikostí se postupem času stala aglomerací nižšího stupně. Je proto třeba zkoumat historii každé lokality zvlášť, abychom se dozvěděli jaký statut skutečně měla v době, kdy byly postaveny zkoumané domy. Je však nanejvýš pravděpodobné, že současné vesnice a městysy, v nichž se osmanské domy nacházejí, byly v minulosti malými nebo většími městy, nikoli však vesnicemi.

4.1 LETNÍ A ZIMNÍ STANOVIŠTĚ

Turecké obyvatelstvo, ať žilo ve městech či na vesnici, dále provozovalo polokočovný způsob života, stejně jako jejich příbuzní ve Střední Asii. Artykbajev o letním a zimním obydlí píše: „*U Altajců, kteří žili v lesnaté horské zóně a kočovali na menší vzdálenosti, byly dva typy jurt: jedna – s pevnou dřevěnou konstrukcí, která se trvale nacházela na zimovišti a druhá – s rozebíratelnou konstrukcí, kterou převáželi a stavěli na letních pastvištích*“.⁶² Rok se v Osmanské říši dělil jen na dvě roční období, letní – *yaz* [jaz], které se nazývalo *Hızır*, začínalo 6. května a trvalo do 7. listopadu. Zimní období – *kış* [kyš] se nazývalo *Kâsim*, začínalo 8. listopadu a končilo 5. května.⁶³ Léto počínalo vycházením na letní pastviště v horách – *yayla* [jajla] (dříve *yaylak*) a počátkem zimy se scházelo na zimní pastviště do údolí – *kışlık* [kyšlyk] (dříve *kışlak*).⁶⁴ Zimní pastviště se mohla proměnit ve vesnice – což byl proces, který mohl být v časech neúrody či

---

⁵⁹ V současnosti je městys – *kasaba* v Turecku vymezen počtem obyvatel mezi 2000 a 20 000. Je to aglomerace, která stojí na pomezí mezi městem a vesnicí od kterých se liší především velikostí (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>).

⁶⁰ Jednoho z anatolských turkmenských knížectví, která vznikla po rozpadu Seldžucké říše.

⁶¹ Dostupné z: <http://www.web-takip.com/2010/03/22/yoruk-koyu-nufusu-2009-duzuce/>

⁶² ARTYKBAJEV, Ž. O.: *Қазақское общество. Традиции и инновации*. Astana 2003, s. 157.

⁶³ <http://www.turktakvim.com/tekbilgi/hizir.htm>

⁶⁴ O letních a zimních stanovištích více ÖGEL BAHAEDDIN: *Türk Kültür tarihine giriş Türklerde köy ve şehir hayatı (Göktürklerden Osmanlılara)* Cilt I., Kültür Bakanlığı Ankara 1991.

politické nejistoty opět zvrácen. V Anatolii se prosadila převážně tato forma kočování, která se nazývá transhumace.⁶⁵ Na konci patnáctého století cestoval Anatolií do Jeruzaléma český bratr Martin Kabátník, který tento zvyk sezónní migrace zaznamenal když projížděl Karamanským bejlikem, jenž se teprve čtyři roky před jeho návštěvou stal součástí Osmanské říše: „*A odtud jsme jeli do země jež slove Turkmanská. [...] Ta země jest horká, knížete pána mají. A kníže to tento obyčej má: když se léto počíná, tehdy hned opustí svá obydlí nebo zámky, a se všemi svými věcmi, kteréž má, do hor k potokům táhne, kteří mezi těmi horami jsou. A za ním všichni lidé z měst i ze vsí se všemi věcmi svými movitými, kteréž mají, takže města i vsi pusté ostávají, a v těch horách okolo těch potoků kopají, kdež kdo může, a sejí sobě potřeby k živnosti své a stáda pasou; neb dobytka mnoho mají a tím nejvíce svou živnost vedou a v těch horách obývají až do zimy.*“⁶⁶

Privilegované vrstvy měly zimní a letní rezidence. Seldžucký sultán Kay Qubád si nechal postavit zimní rezidenci v přímořské Alá'iyi (Alanya) a letní v jihozápadní Anatolii u jezera Beyşehir.⁶⁷ Princip dvou odlišných poloh pro zimu a léto byl někdy uplatněn pod jednou střechou, některé panské domy měly oddělené zimní a letní patro. Obyvatelstvo se mohlo stěhovat v létě a zimě v rámci jedné aglomerace do letních a zimních domů. Například anatolské město Safranbolu má dvě odlišně položené části – v zimě se bydlelo v *şehiru* – ve městě, tj. v části, která leží v údolí u potoka a nachází se v ní všechny důležité budovy včetně tržiště, karavansaraje a mešit. V létě se bydlelo ve čtvrti *Bağlar* – Vinice, která leží ve větší nadmořské výšce (asi o sto padesát metrů), od města je vzdálena něco přes kilometr a najdeme v ní domy obklopené zahradami. Do těchto letních domů stěhovalo turecké obyvatelstvo na několik měsíců v roce celou svou domácnost. Řecké obyvatelstvo města tento zvyk nepraktikovalo.⁶⁸ Letní istanbulské vily na Bosporu zvané *yalı* [jaly] sloužily zámožným obyvatelům města také jako letní obydlí. V Anatolii tento zvyk měnit dle sezóny obydlí dosud přetrvává. Vesnické obyvatelstvo se v některých oblastech na jaře stále přesouvá na letní horskou pastvinu. Moderní městské obyvatelstvo jezdí na tzv. *yazlık* [jazlyk], což je letní dům, ale důvod pobytu na *yazlık* a jeho poloha se změnily. Původní potřebu příznivějšího klimatu a

---

⁶⁵ KREISER, K., – NEUMANN, CH., K.: *Op.cit.*, s. 66.

⁶⁶ *Cesty do svaté země, výbor ze starých českých cestopisů* vybral a upravil J. Dostál. Nakladatelství ELK Praha 1948, s. 11.

⁶⁷ YAVAŞ, A.: Kayseri-Argincik Haydar Bey Köşkü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 4/2, 2004, s. 132.

⁶⁸ GÜNAY, R.: *Geleneksel Safranbolu evleri ve oluşumu*, Yem yayınları, İstanbul 1989, s. 26, 14.

pastvin pro stáda nahradila potřeba prázdninového obydlí, které se pod vlivem západní kultury nachází nejlépe v přímořských oblastech, kde se dříve pobývalo v zimě.

5. BYZANTSKÉ DOMY

Pro úplnost pohledu na novověká obydlí obyvatel Osmanské říše se mi jeví jako důležité vědět, jak vypadaly domy vrcholného středověku (13.-15. stol.) na území Byzantské říše. Tato doba byla jakousi přechodovou fází mezi dvěma velkými kulturami. Osmané a jiné turecké kmeny koexistovaly v Anadolii a východní Thrákii s byzantským obyvatelstvem přibližně tři století, což je dosti dlouhá doba na to, aby byzantská stavební tradice osmanské stavitelství ovlivnila. Bohužel se ukazuje, že právě pro toto období je velmi málo písemných pramenů, které by hovořily o obytných domech. Nabízí se tedy archeologie, která by mohla vnést do této problematiky trochu světla. Výzkumů středověkého osídlení měst západní Anadolie je velmi málo. Archeologie osmanské vesnice je také ještě v plenkách, jak píší Kreiser a Neumann v Dějinách Turecka.⁶⁹ Podobně je tomu na jižním a západním Balkáně. Pavel Vařeka píše v knize Archeologie středověkého domu v kapitole věnované oblastem bývalé Jugoslávie: „Vzhledem k absenci archeologických dokladů vesnického domu z mladšího středověku se budeme na jihovýchodě Evropy mnohem častěji obracet na etnografii, která nabízí bohatý materiál pro studium archaické stavební tradice sahající svými kořeny zřejmě až do středověku.“⁷⁰ Dále píše v kapitole o Bulharsku: „Absence archeologických pramenů z mladšího středověku nedovoluje sledovat další vývoj vesnického domu v Bulharsku. Můžeme se opřít až o etnografické prameny z 19. a 20. století, které nabízejí množství informací o archaické stavební tradici.“⁷¹ O Albánii se vyjadřuje v podobném smyslu: „Rozsáhlejší odkryvy středověkých vesnických sídlišť dosud postrádáme.“⁷² A o Řecku: „Archeologický výzkum středověkých vesnických sídel v Řecku je dosud v počátcích. [...] Pro sledování možných archetypů vesnického domu musíme proto využít etnografické bádání [...].“⁷³

Ač systematicky archeologicky zkoumaných středověkých sídlišť v oblasti Balkánu a Anadolie není mnoho, přeci jen nějaké jsou. V západoanatolském Pergamonu (dnes Bergama) proběhl jeden z největších archeologických výzkumů pozdněbyzantských domů. Zkoumáno bylo na třicet domů, z nichž většina pochází z konce třináctého a počátku čtrnáctého století. Tou dobou byl Pergamon dobyt Seldžuky

---

⁶⁹ KREISER, K., – NEUMANN, CH., K.: *Op.cit.*, s. 66.

⁷⁰ VAŘEKA, P.: *Archeologie středověkého domu*. Plzeň 2004, s. 303.

⁷¹ *Ibid.*, s. 318.

⁷² *Ibid.*, s. 320.

⁷³ *Ibid.*, s. 323.

(1315) a v roce 1335 přešel definitivně pod osmanskou správu. Kdo byli obyvatelé zkoumaných pergamonských domů není známo.

Zdivo domů bylo smíšené, z kamene a cihel spojených hlínou, které byly sesbírány z ruin antických staveb. Omítnutí nebylo doloženo. Stavby měly formu dvorců ohrazených zdí. Obytné místnosti byly většinou dvě, z nichž jedna měla topeniště umístěné u zdi (*obr. 2*) a bylo v ní více nálezů. Předpokládá se její multifunkční využití (vaření, stolování, spaní). Dále se v domě nacházely skladovací prostory se zapuštěnými zásobnicemi a stáje. Domy z konce třináctého století měly často podlahy z kamene a jen jedny dveře do dvora. Místnosti byly zřídka mezi sebou průchozí. U Pergamonských domů nenalézáme portiky. Patrová konstrukce se prokázala pouze u jednoho z domů (dům č. 7), který měl zděné schodiště u zdi.⁷⁴ Patrovou konstrukci nelze ze zbytků obvodových zdí u ostatních staveb doložit. Zajímavý je především již zmíněný dům číslo 7, který má srovnatelnou dispozici jako některé domy v Makedonii nebo Anatolii (*obr. 3*). Z byzantských domů v Pergamonu se dochovalo jen kamenné zdivo přízemí a to navíc jen do určité výšky, takže se příliš o celkovém vzhledu domů nedozvíme.

Vícepatrové domy byly zkoumány například v řecké Mistře⁷⁵ nebo v Melniku v bulharské Makedonii. Dům v Melniku má přízemí a dvě poschodí (*obr. 4a*). Fasádu má z *opus mixtum* (smíšené zdivo – řady cihel a řady kamenů). Uprostřed má velký sál po jehož obvodu se nachází na každém poschodí pět místností.⁷⁶ Některé zdroje dům datují do první poloviny třináctého století⁷⁷ ale Diehl ho ve své „Příručce byzantského umění“ datuje do desátého až jedenáctého století. V knize píše, že pro desáté až dvanácté století není mnoho informací o obytných domech a památky chybí. Byzantské domy popisuje následovně: „*Patricijské domy vychází z římských domů. Velice brzo se objevují i obydlí orientálního typu, jako ta v mrtvých městech v Sýrii, byzantské domy měly dvě až tři poschodí (počítáno včetně přízemí tj. byly jedno a dvoupatrové) a fasádu zdobenou portiky. Dá se předpokládat, že tyto orientální rysy přetrvaly více u obytných domů. Obecný tvar domů nám ukazují i miniatury v manuskriptech (obr. 4b). [...] Domy měly dekorace na fasádě pater. Balkóny a mašrabije⁷⁸ se zakusovaly do fasády. Konstrukce*

---

⁷⁴ RHEID, K.: Byzantinische Wohnhäuser des 11. bis 14. Jahrhunderts in Pergamon. *Dumbarton Oaks Papers number forty-four*, 1990, Washington, s. 195-204.

⁷⁵ TÜRKOĞLU İ.: Byzantine houses in Western Anatolia: An Architectural Approach. *Al-Masâq, Vol. 16, No. 1*, March 2004, s. 93-130.

⁷⁶ DIEHL, CH.: *Manuel D'Art Byzantin*. Libraire Auguste Picard Paris, 1925, p. 426.

⁷⁷ Dostupné z: <http://www.melnik-bg.eu/21-ru-sightseeings.php>

⁷⁸ Arkýř s větracími otvory sloužící k chlazení vody proudícím vzduchem.

byla korunována sedlovými střechami, kopulemi, nebo belvedery (zastřešenými terasami). V interiéru se nacházel velký čestný sál, který byl hlavní místností a velmi často dosahoval až do krovu.⁷⁹ Na jiném místě shrnuje poznatky o byzantských domech devátého století, které byly prý jedno až dvoupatrové, byly stavěny z řad bílých kamenů a červených cihel, občas mramoru. Přesahující římsy byly často tesané a oddělovaly od sebe patra. Okna byla hranatá nebo klenutá s vitráží z malých kousků skla a byla zavřena solidními mřížemi. V tympanonu oken se často nacházel nápis či datum. Balkony byly upevněny na fasádě a dovozovaly vidět na dveře a do ulice. Exteriérové dveře a okenice byly ze železa s velkými nýty. Interiérové dveře z vyřezávaného a inkrustovaného dřeva. Dřevěná nebo kamenná schodiště šla někdy z exteriéru rovnou do prvního patra.

Byzantské domy, které jsou známy z manuskriptů či ze slovního popisu jsou pochopitelně domy privilegovaných městských vrstev. O domech na periferiích lze něco bližšího zjistit jen těžko. Každopádně z dostupných informací vyplývá, že městské domy byly zděné, byly patrové, měly balkóny a kryté terasy, střešní krytinu z tašek, sedlové střechy atd. Dá se předpokládat, že osmanské novověké domy byly středověkými byzantskými inspirovány, ale časem se změnil stavební materiál a přibyly některé nové prvky jako jsou třeba široké přesahy valbových střech nebo mnoho dřevěných prvků vně i uvnitř domu. Vedle novověkých osmanských domů, které jsou v této práci zkoumány, se vyskytují řecké domy, které, ač pochází ze stejného období, se svým vzhledem liší. Řecké domy z kvádříkového zdiva se dochovaly například ve městech Kütahya a Niğde (*obr. 5*). Je možné, že představují pokračování starší byzantské stavební tradice. Na Balkáně se setkáváme s osmanskými domy, které si podržely některé byzantské prvky jako jsou arkády (*obr. 4 b, c*). Pokud jde o členění interiéru, oddělený veřejný a rodinný prostor je společný oběma kulturám.

---

⁷⁹ DIEHL, CH.: *Op.cit.*, p. 426.

6. OSMANSKÉ DOMY V HISTORICKÝCH PRAMENECH

6.1 PÍSEMNÉ A IKONOGRAFICKÉ PRAMENY OSMANSKÉ

Osmanské obytné domy, které se v Anatolii a na Balkáně dochovaly a které můžeme zkoumat *in situ* pocházejí především z osmnáctého a devatenáctého století. O starších domech existují už jen písemné prameny. Osmanskými úředními záznamy ze šestnáctého století se systematicky zabývá historička Suraiya Faroqhi. Z knih záznamů osmanských soudců – *sicil* [sidžil], ve kterých byly vedeny záznamy o prodeji a koupi nemovitostí, se můžeme dozvědět zajímavé informace o domech, které už dávno nestojí. Tyto prameny však bohužel díky jazykové bariéře stály stranou zájmu architektů a historiků architektury, kteří se od padesátých let dvacátého století v Turecku obytnými osmanskými domy začali systematictěji zabývat. Během padesátých let byla v provinčních městech Anatolie provedena série studií starých osmanských domů sponzorovaná Istanbulskou Technickou Univerzitou, která naprosto ignoruje písemné prameny. Jazykovou bariéru představuje osmanština, která je psaná arabskou abecedou, navíc tyto archivní dokumenty nebyly nikdy publikovány. Ze záznamů se lze dozvědět jméno a rodové jméno kupujícího a prodávajícího, cenu domu, jeho lokaci v rámci určité městské čtvrti. Dozvídáme se kolik měly domy obytných místností a k čemu sloužily, jaké měly vnitřní vybavení a jak bylo vybaveno neobytné technické zázemí. Tyto výčty ale často nezahrnují popis dveří, oken, mříží nebo střešní krytiny.⁸⁰

Nejstarší vyobrazení, ze kterých si můžeme udělat představu jak vypadala města a domy Osmanské říše pocházejí ze šestnáctého století. Osmanský iluminátor Matrakçı Nasuh, namaloval řadu tehdejších osmanských měst. Ilustrace zhotovil ke knize vyprávějící o tažení sultána Sulejmána do Íránu a Iráku, která se jmenuje *Beyân-i Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn*⁸¹ (1537-1538). Jeho tzv. miniatury, jak se osmanské knižní ilustrace nazývají, jsou kombinací půdorysného zobrazení z pohledu ptačí perspektivy se zobrazením vedutovým. Nasuh si vytvořil osobitý styl a většinu domů ve městech stylizoval do podoby přízemních či patrových krychlí s malými okny, nahoře zakončených římsou přecházející v plochou střechu (*obr. 6*). Takto pojímá jak domy v centrální Anatolii, tak i domy v Iráku a Íránu. Střechy domů v Konstantinopoli a Izmitu

---

⁸⁰ FAROQHI, S.: *Men of modest substance. House owners and house property in seventeenth-century Ankara and Kayseri. Cambridge Studies in Islamic Civilization.* Cambridge university press 1987, p. 2, 7, 8, 15.

⁸¹ Zpráva o obydlích na cestě do obou Iráků (*Irak-ı Acem a Irak-ı Arab*).

(Nikomédii) však zobrazil s červenou taškovou krytinou a na domech v hlavním městě lze dokonce rozeznat i četné detaily (obr. 7). Z jejich vyobrazení vyplývá, že byly patrové, s valbovými střechami a krytinou z tašek. Na střechách jsou vidět dlouhé komíny zakončené stříškou. Přízemí domů je zobrazeno jako zděné, patro je odlišeno, ale materiál nelze rozeznat, vypadá jako omítnuté. U některých domů můžeme dokonce rozeznat nadkrytou terasu, nebo v patře budovy spatřit dvě řady oken, z nichž spodní jsou velká s mřížemi a horní jsou menší. Je otázkou, do jaké míry se jedná pouze o manýru v jeho výtvarném projevu a do jaké míry se domy měst v centrální Anatolii od domů ve městech na západě říše opravdu lišily. Ploché střechy u ankarských domů popisuje přibližně ve stejné době i Dernschwam a ze Schweiggerových a Lorckových kreseb vyplývá, že istanbulské domy měly střechy valbové (viz kap. 6.2)

V sedmnáctém století nám osmanští iluminátoři nezanechali významnější díla, na kterých by bylo možno spatřit osmanské domy, avšak ve století následujícím vzniklo poměrně velké množství vyobrazení osmanských domů. První polovina osmnáctého století, tedy období vlády sultána Ahmeta III. je nazývána „období tulipánů“ (*lale devri*). V této době, která byla epochou kulturního rozkvětu⁸² vznikalo mnoho iluminovaných rukopisů, mezi kterými je významným etnografickým pramenem *Surnâme-i Vehbî* z roku 1720 dvorního malíře, básníka a spisovatele Levního. Rukopis mapuje průběh slavností konaných na dvoře Ahmeta III. k obřizce jeho synů. V pozadí různých výjevů jako jsou například vystoupení akrobatů, různé soutěže a hry, či přehlídka osmanských cechů, lze za hradbami paláce spatřit i konstantinopolské domy (obr. 8). Tyto domy jsou samostatně stojícími stavbami, mají valbové střechy s krytinou z tašek, jsou zakomponovány do ohradního zdiva parcel, mají řadu sdružených oken bez výplně s dřevěnými okenicemi, některé mají ještě řadu pevných nadoken. Mají stejnou podobu jako domy, které se z tohoto století do současnosti dochovaly (obr. 9, 10).

Z Nevizâde Atâiho sbírky zvané *Hamse-i Atâi* (1728) pochází ilustrace zobrazující domy, které ještě nemají skleněné výplně v oknech (obr. 11). Některá okna jsou opatřena mřížemi. Přízemí domů vypadá jako zděné, patro působí dojmem jako by bylo ze smíšeného zdiva, tzv. *opus mixtum* typického pro byzantské stavby. V tomto zdivu se střídaly řady kamenných kvádrů s řadami keramických prejzů. Je však možné, že se jedná jen o výmalbu napodobující kamenné zdivo, protože domy z poloviny 18. století s namalovaným falešným zdivem na fasádě se dochovaly například v Siatistě v severozápadním Řecku (obr. 12, 13).

---

⁸² HITZEL, F.: *Op.cit.*, s. 251.

6.2 PÍSEMNÉ A IKONOGRAFICKÉ PRAMENY EVROPSKÉ

O tom, jak vypadaly domy v šestnáctém století, si můžeme udělat představu také ze zpráv, které zanechali evropští cestovatelé. Některé obsahují jen slovní popis budov a jiné jsou doprovázeny ilustracemi. Většina z nich však omezuje svou pozornost výhradně na Cařihrad, popisy domů z jiných měst Osmanské říše jsou spíše výjimečné. Četná vyobrazení všedního života obyvatel Osmanské říše šestnáctého století najdeme na dřevorezech dánského umělce Melchiora Lorcka (někdy též znazývaného Lorich), který pobýval v letech 1555-1559 v Konstantinopoli v době, kdy byl (do roku 1562) velvyslancem na dvoře Sulejmána Nádherného Ogier Ghiselin de Busbecq, autor *Tureckých listů*, který zde zastupoval zájmy Svaté říše římské. Busbecq přivezl do Evropy spoustu nových rostlin, jako je tulipán, šeřík nebo kaštan. Lorck zase významně přispěl k poznání života osmanské společnosti šestnáctého století svou sbírkou studií byzantských, římských a osmanských památek, ale především také velkého množství studií zobrazujících život prostých lidí, jejich oděvů, náčiní, zvířat atd. Studie, které vytvořil při svém pobytu v Cařihradě, pak během následujících dvaceti let převedl do dřevorezů.⁸³

Většina dřevorezů, které zobrazují architekturu je přirozeně věnována monumentálním sakrálním stavbám. V jejich okolí však lze spatřit i civilní stavby. Lorck svůj výtvarný projev v dřevorezech stylizuje, stavby tak poněkud zjednodušuje až schematizuje, jednoznačně však z jeho grafik vyplývá, že se ve městech Osmanské říše šestnáctého století vyskytovaly domy patrové. Většina vyobrazených domů má valbové střechy, jimiž prochází více komínů, které jsou opatřeny shora stříškou. Přesahy střech jsou různě velké, větší přesahy jsou podpírány řadou vzpěr. Materiál, ze kterého jsou domy postaveny není z dřevorezů zřejmý. Do přízemí domů vede jeden vchod z ulice, patra, která jsou dle vyobrazení dvě, tři, někdy i čtyři, mají vertikální sdružená okna, zřejmě bez výplně, přízemí je bez oken. Na fasádách je na úrovni mezipatra po jednom průzoru, který možná osvětloval vnitřní schodiště. Domy na dřevorezech jsou příliš malé na to, aby bylo možné rozpoznat nějaké detaily (*obr. 14*).

Naštěstí se však vedle mnoha dřevorezů určených k veřejné prezentaci dochovala Lorckova perokresba, která zachycuje pohled přes střechy konstantinopolských domů (*obr. 15*). Tato kresba se zdá být momentkou, která nebyla zhotovena za účelem prezentace nějaké konkrétní stavby. To je zřejmé již z přirozené

---

⁸³ Dostupné z: http://www.melchiorlorck.com/?page_id=40

kompozice skutečné situace, která vypadá tak, jako by ji zachytil fotograf. Tento pohled na střechy okolních domů se mohl Lorckovi naskytnout z okna karavansaraje, ve kterém bylo celé poselstvo ubytováno. Karavansaraj, ve kterém bydlel, se jmenoval *Elçi han*. Byli v něm, až do poloviny sedmnáctého století, kdy začala být za tímto účelem preferována čtvrť Galata na protějším břehu Zlatého rohu, ubytovávání vyslanci cizích zemí.⁸⁴ Tento karavansaraj stál v evropské části Konstantinopole ve čtvrti *Çemberlitaş* v místech, kde se nachází veliký komplex veřejných budov tvořící tzv. Velký bazar.

Vpravo v popředí kresby Lorck zachytil střechu jakési veřejné budovy. Že se jedná o karavansaraj nebo han, je zřejmé, protože tyto budovy mívaly půdorys čtverce s vnitřním nádvořím. Na kresbě vidíme střechu tří traktů budovy opatřenou arkýři. Krytinu tvoří korýtkové tašky a komíny jsou zděné z cihel a zakončené sedlovou stříškou. Zdivo budovy vypadá jako by bylo ze sbíraného kamene. Ve zdivu je okenní otvor s překladem, vyplněný jakousi deskou, která má ve středu úzký průzor. V levé části se nacházejí dva domy, v jejichž popředí je jakási bortící se prkenná stěna stavby s podezdívkou. Za ní vidíme členitou valbovou střechu s korýtkovými taškami, která jakoby pokrývala dům o dvou traktech. Přesah střechy směrem k pozorovateli je široký a slouží zřejmě jako střecha terasy, na které umělec zachytil pár milenců ležících v obětí. Tato střechou krytá terasa je rozdělena dřevěnou stěnou, která se do ní zařezává a rozděluje tak prostor terasy na dvě části. Druhá část nám zůstává skryta. Z vrcholu střechy vybíhají dva komíny těsně vedle sebe a za nimi o něco níže vybíhá třetí, který evidentně přináleží ke stejné budově.

Z druhého domu, který stojí s odstupem v řadě za prvním, vidíme boční stěnu, která má hrázděnou konstrukci s horizontálními a vertikálními trámy, ale chybí v ní vzpěry. Výplň se nedá identifikovat, lze však vyloučit, že by se jednalo o kvádřikové zdivo. U tohoto domu jsou na valbové střeše čtyři komíny se stříškou, sdružené do dvojic. Ostatní domy v pozadí jsou již příliš perspektivně zkrácené.

Z vyobrazení tedy vyplývá, že domy v Konstantinopoli sto let po jejím dobytí Osmany, byly patrové, některé hrázděné, měly valbové střechy s korýtkovými taškami a každá z místností v domě měla nejspíš svůj komín, tudíž vlastní topeniště.

Popis domů v hlavním městě říše nám zanechal ve své knize *Zum Hofe des türkischen Sultans* německý protestantský kněz Salomon Schweigger. Schweigger dorazil koncem roku 1577 do Konstantinopole s poselstvem vyslaným Rudolfovi II. k

---

⁸⁴ Dostupné z: http://www.obarsiv.com/guncel_murat_belge.html

sultánu Muradu III. a pobyl tam několik let. Ve svém popisu města se celkem podrobně věnuje i obytným domům:

„Domy ve městě jsou špatné a lajdácké. Velká část z nich postrádá vápno, jsou postaveny z hnoje a pojiva. Domy jsou bídné a velmi málo osvětlené, každá místnost má zpravidla jen jedno malé okénko, které připomíná větrací otvor ve stáji nebo sklepě. Vůbec neznají světlice a kamna, mají jen otevřený krb. Bohatí lidé mají pěkné vysoké a prostorné domy postavené z kamene a malty, ale nesrovnávejte je s domy v Německu, protože Turci a Řekové při stavbě nepoužívají stejných prostředků jako znají Italové a Němci. Právě naopak, přepravují vše na zádech, je pro ně důležité aby dům vyšel lacino. Proto se velmi nadřou aby postavili skelet a zajistili takové věci, jako je kamenivo a vápno pro stavbu zdí. Nemají vozy a tak všechny kameny přiváží na hřbetech mul, takže sto oslů uveze asi tak stejně jako dva vozy. Proto dům vychází velmi draze, jeden prostý městský dům stojí 1000 dukátů. Podobný u nás doma vyjde na 200 nebo 300 guldenů. Uvnitř jsem neviděl žádné jedlové dřevo nebo prkna, ale vše je z neopracovaného dřeva. Střechu nejdříve zcela pokryjí prkny a potom zakryjí korýtkovými taškami. Z vršku střechy do domu otvory pronikají četné kužely světla. Každý z nich má velikost hlavy. Aby tudy nepršelo, pokládají přes každý otvor jakousi vydutou čepičku ze skla. Vystačí si z malým prostorem, protože nemají jiných zvířat než koně a mají velmi málo věcí, mají tak dvě malé místnosti a ustájení pro koně, což jim stačí. Svě obchody a okna domů zavírají dřevěnými deskami, spodek je uzavřený a vršek otevřený tak, že do místnosti může pronikat denní světlo. Má to za účel zamezit okolo procházejícím sousedům aby viděli dovnitř.“⁸⁵

Tato jeho slova jsou doložena ilustrací, která zobrazuje dva domy (obr. 16). Oba domy mají po dvou patrech a jsou hrázděné. Střechy jsou valbové s korýtkovými taškami. Ve střeše zadní budovy jsou jakési dvě kopulky, které jsou zřejmě „vydutými skleněnými čepičkami“ zmiňovanými ve slovním popisu a které mohly být podobné skleněným čepičkám, kterými jsou opatřeny střechy tureckých lázní – *hamamů* (obr. 17). V prvním patře předního domu nad vchodovými dveřmi vidíme malá okna nebo průzory, podobně jako na Lorckových dřevořezech. Druhé patro je kromě oken ještě opatřeno otvory se šikmou rampou. Domnívám se, že by se mohlo jednat o odpadní otvory na splašky, podobné těm, které se dodnes dochovaly na některých domech v Anatolii (obr. 18).

---

⁸⁵ STEIN, H.: *Solomon Schweiger: Zum Hofe des türkischen Sultans*. Brockhaus Verlag Leipzig 1986, s. 109-110.

Schweigger ve svém vyprávění pokračuje popisem panských domů, které nazývá „domy pašů“:

„Domy pašů a vznešených pánů jsou dosti špatné, přestože jsou velké a prostorné. Jsou obehnány vysokou zdí, také střecha obydlí přesahuje a je spojena se zdí. Všechny místnosti jsou v patře. Ve většině takovýchto panských domů se nachází navíc jeden sál, který je tak tichý a izolovaný, že připomíná klášter či konvent. Je to dobré a příjemné místo pro důležitá jednání, protože sem nedoléhá dopravní hluk, klapot koní a vozů.“⁸⁶

Z popisu jasně vyplývá, že panské domy byly patrové a stály na pozemku ohrazeném zdí. Salonem, o kterém Schweigger mluví, myslí hlavní místnost selamlíku, části domu vyhrazené mužům, zvanou *divanhane*, či *baş oda* [baš oda].

Jen velmi málo evropských cestovatelů zanechalo svědectví o domech mimo hlavní město Osmanské říše. O tom, jak vypadaly domy v centrální Anatolii, se zmiňuje český rodák Hans Dernschwam (Jan Dernschwam z Hradešína) ve svém denníku zápisů z cest, který byl vydán pod názvem *Hans Dernschwams Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-1555)*. Dernschwam byl též členem již zmíněného císařského poselstva vedeného Busbecquem. Protože poselstvo nezastihlo sultána v jeho rezidenci v hlavním městě, muselo se za ním vydat do Amasyi, ležící na severovýchod od Ankary.⁸⁷ Domy v Ankaře popisuje Dernschwam dle překladu Ortayliho takto: „[...] *Ulice jsou úzké, domy z nepálených cihel a bez střech. Jsou pokryty jen hlínou [...]*“⁸⁸ Výrazem „bez střech“ měl zřejmě na mysli ploché střechy. K anatolským vesnickým obydlím se prý Dernschwam vyjadřuje následujícími slovy: „[...] *Domy vesničanů jsou jako stáj. Nemají sklep, síň, světnici ani skleněná okna. Nemají zámky, klíče, talíře, lampy, sklenice, postel, stůl, lavici. Proto sedí a spí na zemi. Myslí si, že vás uctí, když vám nabídnou k sezení starý koberec. Nemají ubrusy ani ubrousky [...]*“⁸⁹

Dernschwam zanechal také popis panského domu – *konaku* v srbském městě Niš, které leželo na staré obchodní cestě do Konstantinopole. Ve své knize popisuje *konak* prý takto: „*Náš nocleh je v domě jednoho zemřelého paši, je obehnán zdí jako nějaký selský statek.*“ Z dalšího popisu onoho domu vyplývá, že na stavbu byly použity

---

⁸⁶ STEIN, H.: *Op.cit.*, s. 110.

⁸⁷ ORTAYLI İ.: Bazı 16. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerindeki Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXVII/4, Ankara: 1972, s. 137.

⁸⁸ *Ibid.*, s. 139.

⁸⁹ *Ibid.*, s. 141.

nepálené cihly a také mazanice či jíl. Stavba prý připomínala statek, do kterého se vcházelo velkou branou, u níž byla místnost s topeništěm a stáj pro koně, proti bráně stál dřevěný dům, jenž měl po stranách dvě místnosti, každou s topeništěm, uprostřed měl otevřenou síň. Přes dvůr prý stálo ještě jedno takové stavení, určené ženské části domácnosti.⁹⁰

V sedmnáctém století již neproudila do Osmanské říše evropská poselstva tak čile jako dříve. Zprávu o podobě tehdejších konstantinopolských domů nám zanechal italský cestovatel Pietro Della Valle ve svém cestopisu *Le fameux Della Valle, gentilhomme romain surnommé l'illustre voyageur* vydaném v roce 1620 v Paříži: „[...] v některých čtvrtích města jsou pěkné, dobře postavené domy, které se dochovaly z dob křesťanů, ale je jich málo a aby si je přizpůsobili, tak jejich největší přednosti poničili [...]“ „... (domy) se staví z prostých materiálů, nebo celé ze dřeva [...] tak jako se staví loď, nejdříve postaví skelet a pak pro ochranu před deštěm postaví střechu [...] mezery mezi hrázděním vyplňují hlínou, ale to není odolné [...]“⁹¹

6.3 ZOBRAZOVÁNÍ OSMANSKÝCH DOMŮ

Vyobrazení istanbulských domů, pocházející od evropských cestovatelů z šestnáctého století jsou velmi cenné, protože jsou jedněmi z nejstarších vůbec. Výše jmenované ikonografické prameny lze považovat za důvěryhodné především z toho důvodu, že jejich autoři osobně Osmanskou říši navštívili a zobrazovali tedy domy, které sami viděli. Za obzvláště cennou považuji Lorckovu perokresbu, na níž je pohled přes konstantinopolské střechy, protože lze předpokládat, že tento druh zobrazení není stylizován, tedy nějak výrazněji zjednodušen. Stylizace se projeví až v dřevořezech, které byly zhotoveny za jiným účelem, než aby jako skica sloužily pouze Lorckovi ku kratochvíli, či jako pouhý náčrt pro další pracování v ateliéru. Dřevořezy jsou již finálním produktem určeným k veřejné prezentaci a obytné domy, které se zde v pozadí velkých sakrálních staveb objevují, jsou již dosti zjednodušené a schematizované. Je zajímavé konfrontovat tyto dva typy grafického ztvárnění a pozorovat míru zkrácení skutečnosti. Dřevořezy ve Schweiggerově cestopisu byly prý zhotoveny pro první vydání jeho deníku dle jeho osobních náčrtů. Ať je již míra jejich stylizace jakákoliv, z

---

⁹⁰ KLUSÁKOVÁ L.: *Op.cit.*, s. 210

⁹¹ AREL, A.: *Op.cit.*, s. 202, 206.

vyobrazení je hrázděná konstrukce domů dobře rozeznatelná a koresponduje se slovním popisem. Je škoda, že se nedochovaly jeho osobní kresby měst a městeček, které prý zanechal u svého dobrého přítele v Cařihradě a dosud je nezískal zpět.⁹²

O vzhledu osmanských domů si můžeme vedle kreseb udělat představu také z miniaturních trojrozměrných domečků, které byly vysekány do kamene a zakomponovány do kamenného zdiva mnoha veřejných staveb jako jsou mešity, školy, lázně či kašny. Tyto miniaturní domy či paláce měly sloužit ptákům jako hnízda. Díky dataci staveb, jejichž jsou součástí, víme, že naprostá většina pochází z osmnáctého století. Přesahující horní patra a arkýře se zřejmě staly pro panské domy v té době typickými. Malé procento těchto domečků pochází již z konce století sedmnáctého. Jeden nich se nachází na zdi Nových lázních (Yeni hamam) v Zile u Tokatu, kterým se díky němu mezi lidmi říká *kuşlu hamam* (ptačí lázně). Přesné datum vzniku stavby není známo, ale předpokládá se, že právě o těchto lázních píše ve svém cestopise Evliya Çelebi (druhá polovina sedmnáctého století)⁹³ (*obr. 19*). Tento domeček je jako jeden z mála zakomponován do smíšeného zdiva, většina ostatních staveb má zdivo kvádríkové. V Istanbulu najdeme takovéto domečky například na zdi taksimské cisterny z první poloviny osmnáctého století (*obr. 20*), mešity Ayazma z druhé poloviny osmnáctého století (*obr. 21*). V Niğde ve střední Anatolii je takový domeček na mešitě Kığılı (*obr. 22*) z přelomu sedmnáctého a osmnáctého století.

---

⁹² KLUSÁKOVÁ, L.: *Op.cit.*, s. 21.

⁹³ ERAVŞAR, O.: *Tokat tarihî su yapıları (hamamlar)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Mimarlık Tarihi, Konya 2004, s. 24.

7. CHARAKTERISTICKÉ RYSY OSMANSKÉHO DOMU

7.1 VNĚJŠÍ VZHLED

Jak již bylo řečeno, jsou osmanské domy díky určitým typickým rysům na první pohled odlišitelné od jiných čistě regionálních obydlí. Vnější znaky osmanského domu jsou v několika bodech tyto: patrovost; přízemí jako technické zázemí; kombinace zděné a hrázděné konstrukce; předsazené patro; arkýře; šikmé vzpěry/krakorce; sdružená okna; řada menších oken s vitráží; valbová střecha; široké přesahy střechy; více komínů (= více topenišť). Tyto prvky nemusí být zastoupeny na každé budově všechny, může jít jen o kombinaci několika z nich.

Většina osmanských domů má jedno patro, bohatší panské domy jsou obvykle dvoupatrové, existují i domy třípatrové. Přízemí je zcela bez oken, nebo jen s malými průzory (*obr. 23*), protože se v něm nacházelo většinou technické zázemí. Do domu se vstupuje dvoukřídlymi dřevěnými vraty usazenými ve zdivu přízemí nebo v ohradní zdi (*obr. 24 a-f*). Patro domů často přesahuje svým půdorysem přes hranici limitu uliční čáry. Je to většinou způsobeno asymetričností stavební parcely, tím pádem nepravidelností půdorysu přízemí a snahou o co největší pravoúhlé místnosti v patře. Přesah patra může být paralelní s přízemím nebo jsou místnosti vůči přízemí vyoseny a jejich vnější zdi tvoří na fasádě jakési zuby (*obr. 25 a, b*). Předsazené patro podpírají šikmé dřevěné vzpěry, nebo spočívá na krakorcích tvořených vybíhajícími stropními trámy (*obr. 26 a, b*). Především u mladších domů jsou časté arkýře. V patře se většinou nachází nadkrytá terasa, která je obrácena směrem do zahrady. Obytné místnosti v patře mají vertikální sdružená okna, u bohatších domů je nad nimi ještě řada menších oken s pevnou vitráží (*obr. 12, 27 a, b*). Střecha je nejčastěji valbová s nízkým sklonem a širokými přesahy do stran, díky tomu má dům charakteristickou siluetu. Ze střechy vždy vybíhá větší počet komínů, protože topenišť je v jednom domě několik.

7.2 STAVEBNÍ MATERIÁLY A TECHNOLOGIE

Ve všech zkoumaných oblastech se vyskytuje kombinace tří stavebních materiálů – kámen, hlína a dřevo. Jejich kombinace, vzájemný poměr či absence kamene závisí na přírodních podmínkách konkrétní oblasti. Přízemí bývá často zděné ze sbíraného kamene, někdy jsou kameny prostrkány úlomky cihel. Kameny jsou většinou kladeny

natěsno s minimem pojiva. Vyspávané kamenné zdivo můžeme vidět především u staveb, které prošly rekonstrukcí a proto lze o původnosti této technologie pochybovat. Kamenné zdivo bylo horizontálně proloženo asi po metru dřevěnými trámy, které měly tlumit případné seismické otřesy. Omítka se na kamenném zdivu přízemí obecně nedochovala. Cengiz Bektaş v knize věnované anatólskému maloměstu Babadağ píše, že kamenné zdi přízemí se natahovaly hliněnou omítkou.⁹⁴ V horských oblastech s dostatkem dlouhého rovného dřeva se vyskytuje přízemí roubené (*obr. 28*). Někdy mělo přízemí hrázděnou konstrukci vyplněnou nepálenými cihlami, která byla založena na nízkém kamenném základu. Konstrukce mohla postrádat vzpěry a mít jen horizontální a vertikální trámy (*obr. 29*). Hrázděná konstrukce přízemí byla vždy omítnuta. Hliněná omítka s plevami byla nanášena buď přímo, nebo častěji až přes tenké dřevěné latky, kterými bylo hrázdění přebito (*obr. 30*). Tato technika omítání dřevěného bednění se nazývá *bağdadî* (bagdádská) a používá se i pro vytvoření oblých přechodů fasády k okraji střechy, nebo přechodů od arkýře dolů k fasádě, k vytvoření přechodového oblouku od sloupu ke stěně, nebo oblých fabionů v interiéru. Zdivo přízemí má často zkosená nároží, aby úzkými ulicemi mohly snáze projíždět povozy. Přízemím domu mohla vést ulice a patro tak bylo vyneseno na trámech položených přes dva přízemní trakty (*obr. 31*).

Přes zdivo přízemí se pokládaly trámy, které se z vrchu pobíjely prkny z měkkého dřeva. U velmi chudých přízemních domů se přes prkna uválela hlína, která utvořila povrch střechy.⁹⁵ Patra domů měla vždy alespoň z části hrázděnou konstrukci. Většinou bylo patro hrázděné celé, výplň mezi vzpěrami mohla být směsí kamenů a hlíny, nebo ji tvořily nepálené cihly, které se omítaly (*obr. 32*). Některé domy mají výplň hrázdění z pálených cihel, které jsou pravidelně vyskládány a jsou pohledové (*obr. 10, 28 a*). Nedá se říci, že by pálené cihly byly záležitostí novodobou, především osmanské sakrální stavby navázaly v tomto směru na byzantskou tradici. Přesto se u starších domů vyskytuje výplň z pálených cihel minimálně. V devatenáctém století se běžně vyskytuje výplň z pálených cihel, která byla většinou omítnuta. V hornatých černomořských oblastech převažuje husté hrázdění s výplní z hrubého šterku, můžeme se zde setkat i s hustým geometricky pravidelným hrázděním, které má výplň z opracovaných kamenných kostek (*obr. 33, 34*). Některé domy v oblastech s dostatkem

---

⁹⁴ BEKTAŞ, C.: *Halk yapı sanatından bir örnek – Babadağ – Anadolu evleri dizisi 3*. Bileşim Anakara 2005, s. 74.

⁹⁵ *Ibid.*, s. 74.

kamene mají tři boční stěny až po střechu zděné z kamene a pouze stěnu předsunutého patra nebo arkýře hrázděnou. V kamenném zdivu na úrovni patra často vidíme jakési ornamenty vyskládané z drobných barevných kamínků (*obr. 35*). Možná se jedná jen o zdobný prvek, ale mohlo by jít i o ochranná znamení. Bylo běžné, že se na fasádu na úrovni patra umísťoval nápis ماشاءالله⁹⁶ (mášá alláh), který měl chránit proti zlým silám. Pod tímto nápisem bývalo v Anatolii v roce dle islámského kalendáře, na Balkáně mohlo být dvojí, podle islámského nebo juliánského kalendáře (*obr. 36, 37*). Řecké domy měly na fasádě místo tohoto nápisu dvouhlavou byzantskou orlici a kříž. Ochrannou funkci měly též parohy zavěšené pod přesah střechy na rohu domu, nebo zvířecí lebka (jelení?) (*obr. 38*). Vyskytují se jen v Yörük köyü v Anatolii a je možné, že měly ochranný význam jen pro tamní obyvatele.⁹⁷ Fasády bývaly zdobeny různými florálními a geometrickými motivy, nebo obrazy plachetnic a paláců. Někdy bylo na fasádě namalováno falešné zdivo a falešná vitrážová okna. Existují i domy, které mají fasádu zdobenu sgrafiti, ale je jich málo. (*obr. 39*) V některých oblastech se domy neomítaly a fasádu tvořila horizontálně kladená prkna (*obr. 40*). Pokud měl dům v patře/patrech nadkrytou terasu, tak byla celodřevěná (*obr. 41*).

Patro spočívalo na stropních trámech a pokud byl jeho přesah velký, tak byl podepřen šikmými vzpěrami dole ukotvenými do horizontálního trámu zazděného ve zdivu přízemí. Výjimečně bylo přes stropní trámy položeno kolmo na sebe ještě několik vrstev trámů, jejichž konce, které nesly patro, vybíhaly ze zdi ven a měly i zdobnou funkci. V Anatolii se takovéto domy vyskytují především v Ankaře (*obr. 26 a*). V albánském městě Korça má jeden z domů patro podepřené dvěma řadami krakorců nad sebou (*obr. 26 b*). Tento způsob vnesení patra je ale spíš ojedinělý, systém vzpěr je mnohem rozšířenější. Vzpěry podpírající patro nebo arkýř mohou být z rovných nebo prohnutých dřevěných trámů, které bývají někdy zdobeny řezbou (*obr. 42*). Častěji jsou bez ozdob, nebo bývají přebité latěmi a omítnuté.

Okna jsou vertikální a je jich vždy několik vedle sebe. Rámy oken jsou dřevěné, většinou dvoukřídlé, křídla jsou dělená na tři tabulky. Vyskytují se i okna vertikálně posuvná. Tabulové sklo se používá od sedmnáctého století, kdy se začalo dovážet z Benátek.⁹⁸ Nejdříve se rozšířilo v bohatých domech velkých měst, na regionální úroveň se dostalo až později. V západoanatolském Babadağ poblíž Denizli se prý začalo sklo

---

⁹⁶ „Bůh chraň!“ (jeden z více významů)

⁹⁷ Obyvatelé této vesnice jsou usedlí nomádi.

⁹⁸ AREL, A.: *Op.cit.*, s. 207.

používat až ve dvacátých letech dvacátého století, dováželo se z Ruska. Když sklo nebylo, používal se místo něj v této oblasti olivovým olejem napuštěný papír.⁹⁹ Když ještě neměla okna skla, bývala do okenního rámu osazena jen dřevěná mříž. Některá okna do ulice byla opatřena vertikálně posuvnou okenicí s hustou výplní ze zkřížených tenkých dřevěných latěk. Dřevěná síťovaná okenice mohla být i pevná, někdy trojrozměrná a vyčnívající do ulice (*obr. 43*). Nazývala se *kafes* (klec). Běžné jsou dřevěné okenice dvoukřídlé, které se zavírají z vnějšku přes okno. Nad sdruženými okny bývala v bohatých domech ještě řada menších oken s pevnou vitráží z barevných sklíček, která byla uspořádána nejčastěji do geometrických obrazců, u některých řeckých domů byla na vitráži dvouhlavá byzantská orlice.

Vrata domu byla dřevěná, mohla mít v jednom křídle menší vrátka. Otevírala se tahem za kovová táhla – *tokmak* (*obr. 44*) s kruhem, která byla umístěna po jednom na každém křídle. Ve dveřích byl zámek, nebo se daly zavřít visacím zámkem, který se navlékal do obou kruhů. Dveře byly opatřeny kovovým klepadlem. Pokud byla vrata zakomponována do ohradního zdiva, byla nad nimi sedlová stříška se sklonem k ulici a do dvora. Ohradní zeď je vyzděná ze sbíraného kamene, je-li dům zakomponován do ohradního zdiva, tak je stěna domu zděna zároveň s ohradní zdí. Dvůr byl často dlážděn kamenem. Mohly to být velké ploché kameny nebo u bohatších domů malé oblázky často kladené do různých ornamentů (*obr. 45*).

Střechy jsou v naprosté většině valbové s mírným sklonem a velkými přesahy do stran – *saçak* [sačak] (*obr. 46*). Se sedlovou střechou se můžeme setkat u domů v uliční zástavbě nebo v horských oblastech. Krov bývá z hrubě opracovaných trámů. Stavební dřevo se chodilo kupovat na trh, kam ho přinášeli tesaři – *Tahtacı* [Tahtadží]¹⁰⁰. Trámy se prodávaly většinou v délce od dvou do tří metrů o síle dvacet až pětadvacet centimetrů. Prkna měla sílu asi dva až dva a půl centimetru.¹⁰¹ Dlouhého rovného dřeva bylo ve většině oblastí málo. Střešní krytina je v naprosté většině z pálených korýtkových tašek (*obr. 47*), ale například pro Hercegovinu nebo jižní Albánii je díky přírodním podmínkám typická krytina z velkých břidlicových desek (*obr. 48*). V

---

⁹⁹ BEKTAŞ, C.: *Halk yapı sanatından bir örnek Babadağ, Anadolu evleri dizisi 3*. Bileşim yaymevi, İstanbul 2005, s. 75.

¹⁰⁰ Byli to většinou nomádi, nebo usedlí nomádi, kteří si tímto způsobem přivydělávali. Výraz *Tahtacı* vyjadřuje jak profesi (dřevorubec), tak i náboženskou a etnickou skupinu. Byli to muslimové “heretického” směru, navíc etnicky specifická skupina, pravděpodobně pocházející z Íránu, skupina dodnes velmi diskutovaná a málo prozkoumaná.

¹⁰¹ BEKTAŞ, C.: *Op.cit.*, s. 75.

některých oblastech existovaly i střechy šindelové, ale dnes se již nedělají (*obr. 49*).
Komíny mohou být z pálených cihel nebo z kamene, vždy jsou zakončeny stříškou.

8. TYPY DOMŮ DLE ÚČELU

Velké domy privilegovaných vrstev podílejících se na státní správě, regionální šlechtě a bohatých obchodníků se nazývají *konak*. Zvenku poměrně nenápadné stavby skrývají komfortní interiér. Konaky stojí na pozemku obehnaném vysokou zdí (*obr. 52*), mají často dva trakty, někdy dokonce dva samostatné domy – pro muže a pro rodinu/ženy, dva dvory, zahradu a vedlejší stavby jako kuchyň, dům pro hosty (*obr. 50*) atd. V mužské části domu se nachází jedna hlavní místnost, která bývá reprezentativní a nejvíce zdobena. Na zdech místností bývají fresky a dřevěné dveře, skříně a stropy jsou zdobené dřevořezbami a polychromií. Na fasádě konaku mohou být namalovány ornamenty nebo imitace kvádríkového zdiva. Nad sdruženými okny je řada menších oken s pevnými vitrážemi z barevných sklíček, které tvoří geometrické nebo i florální či zoomorfí (orlice) obrazce. Konak je většinou dvoupatrový, první patro sloužilo k zimnímu obývání a horní k letnímu. Nadkrytá terasa se mohla nacházet v obou patrech (*obr. 41*). Na Balkáně se u bohatých domů vyskytuje obytné přízemí. V Anadolii je takových domů méně, v přízemí mají obytnou místnost většinou jen tehdy, když se v něm nachází okrasný bazén, okolo něhož se posedává s návštěvami (*obr. 51*). Domy bohatých se lišily od obyčejných domů pouze větší dimenzí – více patry a více místnostmi. Základní tvarosloví stavby, dispozice a funkce interiérů a jejich vybavení byly stejné, rozdíl byl jen ve zpracování detailů a použitých materiálech.

Obytné domy – *ev* se dochovaly v široké škále typů. Dispozice domů souvisela s movitostí stavebníka a také s jeho profesí. Průměrné domy, jejichž majitel nebyl velký boháč ani neměl specifickou profesi, mají většinou v přízemí technické zázemí. To zahrnuje stáj pro koně, osla nebo kravku, sýpku, seník, komoru, nádrž na vodu. Domy nebyly podsklepené, ale někdy se z přízemí mohlo vstupovat do menšího slípku – *bodrum*. U některých domů se v přízemí nacházel velký otevřený krb, na kterém se vařily na prostor náročnější pokrmy (*obr. 53*), jinak se běžně k vaření používaly krby v obytných místnostech. Téměř každý dům měl zahradu – *bahçe* [bahče] a dvůr – *avlu*. Z přízemí vedly dřevěné či kamenné schody do patra. Některé domy v Anadolii a na Balkáně, které stojí v uliční zástavbě měst, mají obytné místnosti v přízemí. Jde však především o domy z konce devatenáctého století, kdy se začal více projevovat vliv evropského stylu bydlení.

Obytné místnosti – *oda* se téměř výhradně nacházely v patře a jejich počet se lišil podle sociálního statutu majitele a podle počtu rodin žijících v jedné domácnosti. Vedle obytných místností se vždy nacházel společný prostor, který měl podobu

nadkryté terasy nebo velké síně (*obr. 54*). Z tohoto společného komunikačního prostoru se vstupovalo do obytných místností. Domů s jednou obytnou místností v patře je poměrně málo, místnosti byly nejčastěji dvě, tři nebo čtyři, ale existují i domy se šesti místnostmi na jednom patře (*obr. 57 b*). Starší dochované domy (většina pochází z osmnáctého století) měly obdélný půdorys. Mezi obytnými místnostmi se často nacházel *eyvan* [ejvan], zastřešený výklenek, který je typický pro středoasijskou architekturu (*obr. 55*). Místnosti byly často rozmístěny symetricky na obě strany od středu domu. Někdy mohl být z terasy přístup do jakéhosi altánku – *köşk* [köšk] s výhledem do zahrady, který sloužil především k posezení (*obr. 56*). Nadkrytá terasa mohla mít různé výškové úrovně, jakási pódia – *seki*, která také sloužila k sezení. Domy z druhé poloviny devatenáctého století a počátku dvacátého mají většinou půdorys čtvercový, obytné místnosti bývají čtyři a jsou symetricky soustředěny okolo centrální uzavřené síně. Síň může mezi místnostmi procházet tak, že dělí dům vedví. Někdy je síň větší na úkor čtvrté místnosti a je z části otevřená. Některá základní půdorysná schémata jsou zobrazena na obrázku (*obr. 57 a*).

Řemeslníci nevykonávali výrobní činnost doma, ale docházeli pracovat do svých dílen-krámků, které se nacházely v obchodně výrobní čtvrti *çarşı*. Proto nenalezneme v osmanských domech žádné truhlárny či kovárny ani jiné výrobní prostory, které by byly jejich součástí. Jsou však profesní zaměření, která se do dispozice domu promítla. Zcela specifické je pěstování bource morušového, jehož housenky se krmí listy moruše. V městečku Osmaneli v západní Anatolii, jehož obyvatelé se živili produkcí kokonů, bylo pěstírnám¹⁰² vyhrazeno horní patro obytných domů buď celé, nebo se v něm spolu s pěstírnou nacházely i obytné místnosti (*obr. 58*). V Blagaji v Hercegovině na řece Buně nalezneme sídlo, které sestává ze tří obytných domů a jeho součástí je vodní mlýn a stoupa. Obytné domy stojí každý samostatně, jsou spojeny jen dvory a stojí odděleně od výrobních prostor, které se nachází v samostatných stavbách na pozemku. Každý ze třech domů patřil rodině jednoho z bratrů (*obr. 59*).

U velkorodin na venkově, které si mohly dovolit přistavovat nové domy pro rozrůstající se rodinu se vyskytují domy typu komplex¹⁰³, které sestávaly z více staveb v rámci jednoho dvora, podobně jako panské konaky, nebo byly spojeny jednou střechou (*obr. 60*). Dům, v němž spolu žijí bratři, Namičev klasifikoval jako „bratrský dům“. Tento typ domu se vyskytuje jak na Balkáně, tak i v Anatolii. Dům byl nejčastěji

---

¹⁰² Prostor, ve kterém jsou housenky bource krmeny listy morušovníku.

¹⁰³ NAMIČEV, P.: *Op.cit.*, s. 88.

koncipován pro domácnosti dvou bratří a skládal se ze dvou oddělených, často zrcadlově orientovaných částí, z nichž každá měla vlastní přístup, což se mohlo promítnout na fasádě domu (*obr. 61*). U některých domů obývaných bratrskými domácnostmi nemusí být jejich vnitřní rozdělení z vnějšku patrné, bratrských domácností mohlo být v domě i více než jen dvě.¹⁰⁴

Specifickým typem domu jsou domy věžové. Tyto domy, mají pevnostní charakter a jsou rozšířeny především na jihozápadě Balkánu, kde jsou nazývány *kula* (Makedonie), *kullë* (Albánie), v Anatolii jsou méně časté a jejich název je *kule ev* (věžový dům). Domy typu *kula* se vyskytují ve velké míře v Albánii, která je známá tradicí krevní msty. Poskytovaly ochranu především před zneprátelenými rody.¹⁰⁵ Zikmund a Hanzelka píší o věžových domech v souvislosti s krevní mstou v Albánii toto: „*Jsou vystavěny z kamene jako hrady [...] V těch obytných věžích nejsou okna. Jen vysoko u stropů maličké střílny. Ty zakleté pevnůstky, kterým se říkalo kula, jsou bez dveří, bez schodů. Muži do nich vstupovali po provazovém žebříku, který vytáhli za sebou. A vstupní otvor zakládali barikádou. [...] (muž) byl vězněm ve vlastním domě [...] Celá léta někdy nevyšel za denního světla ven, [...] Zákon krevní msty se vztahoval jen na muže, už od šestnácti let. Ženy však byly v naprostém bezpečí, žily nerušeně v obyčejných dřevěných nebo hliněných staveních pod „mužskou“ pevnůstkou. [...] Muži zatím seděli v kamenných pevnůstkách.*“¹⁰⁶ Tento popis domů se týká severní Albánie, ale věžové domy se vyskytují v celé Albánii. V severní části země, kde nebyl zaveden timarský systém a klasická osmanská správa,¹⁰⁷ jsou zděné z kamene až po střechu a mají ve všech patrech jen malé průzory, osmanským domům se nepodobají. V jižní části země, která byla pod klasickou osmanskou správou, se pod vlivem osmanské kultury v rámci možností, které jim dávala jejich dispozice, uplatnily v horním patře typické prvky osmanských domů. Domy mají přízemí a patra, kromě nejvyššího, zděná z kamene jen s malými okny a střílnami. Nejvyšší patro má hrázděnou konstrukci a nachází se v něm velká nadkrytá terasa, místnosti mají sdružená okna s vitrážovými nadokny. Valbová střecha má široké přesahy do stran, které jsou podpírány dřevěnými vzpěrami ukotvenými do stěn. Opevněné domy patřily lokálním pánům, úředníkům a

---

¹⁰⁴ NAMIČEV, P.: *Op.cit.*, s. 86.

¹⁰⁵ VAŘEKA, P.: *Op.cit.*, s. 321.; *The Zekate House, A Fortress in Stone*. Gjirokastra Conservation and Development Organization GCDO, Supported by Packard Humanities Institute, Albania, s. 3.

¹⁰⁶ ZIKMUND, M. – HANZELKA, J.: *Obrácený půlměsíc*. SNPL 1961, s. 49.

¹⁰⁷ RYCHLÍK, J. A KOL.: *Mezi Vídní a Cařihradem I/ utváření balkánských národů*. Vyšehrad Praha 2009, s. 53.

obchodníkům, jejich vzhled odráží postavení a životní styl jejich obyvatel.¹⁰⁸ Krásné příklady těchto věžových osmanských domů nalezneme především ve městě Gjirokastra. V Makedonii byly věžové domy také charakteristické pro feudální turecké¹⁰⁹ pány, kteří je stavěli na svých panstvích. Byly nazývány *kula*, ale také *kuliště*, *kuluč*, *kuliňa*.¹¹⁰ V Bulharsku se setkáváme s vizuálně stejným typem domů (obr. 62).

I v Anatolii nalezneme věžové domy, ale jsou zde spíše raritou. Stavět opevněná sídla bylo zakázáno, zrovna tak jako oficiálně neexistovala feudální třída. Realita byla ovšem jiná a tak si někteří regionální páni (*derebey/âyan*) stavěli soukromé pevnosti, do kterých se mohli ukrýt v případě nebezpečí. V době, kdy jim nehrozilo nebezpečí, bydleli v klasických panských domech, které byly postaveny v bezprostřední blízkosti věže tak, aby do ní mohli v případě nebezpečí přeběhnout (obr. 63). Věže byly obývány jen krátkodobě v období bojůvek s místními zbojníky, narozdíl od Balkánu, kde byly věžové domy obývány trvale, neboť strach z krevní msty byl stálý. Opevněné věže v západní Anatolii nenesou typické vnější znaky osmanských domů, ty mají jen vedle věže postavené konaky. Balkánským domům typu *kula* se však podobají některé konaky na severo-východě Anatólie, v černomořské oblasti, která je obývána kavkazskými etniky. Nabízí se otázka, zda se na jejich vzhledu podepsal stejný kulturní jev jako je krevní msta, která je u Kavkazanů stejně jako u Albánců velmi rozšířena (obr. 64).

---

¹⁰⁸ *The Zekate House, A Fortress in Stone. Op.cit.*, p. 3.

¹⁰⁹ turecké = osmanské

¹¹⁰ NAMIČEV, P.: *Op.cit.*, c. 81.

9. FUNKCE A VYBAVENÍ INTERIÉRU

Počet obytných místností se lišil podle sociálního statutu majitele a podle počtu rodin žijících v jedné domácnosti. Domů s jednou obytnou místností v patře je poměrně málo, místnosti byly nejčastěji dvě, tři nebo čtyři, ale existují i domy se šesti místnostmi na jednom patře. Místnosti v domě mohly být rozděleny podle dvou principů – podle ročního období a podle genderu obyvatel. U dvoupatrových panských domů nalezneme v prvním patře zimní místnosti, které mají nižší strop, aby se daly lépe vytopit. Místnosti pro letní obývání se nachází v horním patře, které má vysoké stropy a často velkou nadkrytou terasu otočenou do dvora. V domě byly některé místnosti určeny jen rodině, tedy ženám a dětem, do kterých směli vstoupit jen muži z příbuzenstva. Taková část domu se nazývala *haremlik*. Část, která byla vyhrazena jen mužům a jejich mužským návštěvám, se nazývala *selamlık*. V hlavní místnosti selamlıku – *baş oda* [baš oda] se přijímaly návštěvy. Ve vícegeneračních domácnostech byla hlavní místností místnost rodičů.¹¹¹ Rozdělení prostor na *haremlik* a *selamlık* bylo výsadou bohatých domácností. Muži, kteří si nemohli dovolit mít samostatnou místnost, kde by přijímali hosty, se s ostatními muži scházeli v kavárnách.¹¹² V zásadě se dá říci, že každá místnost v domě mohla být obývána jednou nukleární rodinou. Každá místnost také mohla plnit několik funkcí zároveň, tj. sloužila jako obývací pokoj, mohly se v ní na otevřeném ohništi připravovat pokrmy a mohlo se v ní spát, mýt se. Tradiční interiér obytných místností osmanských domů je maximálně účelný a úsporný, bez mobilního nábytku vyjma truhel či malých odkládacích stolků a stojanů na korán. Místnosti v domech všech společenských vrstev byly vybaveny v principu stejně, životní styl a s ním spojené nároky na interiér se výrazně nelišil.

Do místností se vstupovalo v domácí obuvi ze síně nebo nadkryté terasy. Každá měla svůj vlastní vchod, který byl umístěn v rohu a proto mohly být využity všechny čtyři stěny. Pro posezení byl podél dvou stěn (většinou stěn s okny) dlouhý úzký dřevěný sokl, který měl výšku židle, na kterém byla položena jedna dlouhá matrace na sezení, pro opření zad byly podél stěny postaveny menší matrace. Všechny byly potaženy barevnou látkou, převládala červená barva, sedací plocha a opěradla mohla být

---

¹¹¹ BEKTAŞ, C.: *Tüm yapıtları, Halk yapı sanatı*. Istanbul 2001, s. 63.

¹¹² Pro muže byla kavárna přirozeným místem schůzek, jelikož domy – kromě těch nejbohatších – většinou neobsahovaly *selamlık* (mužské pokoje), nýbrž jen ženské pokoje (*haremlık*). Když žena přijímala návštěvu, byl její manžel prakticky nucen opustit dům a chodit ulicemi nebo se uchýlit do kavárny. (HITZEL, F.: *Op.cit.*, s. 221.)

částečně překryta bílým na kraji vyšívaným plátnem, které bylo snímatelné. V některých lokalitách na Balkáně jsou dřevěné sokly k sezení nižší (kolem 20 cm) a mnohem širší (kolem 1,5 m), pokrývají je kilimy nebo guby¹¹³ a jako opěradla slouží podlouhlé polštáře z pruhované vlněné látky. Takováto nízká pódia k sezení najdeme na terasách osmanských domů v Anadolii a nazývají se *seki*.

Okna byla opatřena záclonami nebo roletami z bílého plátna, často zdobeného bílou výšivkou nebo krajkou. U dvou stěn, kde nebyla okna, se nacházely vestavné skříně, niky a krb. Vestavné skříně byly dřevěné, stěnu pokrývaly ode zdi ke zdi. Mohly být zapuštěné do omítky, nebo byly před stěnu předsazeny a nahoře zakončeny širokou policí, která sloužila většinou k sušení ovoce. Někdy byla v panských domech nad skříněmi pod stropem ještě menší dřevěná galerie, která byla určena pro hudebníky (*obr. 65*), vstup na ní byl přes malé schodiště ukryté ve skříní. Vestavné skříně mohly skrývat i tajný vchod do vedlejší místnosti. Skříně měly menší dřevěné niky a několikery dvoukřídle dveře, za nimiž byly úložné prostory. Věci se do skříní ukládaly zavinuté do čtvercové látky na koso tak, že vzniklo jakési psaníčko – *bohça/boğça* [bohča/bóča]. Některé věci, jako třeba výbava, se ukládaly do truhel. Podle movitosti majitele byly dřevěné dveře a niky zdobeny dřevořezbami a polychromií. Ve skříních některých domů najdeme prostor, kde se mohli obyvatelé podrobit celkové očištění těla – *gusülhane*. Skřín se otevřela a vstoupilo se do ní, podlaha byla izolovaná a odtok byl odveden potrubím ven. V bosenském Sarajevu ve Svrzově domě (nynější stav pochází z osmnáctého století) najdeme ve skříní *haremliku* dokonce sprchový kout (*obr. 66*). Podlaha sprchového koutu je kamenná s odtokem a dřevěným orámováním, ve výšce necelých dvou metrů visí ze zdi kovová nádoba s kohoutkem, do které se nalévala teplá voda, která se ohřívala v nádrži přilehlé ke kachlovým kamnům stojícím vedle. Otočením kohoutku pod nádobou se spustila „sprcha“. Některé domy mohly mít v domě soukromou lázeň – *hamam*, která se nacházela většinou v přízemí. Podlaha byla kamenná a vybavení se v menším měřítku podobalo veřejným lázním, kam se chodilo za pravidelnou a nebo rituální očištěnou před svatbou atd. V osmanských domech kromě umývárny najdeme ještě mycí pultík – *abdestlik* s odtokem vyvedeným z fasády ven. Takové malé umyvadlo sloužilo k rituální očištění před modlitbou (5x denně), mohlo se nacházet i na nadkryté terase, kde se připravovaly pokrmy, zpracovávala se zde zelenina (*obr. 67*).

---

¹¹³ *kilim* – tkaný vlněný koberec; *guba* – tkaný vlněný koberec s vlasem (STAŇKOVÁ, J. – BARAN, L.: *Tradiční textilní techniky*. Grada 2008, s. 169.)

Místnosti sloužily i jako ložnice. Spalo se na matracích, které se přes den ukládaly do vestavné skříně a na noc se vyndávaly. Matrace měly rozměr pro dvě osoby a bývaly vycpané bavlnou nebo vlnou, proto nebyl problém je srolovat a uložit do skříně. Krom matrací se do skříně ukládaly prošíváné pokrývky a polštáře. Večer se rozestýlalo ve středu místnosti, který byl volný a zem byla v tomto místě pokryta kobercem. V létě se mohlo spát i na nadkryté terase.

V každé z místností se dalo stolovat. Uprostřed místnosti ve stejném prostoru, kde se v noci spalo, se prostřel čtvercový kus látky, na který se postavil nízký kulatý dřevěný stolek. Na stolek se položil velký kulatý kovový tác a na něj se servírovala jídla v kovových miskách s poklopem proti vychladnutí. Jedlo se pravou rukou, každý si bral ze všeho jídla, co bylo na stole. Jako talíř většinou posloužily chlebové placky, do kterých se jídlo balilo. Lžíce se užívaly jen na tekuté pokrmy. Sedělo se přímo na zemi, nebo se pod zadek podkládaly tvrdě nacpané polštáře. Ukazovat bosá chodidla bylo neslušné, a proto se přes ně přehazoval ubrus, který byl pod stolem. Každému byl k dispozici ubrousek, po ruce byla vždy konev s vodou a miska s mýdlem na umytí rukou (*obr. 68*). Muži a ženy stolovali odděleně. Někdy byla mezi *haremlikem* a *selamlikem* otočná dřevěná skříň válcovitého tvaru, skrze kterou ženy servírovaly jídlo mužům, aniž by byly spatřeny (*obr. 69*).

Běžné denní pokrmy se připravovaly na krbu v obytné místnosti. Po každém použití topeniště se večer přetřel očouzený vnitřek krbu bílou hlinkou. Čistota krbu byla vizitkou hospodyně.¹¹⁴ Pokrmy, které se vařily ve velkém nebo do zásoby (sezónní zpracování ovoce na sirup atd.) a bylo pro jejich přípravu potřeba více prostoru, se připravovaly ve velkých hrncích – *kazan* v krbu v přízemí domu nebo v zahradě. V letním období se obecně preferovalo vaření venku. Na zimu se sušilo ovoce a zelenina, ženy vykonávaly práce spojené s přípravou potravin na nadkryté terase (mohly být venku a zároveň ve stínu). Nadkryté terasy i částečně či zcela uzavřené síně sloužily jako společný komunikační a pracovní prostor žen v domácnosti. Mohly zde vykonávat i různé rukodělné práce jako například tkání na vertikálním stavu.

Chlebová pec nebyla běžnou součástí domu, pokud vůbec byla potřeba, stála v zahradě nebo na veřejném prostranství mimo dům a byla společná pro několik domácností (*obr. 70*). Pecl se v ní kynutý chléb. Pro přípravu tenkých chlebových placek – *yufka ekmeği* [jufka ekmeji], které jsou v Anatolii široce rozšířeny, nebyla

---

¹¹⁴ GÜNAY, R.: *Geleneksel Safranbolu evleri ve oluşumu*. Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1989, s. 133.

potřeba pec, pekly se na kulatém vydutém plechu přímo na ohni, některé typy chlebů – *bazlama* se dělaly na pánvi v krbu. Často se připravené pečivo, ale i pokrmy z masa, nosilo k pekařům do pekárny, kde ho upekli. V bohatých panských domech se pokrmy připravovaly mimo dům v zahradě nebo v samostatné budově kuchyně. Místnosti v domě projektované jako kuchyň se začínají objevovat až u domů z přelomu devatenáctého a dvacátého století. V takových kuchyních je velký krb na vaření s nikami po stranách. Podél stěn je na policích vystaveno měděné cínované nádobí (*obr. 71*).

Krb v obytných místnostech sloužil i jako otopné zařízení a nacházel se ve středu jedné ze stěn. Nalevo i napravo od něj byly niky nebo vestavné skříně, někdy i pohovky k sezení (*obr. 72*). V naprosté většině osmanských domů v Anatolii i na Balkáně byl rozšířen krb, ale na Balkáně se narodil od Anatólie setkáváme vedle krbů i s kamny, jde zřejmě o pozůstatek místní stavební tradice. Kachlová kamna má v každé z místností například Svrzův dům v Sarajevu (*obr. 73*). V Bulharsku je na některých lokalitách běžná kombinace otevřeného ohniště (krbu) v jedné místnosti, který v druhé místnosti ústí ve slepá kamna. Místnosti, které v jednom domě sloužily nukleárním rodinám v rámci velkorodiny, měly každá své topeniště, proto mají některé domy čtyři i více komínů. V domech s letním patrem mohly být některé místnosti bez topeniště. K temperování místností se v celé zkoumané oblasti užívala i přenosná ohřívadla – *mangal*, do kterých se dávaly dřevěné uhlíky (*obr. 74*). Proto je relativní klasifikovat některé místnosti jako chladné.

Velký důraz byl kladen na výzdobu dřevěného stropu. V obytných místnostech a na nadkrytých terasách (de fakto též obytná místnost) byl strop prkenný, spáry mezi prkny bývaly překryty tenčími profilovanými laťkami po celé délce nebo byla prkna do tvaru čtverců a kosočtverců pokryta vyřezávanými dřevěnými laťkami florálních tvarů. Strop byl uprostřed ozdoben velkou dřevěnou kruhovou ozdobou zvanou „pupek“ – *göbek*. Většinou to byl mnohoúhelník složený z různě profilovaných dřevěných latěk, někdy polychromovaný (*obr. 75*). Ozdobný „pupek“ mohl být i zapuštěný do sníženého dřevěného stropu. Tento kruhový ornament připomíná dřevěný kruhový díl na stropě nomádské jurty.¹¹⁵ V rozích stropu se nacházely háky na zavěšení lamp. Přechody mezi

---

¹¹⁵ Artykbajev píše o tradiční turkické jurtě: „Obzvláště se zdobil šanrak (dřevěný kruhový díl ve středu stropu jurty) a dveře – z pohledu kočovníků nejdůležitější části obydlí. [...] Za nejúčtyhodnější se považuje šanrak, při dělení dědictví mezi sourozence přebíral šanrak tj. „dům předků“, nejmladší syn, ostatní sourozenci přinášeli do tohoto domu část své letní a zimní píce a nová nevěsta do něj přinášela cenný dar (ARTYKBAJEV, Ž. O.: *Казакское общество. Традиции и уютауу*. Astana 2003, c. 147.).

stropem a zdi byly často oblé, vytvořené již zmíněnou „bagdádskou technikou“ omítnutého dřevěného bednění z latěk. Strop v hlavní místnosti, ve které se přijímaly návštěvy, byl nejokázalejší.

V bohatších domech byly dřevěné prvky jako zábradlí schodiště a dveře do místností bohatě vyřezávané, někdy i malované (*obr. 76*). Interiérové dveře byly složeny z geometrických dřevěných kousků a podobaly se dveřím u mešit. V interiérech se setkáváme s některými dalšími drobnými detaily, jako jsou mělké výklenky ve zdi s dřevěnou oblou policí na petrolejovou lampu nebo květiny a skříňku na sirupy – *şerbetlik* [şerbetlik], které byly v obytných místnostech i na terasách (*obr. 77, 78*).

10. NÁZVOSLOVÍ

Termíny v tomto textu označující prostory v domě nebo jeho vnitřní vybavení, jsou výrazy, které se v současnosti (v odborné literatuře i v praxi) používají v Anatolii. Vzhledem k tomu, že většina těchto výrazů pochází z osmanštiny, ze které přešly do balkánských jazyků, setkáváme se v Anatolii i na Balkáně se stejnými názvy. Došlo jen k malým posunům ve výslovnosti či byly tyto výrazy opatřeny koncovkami charakteristickými pro ten který jazyk, mezi jehož mluvčími se používají. Na Balkáně se oproti Anatolii užívají některé archaičtější výrazy. Některé elementy mají několik regionálních variant názvů. To je dáno i tím, že osmanština absorbovala vedle tureckých výrazů také mnoho výrazů perských a arabských, a tak existuje pro jednu věc několik ekvivalentních názvů. Zajímavé je, že většina výraziva spojená s obydlím pochází z perštiny. Perština byla oficiálním jazykem seldžuckého dvora, tuto jazykovou vrstvu v osmanštině lze považovat za velmi starou. Některé výrazy přejaté z arabštiny se též uplatnily v názvosloví týkajícího se obytných prostor. Arabská slova se dostala do osmanštiny přímo nebo přes perštinu, která jí byla také silně ovlivněna. Osmanština byla z hlediska slovní zásoby směsicí turečtiny, perštiny a arabštiny a z hlediska gramatiky byla jakýmsi hybridem mezi těmito třemi jazyky.

Jediné, v čem shoda názvosloví na Balkáně a v Anatolii opravdu nepanuje, je výraz „dům“. Každé etnikum má svůj vlastní výraz, neboť dům existoval v každé kultuře. Název pro panské sídlo – *konak*, které nebylo součástí místní kultury, se objevuje na celém Balkáně. Slovo *konak* je tureckého původu a vedle významu velký dům, vila, dvorec, má také význam zastávka či nocleh¹¹⁶. Slovo *konak* mělo totiž u kočovných Turků původně význam jak místa, tak i vzdálenosti, která se musela urazit, než se dalo utábořit (např. „nachází se ve vzdálenosti dvou konaků“).

Vnitřní prostory domu, které byly typické pro osmanské bydlení, ale pro některé regionální stavební tradice byly inovací, si podržely původní osmanský název. Je to především obytná místnost – turecky *oda*, na Balkáně *odaja*. Tento název má zřejmě své kořeny v dávné minulosti ve Střední Asii, odkud Turci přišli. Původní tvar tohoto slova byl *otağ* [otá] a první písemné prameny, v nichž je užíván, pochází z druhé poloviny jedenáctého století, z období vlády turkické dynastie Karachánovců.¹¹⁷ *Otağ*

---

¹¹⁶ *Büyük Türkçe-Rusça sözlük*. Multilingual İstanbul 1994, s. 558.

¹¹⁷ ÖGEL, B.: *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Türklerde Ordu, Odugah ve Otağ (Hunlardan Osmanlılara), Cilt 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 253.

nebo také *otak* byl původně název, který označoval obytnou místnost a zároveň obydlí jako takové. Dodnes se používá v Anatolii pro kopulovitý stan-jurtu (obydlí o jedné místnosti). V současné perštině slovo اطاق [otáq] znamená místnost¹¹⁸. Slovo bylo podle turkologa Radlova vlivem různých tureckých nářečí zkomoleno na *odak*, z něž vzniklo *oda*.¹¹⁹ V moderní turečtině *oda* znamená místnost. V klasickém osmanském domě byla *oda* multifunkční místností, kde se spalo, jedlo, sedávalo, někdy i vařilo. V domě se mohlo nacházet několik těchto místností, nelze je však dělit dle principů vžitých ve střední a východní Evropě, na světnici a komory. Osmanské domy na Balkáně, které patřily privilegovaným vrstvám, si zachovávají pro osmanský dům typickou multifunkčnost místnosti. Ve vesnickém prostředí, kde přetrvaly autochtonní stavební tradice, byly místnosti v domě rozděleny jinak. Hlavní obytná místnost (světnice) s topeništěm, na kterém se vařilo, se nazývala *kuća* [kuča] (BiH, SRB), *кѹци/ в'кѹци* [k'šti; v'kšti] (BG), *куќа* [ku'ǎ] (MAK). Tyto výrazy znamenají i dům jako takový. Druhá místnost se nazývala *soba/coba*¹²⁰, byla vytápěna slepými kamny a sloužila jako komora ke spaní. Na Balkáně existuje i ve vesnickém prostředí vedle těchto tradičních prostor ještě *odaja/одая* [odaja].¹²¹ Především v Bulharsku není rozdíl mezi *sobou* a *odajou* zcela zřejmý, protože v případě *odaji* může jít jak o chladnou místnost, tak i o místnost vytápěnou krbem či kamny. *Odaja* je některými autory považována za prostor, který se k tradičnímu bulharskému domu přidal později, neví se však kdy.¹²² Zdá se velmi pravděpodobné, že *odaja* pronikla právě z osmanského městského prostředí, tedy někdy v průběhu novověku. Výraz *odaja* se používá v terminologii spojené s osmanskými domy i v Bosně. *Soba* se v současnosti říká na celém Balkáně místnosti jako takové.

Slovo *soba* přešlo do turečtiny nejspíš z maďarštiny a má význam kamna. Ta se však v osmanských domech v Anatolii začala používat až na sklonku devatenáctého století. Slovník tureckých nářečí jej vedle významu kamna vysvětluje i jako hostinský pokoj – v oblasti Bulharska a anatolského Tokatu, nebo jako místnost, do které se

---

¹¹⁸ *Персидско-Русский словарь*. Государственное Издательство Иностраных и национальных словарей, Москва 1960, c. 28.

¹¹⁹ ÖGEL, B.: *Op.cit.*, s. 294.

¹²⁰ *Соба* [soba] (BG) – místnost, ve které se nachází zděná kamna a která ve většině případů slouží jako hostinský pokoj a ložnice. (STAMOV, S.: *Op.cit.*, 378.)

¹²¹ *Одая* [odaja] (BG) – místnost k přijímání hostů, často se v ní nachází zděná kamna. (STAMOV, S.: *Op.cit.*, c. 377.);

Одаја [odaja] (MAK) – místnost v domě, která se nachází nejčastěji v patře a zřídka i v přízemí. (NAMICEV, P.: *Op.cit.*, c. 205.)

¹²² VAŘEKA, P.: *Op.cit.*, s. 319.

vstupuje z kuchyně – v oblasti Edirne (Thrákie).¹²³ Výraz *soḫa* [soba] je ale používán i na Krymu, kde má význam „slepá pokojová kamna“. Krym prodělal podobný kulturní vývoj jako Anatolie a jihobalkánské země, byl nejdříve dlouhou dobu ovládnán Byzancí a poté Osmany. Georgieva-Muftieva pokládá výskyt slepých kamen – *soḫa* na Krymu za gótský vliv.¹²⁴ V osmanských domech v Anatolii se kamna nepoužívala, k vytápění i vaření sloužily krby – *ocak* [odžak]. Na Balkáně je výraz odžak také obecně rozšířen.¹²⁵

Další, pro osmanské domy charakteristickou prostorou, je nadkrytá terasa, může to být (především u mladších domů) i uzavřená hala, která je místem pro společné domácí činnosti a ze které se vstupuje do jednotlivých místností. V turečtině se ekvivalentně používá tři výrazů. Je to *sofa*, *hayat* a *çardak*.¹²⁶ V názvosloví nepanuje shoda, a tak jsou tyto výrazy někdy zaměnitelné, jindy označují odlišné prostory. Výraz *sofa*¹²⁷ se ve většině turecké odborné literatury používá pro nadkrytou terasu i uzavřenou halu.¹²⁸ *Hayat*¹²⁹ se dle Bektase nazývá nadkrytá terasa a *sofa* je podle něj její uzavřená verze. Günay výraz *hayat* používá pro prostor v přízemí domu na úrovni terénu, který má hliněnou podlahu a do kterého se vstupuje dveřmi z ulice, tedy jakýsi vnitřní dvůr. V Bosně a Hercegovině *hajata* označuje nadkrytou terasu v přízemí domu.¹³⁰

Dalším výrazem, který se používá více na Balkáně, je *çardak* [čardak]¹³¹. Podle Günaye se používá v Anatolii v oblasti Safranbolu a je synonymem pro *sofa*¹³². V Anatolii je tento výraz používán spíše pro stavby volně stojící, tedy altány/pergoly. V

---

¹²³ Dostupné z: <http://tdkterim.gov.tr/ttas/?kategori=derlay&kelime=soba%20odas%FD>

¹²⁴ AKČURINA-MUFTIEVA, N.: *Архитектура и искусство в период Крымского Ханства (xv–xviii вв.)* http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/khud_kult/2008_5/PDF%5CHK-5_2008_p-399-410_Akchurina.pdf

¹²⁵ V Bulharsku je výraz odžak používán v Rodopech. (STAMOV, S.: *Op.cit.*, c. 377.) Tento výraz se používá i v Makedonii a Bosně a Hercegovině.

¹²⁶ Obyvatelé anatolských měst používali abnormálně bohaté množství výrazů pro verandy, kryté přístřešky a jiné částečně otevřené prostory. (FAROQHI, S.: *Op.cit.*, p. 15.)

¹²⁷ Výraz pochází z arabštiny a znamená 1) síň, vestibul; 2) pohovka (*Büyük Türkçe-Rusça sözlük*. Multilingual İstanbul 1994, s.782)

¹²⁸ Především Eldem používá výraz *sofa* při klasifikaci vnitřních dispozic osmanských domů (ELDEM, S. H.: *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul 1963).

¹²⁹ Dle mnohých tureckých autorů výraz *hayat* pochází z arabštiny a znamená „život“ (v turečtině má slovo tentýž význam). Domnívám se však, že toto slovo přešlo z perštiny, ve které má vedle významu „život“ také význam „dvůr“, rozdíl je pouze v jedné hláске a to v jiném písmenu T na konci slova, kdy se u výrazu „dvůr“ píše T emfatické (ط) a u výrazu „život“ T obyčejné (ت).

¹³⁰ *Svrzina kuća – Svrzo's house*, kolektiv autorů. Muzej Sarajeva 2001, s. 53.

¹³¹ Výraz přešel do osmanštiny z perštiny kde چار طاق [čár táq] má dva významy: 1) kupole na čtvercovém půdoryse; 2) dokořán. (*Персидско-Русский словарь*. Государственное Издательство Иностраных и национальных словарей, Москва 1960, c. 168). Osmanský slovník vysvětluje výraz *çar-tak* jako stan o čtyřech rozích (Dostupné z: http://www.osmanlicasozluk.net/osmanlica/12043-sozluuk-%C3%A7ar-CAR_TAK-anlam.html).

¹³² Günay výraz *çardak* vysvětluje jako: *sofa*; *divanhane*; čtvercový stan.

Makedonii a Bulharsku se čardak říká nadkryté terase v patře.¹³³ V Bosně a Hercegovině může být čardakem nazývána místnost v patře, aniž by byla alespoň z části otevřená, a menší místnost se nazývá *čardačič*.¹³⁴ Nadkryté terase v patře se zde říká *divhane*, tento výraz však v Anatolii označoval hlavní místnost v letohrádku – *divanhane*. Došlo zde tedy k posunu významu. *Köşk* [køšk] byl u nejvyšších společenských vrstev pavilon či letohrádek stojící v zahradě, který měl několik místností. U bohatých domů to bývala v horním patře otevřená místnost vysunutá do zahrady, která připomínala pergolu, ale byla spojena střechou s nadkrytou terasou nebo to mohla být volně stojící stavba v zahradě, tedy vlastně čardak ve významu altán. Günay výraz *köşk* vysvětluje jako zahradní lehátko, jako synonymum uvádí slovo *tahtaboş* [tahtaboš]. S tímto výrazem jsme se setkali již v kapitole 3.3, kde je zmiňováno nařízení z poloviny šestnáctého století, aby se z protipožárního důvodu nebudovaly dřevěné *şahnişe*, *çardaky* a *dükkâny* a nedělaly se *tahtapuşe*. V Bulharsku se dle Stamova užívá výrazu *кьюшк* [kjušk] pro vyvýšené pódium uzavřené síně nebo nadkryté terasy, které někdy slouží jako malá skladovací truhla nebo jako pódium a místo odpočinku, jeho symonymem je podle něj *софа* [sofa]. Výše zmíněný výraz *şahniş* v Anatolii označoval dřevěnou krytou lodžii, v Řecku se ještě používá ve tvaru „sachnisi“ a označuje arkýř v patře, který je podpírán dřevěnými vzpěrami.¹³⁵ Arkýřům a vybíhajícím přesahům patra se v Bosně a Hercegovině říká *doksat*, v Makedonii též *доксам* [doksat].

Pokud jde o rozdělení prostor v domě, na mužskou a rodinnou část, užívá se na Balkáně podobných výrazů – *selamluk* a *haremluk*. Společných je také mnoho výrazů týkajících se prvků interiéru, některé stejné výrazy mohou mít mírně posunutý význam, jako například *musandira* v Anatolii označuje pouze polici nad vestavnými skříněmi, kterým se říká *dolap*, na Balkáně je výrazem *musandra/мусандри* [musandri] označována vestavná skříň jako taková a *dolap/долан* [dolap] se nazývají jen malé niky s dřevěnými dvířky. Společné jsou i výrazy týkající se aglomerací jako například *mahalle/mahala/махала/маало/mahallë/μαχαλάς*¹³⁶ – obytná čtvrť nebo *çarşı/čaršija/чаршия/чаршија/çarshia*¹³⁷ – obchodně výrobní centrum (bazar).

¹³³ 1) *Чардак* [čardak] (MAK) – otevřený prostor v patře (NAMICEV, P.: *Op.cit.*, c. 206);

2) *Чардак* [čardak] (BG) – prostor v domě, který je z jedné nebo ze dvou stran otevřený, synonymum *сайвант* [sajvant] (STAMOV, S.: *Op.cit.*, c. 378).

¹³⁴ *Svrzina kuća – Svrzo's house*, *Op.cit.*, s. 53.

¹³⁵ Dostupné z: http://www.macedonian-heritage.gr/HellenicMacedonia/en/img_C3511a.html

¹³⁶ Dostupné z: <http://en.wikipedia.org/wiki/Mahala>

¹³⁷ Dostupné z: <http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B0%D1%80%D1%88%D0%B8%D1%8F>

V celé zkoumané oblasti existuje široká škála výrazů, které pochází z osmanštiny a přetrvaly v názvosloví spojeném s obydlím a bydlením na Balkáně i v Anatolii dodnes. Akčurina-Muftieva tuto terminologii nazvala trefně „общеосманская терминология“ (všeobecná osmanská terminologie).

11. VYMEZENÍ OBLASTI VÝSKYTU OSMANSKÉHO DOMU

Za osmanské domy by se teoreticky daly označit jakékoli domy nacházející se v oblastech, které dříve patřily Osmanské říši. Architektura obytných domů je však v těchto geograficky rozsáhlých oblastech velmi různorodá. Zde zkoumaný „osmanský dům“ je multikulturním produktem osmanské kultury, který se šířil především v městském prostředí i do oblastí, které měly svou autochtonní architekturu. Najdeme ho především v oblastech, které byly po velmi dlouhou dobu pod přímou správou centralizovaného státního aparátu, neboť nositeli dvorské kultury, která mu dala vzniknout, byla především privilegovaná vrstva. Oblast rozšíření osmanských domů má proto svůj pomyslný střed v Istanbulu. V tomto bývalém hlavním městě, kulturním a inspirujícím centru Osmanské říše se bohužel zachovalo starších osmanských domů velice málo. Dochované domy v Istanbulu a na přilehlých Princových ostrovech v Marmarském moři pocházejí především z prvních desetiletí dvacátého století. Nejstaršími stavbami, které můžeme dnes vidět, jsou dřevěné letní vily *yalı* [jaly] na březích Bosporu, které patřily privilegovaným vrstvám. Většina starší zástavby padla za obětí četným požárům v průběhu staletí. Stejný osud potkal jiné významné centrum - Izmir, kde se starší objekty nedochovaly.

V Anadolii se setkávají dva kulturní okruhy. Západní část Anadolie, stejně jako jižní část Balkánu, patřila na sklonku středověku ke kulturnímu okruhu byzantskému. Na východě Anadolie se projevoval vliv arabské kultury. To se odrazilo jak v charakteru městské zástavby, tak i v koncepci obydlí. Hitzel vymezil hranici těchto dvou okruhů pomyslnou čarou vedoucí od Antalye k Erzurumu.¹³⁸ Typický osmanský dům, který kombinuje zděnou konstrukci s hrázděnou, nalezneme především v západní Anadolii, v Marmarské a Egejské oblasti a také v přímořských oblastech Středozemního a Černého moře.

Na mapě rozšíření osmanských domů, která byla převzata z knihy Günaye jsou vyznačeny některé lokality s výskytem osmanských domů na Balkáně a v Anadolii. Günay pod termín „turecký dům“ zahrnuje zde zkoumaný typ osmanského domu, ale protože ze své pozice Turka vnímá oblast Turecka jako jeden celek, tak pod tento termín řadí i domy, které se architektonicky i materiálově liší. Ve středu Anadolie, který leží na pomezí naznačených kulturních okruhů, se nachází oblast se specifickou

---

¹³⁸ HITZEL, F.: *Op.cit.*, s. 231.

architekturou domů z kamenného kvádríkového zdiva. Je to především oblast Kapadokie ležící v okolí města Kayseri. Zdejší kamenné domy nelze dle mého názoru zařadit ke zkoumanému typu.

Četnost výskytu osmanského domu na Günayem vyznačených lokalitách může být různá, a proto jsem červeně vyznačila jen některé lokality, které jsou pro zkoumaný typ domů z hlediska četnosti výskytu a stylu skutečně významné (*obr. 79*). Některé menší lokality na mapě nejsou vyznačeny vůbec, nelze ji proto brát jako vyčerpávající přehled všech lokalit, ale jen jako rámcový přehled o geografickém rozšíření. Oblast, kterou vyznačené lokality tvoří, odpovídá zhruba hranicím Byzantské říše konce dvanáctého století.

Na Balkáně se osmanský dům vyskytuje v rámci hranic těch bývalých osmanských provincií, které byly po dlouhou dobu pod přímou správou Osmanské říše. Je to především oblast první a nejstarší osmanské provincie – eyaletu/beylerbeyliku Rumélie, která vznikla již v roce 1363. Zahrnovala geografickou oblast Thrákie a Makedonie, tedy území, které dnes patří několika státům – Turecku, Bulharsku, Makedonii, Řecku a Albánii. Na konci patnáctého století byla k Rumelijskému eyaletu připojena oblast dnešní Bosny a Hercegoviny a o století později bylo toto území ustanoveno samostatným eyailetem Bosna. Celá oblast Rumelijského eyaletu byla součástí Osmanské říše po nejdelší dobu a jednotlivé země se osamostatnily až na začátku dvacátého století. Právě proto se zde dochovalo velké množství osmanských domů.

Na území, které bylo součástí Osmanské říše po krátkou dobu a bylo před obdobím rozkvětu architektury osmanských domů (18.-19. stol.) ztraceno, se tyto stavby nedochovaly. To se týká eyaletu Budín a Eger (oblast mezi Tisou a Dunajem, Dunajem a Sávou a část Chorvatska), které existovaly zhruba od druhé poloviny šestnáctého do druhé poloviny sedmnáctého století. Podobně je tomu v oblasti eyaletu Temešvár, který zahrnoval západní oblast dnešního Rumunska (Banát a část Maďarska až k Tise) a existoval až do počátku osmnáctého století.

Kromě oblastí, které byly pod přímou správou Osmanské říše, existovala území vazalská. Byla jim ponechána samospráva, ale musela odvádět sultánovi roční tribut. Jednalo se například o Moldávii, Valašsko, Sedmihradsko, republiku Dubrovník a teokratické knížectví Černá Hora.¹³⁹ Typické osmanské domy zde nenajdeme, přestože některé oblasti, jako například Černá Hora, leží jen pár kilometrů od významných

---

¹³⁹ HITZEL, F.: *Op.cit.*, s. 72.

lokalit jejich výskytu. Důvodem je nejspíš to, že zde nebyli přítomni osmanští správci, kteří by šířili do provincií osmanskou kulturu z centra říše, a proto byla zdejšími lidmi cizí. Sdílel ji ale značně vzdálený Krymský chanát, který, přestože byl jen vazalským státem, vzhlížel s obdivem ke Konstantinopoli a proto se zde osmanské domy vyskytují. To jen potvrzuje, jak určující je v této věci kulturní faktor.

Na Balkáně se dá tedy pro shrnutí vymezit oblast výskytu osmanských domů geograficky – oblast Thrákie a Makedonie ohraničená řekou Dunaj na severu a Sávou na severozápadě nebo politicky – území států: Bulharsko, Makedonie, Řecko, Albánie, Kosovo, Bosna a Hercegovina.

11.1 NEJVÝZNAMNĚJŠÍ LOKALITY V ANATOLII

V Anatolii nalezneme řadu významných lokalit. Jedná se o města, městysy i vesnice, z nichž některé ztratily svůj někdejší význam. Díky tomu se jim vyhnul prudký ekonomický rozvoj a s ním spojená destrukce starší zástavby a zůstal zachován jejich „osmanský“ ráz. Tyto domy leží dnes v několika oblastech, na které je Anatolie v rámci Turecka rozdělena. Jsou to oblasti Marmarská (*Marmara Bölgesi*), Egejská (*Ege Bölgesi*), Centrální Anatolie (*İç Anadolu*), Středomořská (*Akdeniz Bölgesi*), Černomořská (*Karadeniz Bölgesi*). (obr. 80)

11.1.1 Marmarská oblast

Centrem Marmarské oblasti je Istanbul, bývalé kulturní centrum říše. Dnes zde budeme hledat klasické osmanské domy jen stěží. Co zde ale nalezneme, jsou některé stavby, které jejich vznik inspirovaly. V areálu paláce Topkapı se nacházejí letohrádky *Revan Köşkü* a *Bağdat Köşkü*, které nechal postavit sultán Murat IV. v letech 1635 a 1639. Střecha se širokými přesahy, sdružená okna s dřevěnými okenicemi, řada menších oken s pevnou vitráží z barevných skel a v neposlední řadě úsporné vybavení interiéru, ve kterém se nachází pohovka, krb a niky ve zdech. To vše jsou dobře známé atributy (obr. 81, 82). Z letních vil na Bosporu je třeba zmínit především nejstarší stojící *Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı* z roku 1699 (obr. 83) nebo *Fethi Ahmet Paşa Yalısı* z přelomu devatenáctého a dvacátého století, která má charakteristické dřevěné vzpěry nesoucí přesahy horního patra (obr. 84).

Dalším významným městem oblasti je první osmanské hlavní město – Bursa. V Burse nalezneme staré osmanské domy především ve čtvrti Muradiye, kde se nacházejí i hrobky osmanských sultánů. Nejstarší dochovaný dům pochází ze sedmnáctém století a dnes slouží jako muzeum osmanského domu – *Osmanlı Evi Müzesi* (obr. 10).

V blízkosti Bursy leží vesnice Cumalıkızık, v níž je na tři sta osmanských domů, z nich více jak padesát je registrováno jako památka civilní architektury. Vesnice si zcela uchovala svůj osmanský ráz a proto bylo zažádáno o zařazení na seznam památek UNESCO.

Další lokalitou v Marmarské oblasti je město Osmaneli v okrese Bilecik. V osmanské době leželo na cestě vedoucí z Istanbulu do Bagdádu a Mekky. Významným obchodním artiklem bylo pěstování bource morušového, a proto mají zdejší osmanské domy zvláštní prostory v patře vyhrazené pro jeho pěstování.

11.1.2 Egejská oblast

Egejská oblast má své centrum v Izmiru. V Izmiru samotném se osmanské domy nedochovaly, na vině jsou četné požáry a také destrukce města ve dvacátých letech dvacátého století při válce o nezávislost. Celá oblast je jinak bohatá na architekturu osmanských domů.

V blízkosti města Selçuk leží původně řecká, vinařská vesnice Şirince. Celá vesnice si zachovala autentický ráz. Další lokalitou s osmanskými domy a několika konaky je Birgi. Nachází se tu vedle běžných osmanských domů také velká panská sídla. *Çakırağa Konağı* pochází z roku 1761 a je velkolepým dvoupatrovým sídlem. Místnosti zdobí fresky, na nichž jsou vyobrazeny veduty Konstantinopole a Izmiru. Celý konak prošel ve dvacátém století rekonstrukcí a dnes slouží jako muzeální objekt. V nedávné době byl také celkově rekonstruován *Sandikoğlu konağı*. Kromě těchto dvou se v Birgi nachází některé další konaky.

Ve stejné oblasti leží město Tire. V šestnáctém století bylo jedním z největších měst v oblasti, dnes je to maloměsto. Osmanské domy, které se nachází především ve čtvrti Dere Mahallesi, doposud nebyly rekonstruovány, některé z nich by měly být v brzké době opraveny. V Tire se nachází i několik konaků, jedním z nich je *Bayraktar Ağa konağı*, který má v přízemí okrasný bazén.

Ve městě Kütahya nalezneme osmanské domy v uliční zástavbě pocházející především z přelomu devatenáctého a dvacátého století podobně jako v blízkém

Afyonu. Dům, který slouží jako muzeum a nachází ve čtvrti Börekçiler Mahallesi, pochází z osmnáctého století. Jedná se o dvoupatrový panský dům začleněný do ohradního zdiva parcely s velkou zahradou. Je znám též jako *Macar evi* „maďarův dům“, protože v něm polovině devatenáctého století rok bydlel Lajos Kossuth.

Velmi významnou lokalitou je město Kula. Zdejší domy nejsou většinou datovány, většina z nich pochází z devatenáctého století, ale předpokládá se, že některé mohou pocházet již ze století osmnáctého. Nejstarší datovaný dům je datován do roku 1807. Zpřístupněn je zatím jeden dům jako etnografické muzeum, ostatní domy čekají na rekonstrukci.

Další lokalitou je Muğla. Zde najdeme osmanské domy především na úpatí hory Hisar Dağı ve čtvrti Saburhane Mahallesi. Opraveno a zpřístupněno bylo již několik domů, například *Şerefliler Evi* a *Hafize Ana Evi*, jejichž stáří je přibližně dvěstě let.

11.1.3 Centrální Anatolie

V Ankaře najdeme osmanské domy především v podhradí, ve čtvrti Ulus. Zdejší domy jsou specifické konstrukčně. Přesahy pater jsou vyneseny na několika řadách kolmo kladených trámů-krakorců. Další lokality leží na západ od Ankary.

Na staré cestě z Istanbulu do Ankary leží městys Beypazarı, který je znám díky osmanským domům. Od počátku devatenáctého století domy několikrát (asi sedmkrát) podlely požárům, na jejich obnově se podíleli mistři přizvaní z města Safranbolu. Jejich současná podoba pochází z devatenáctého a dvacátého století. Většina domů má dvě patra, jeden z nich dnes slouží jako muzeum.

V *Eskişehir* najdeme osmanské domy ve čtvrti Odunpazarı. Většina pochází z přelomu devatenáctého a dvacátého století. V současné době probíhá kompletní rekonstrukce této historické čtvrti.

11.1.4 Středomořská oblast

V rámci středomořské oblasti se nachází osmanské domy především na jejím západě. V Antalyi najdeme osmanské domy ve čtvrti Kale İçi v blízkosti přístavu. Jeden z domů slouží jako muzeum.

Významnější lokalitou je Burdur, kde najdeme několik konaků ze sedmnáctého a osmnáctého století. Konaky *Taş Oda* ve čtvrti Pazar mahallesi a *Baki Bey Konağı* ve

čtvrť Değirmenler Mahallesi pochází z počátku osmnáctého století a dnes slouží jako etnografické muzeum. Kromě těchto objektů se zde nachází osmanské domy z devatenáctého století, stejně jako v blízkém městě Isparta.

11.1.5 Černomořská oblast

Na západě oblasti leží města Mudurnu a Göynük, obě se nachází na staré obchodní cestě z Istanbulu do Ankary, stejně jako výše zmíněné Beypazarı. Také zde se nachází osmanské domy pocházející především z devatenáctého století. V Göynüku je jich registrováno kolem sta a v Mudurnu kolem dvou set.

Nejvýznamnější lokalitou v oblasti je město Safranbolu, které leželo na obchodní cestě z Istanbulu do Sinopu. V roce 1994 bylo Safranbolu díky architektuře osmanských domů zařazeno na seznam památek UNESCO. Nachází se zde na dva tisíce domů z osmnáctého až dvacátého století, z nichž asi polovina byla vzata pod památkovou ochranu. Aglomerace je rozdělena na dvě hlavní části – vlastní město a Vinice. Na Vinicích se nachází zahrady a letní domy obyvatel Safranbolu. Ve městě slouží několik domů jako muzea, většina pochází z devatenáctého století. Jsou to *Kaymakamlar Evi*, *Kileciler Evi*, *Karaüzümler Evi*, *Mümtazlar Konağı*. Domy jsou bohaté a často mají v přízemí okrasný bazén. Nedaleká lokalita Yörük Köyü se *Safranbolu* architekturou velmi podobá, tamní domy nebyly ještě ve větší míře rekonstruovány. Zpřístupněn byl veřejnosti *Sipahioğlu Konağı*.

Osmanské domy najdeme i v blízkém Kastamonu a okolí. Ve vesnici Inciğez se nachází jeden z nejstarších konaků, datovaný do první poloviny sedmnáctého století *Hikmet Ağa Konağı*. O něco dále na východ leží Amasya, ve které se nachází řada osmanských domů z devatenáctého století. Domy jsou památkově chráněny. Další lokalitou stejného charakteru je město Tokat.

Ve východním černomoří, v Trabzonu se nachází vedle osmanských domů i několik konaků. Za nejstarší je považován *Kundupoğlu evi*, pocházející pravděpodobně z počátku osmnáctého století. Ze stejného století pochází *Memişoğlu Konağı*, který má pevnostní charakter a leží pár kilometrů od Trabzonu směrem k Rize. V blízkém Araklı najdeme domy s hustým hrázděním s výplní z kamene.

11.2 NEJVÝZNAMNĚJŠÍ LOKALITY NA BALKÁNĚ

Na Balkáně nalezneme osmanské domy především ve městech, která byla centry správních okrsků a tudíž zde přebývali osmanští místodržící vyslaní palácem. V některých městech najdeme panská sídla, která patřila místní „šlechtě“ nebo jsou to domy křesťanských řemeslníků a obchodníků či domy mladé balkánské buržoazie. Všechny níže popsané lokality byly součástí prvního a nejstaršího (zal. 1362) osmanského eyaletu *Rumeli*. Bosna a Hercegovina do něj spadaly do roku 1580, než se staly samostatným eyailetem Bosna. Eyalety se dělily na menší správní celky a ty na ještě menší, jejich vnitřní hranice a statut se v průběhu doby měnily, celý systém byl zcela přeskupen v druhé polovině devatenáctého století (viz *kap. 3.2*). Celkový geografický rámeček rumelijského a bosenského eyaletu však zůstával až do konce devatenáctého a počátku dvacátého století pod osmanskou nadvládou. Toto území bylo pod přímým osmanským kulturním vlivem přibližně pět století. Přehled lokalit s výskytem osmanských domů na Balkáně není zcela vyčerpávající, přesto je v něm uvedena převážná většina skutečně důležitých lokalit.

11.2.1 Bulharsko

Ve městech Bulharska se rozvíjela řemeslná výroba a kvetl obchod, především na severu země byl na venkově rozšířen chov dobytka. Důležitým centrem řemesla a obchodu byl Plovdiv (turecky Filibe). Plovdivské domy, které pocházejí převážně z druhé poloviny devatenáctého století, patřily místní buržoazii. Mnoho z nich je otevřeno pro veřejnost. V domě *Kuyumcuoğlu* se nachází etnografické muzeum a v domě *Dimitar Georgiadi* historické muzeum. Tyto a další domy stojí většinou v zahradách jako vily. V Plovdivu najdeme osmanské domy i v uliční zástavbě ulic *Stojana Chomakova*, *Kirila Nectarieva*, *Lavrenova* a dalších. Plovdivské domy jsou známy jako architektura národního obrození.

Domy ve stylu národního obrození pronikly s obrozenci i na maloměsto. V Koprivstici, která leží v blízkosti Plovdivu, je zpřístupněno několik domů, které byly postaveny ve stejném stylu jako domy plovdivské. Na první pohled je zřejmé, že jde v tomto maloměstském prostředí o import. Ostatní domy, které patřily statkářům, jsou mnohem skromnějších tvarů, barev a dispozic, bohužel však nejsou zpřístupněny.

Obyvatelé města se zabývali především chovem dobytka a zpracováním vlny, které s ním souviselo.

Melnik byl významným obchodním střediskem již v době byzantské, ležel na cestě ze Soluně do Sofie. Za Osmanské říše byl velkým ekonomickým a administrativním centrem údolí řeky Marici. Produkovalo se zde víno a tabák na export. Domy, které se zde nachází, nejsou ovlivněny stylem národního obrození a podobají se více obdobným domům v Makedonii nebo Anatolii. Veřejnosti je otevřen dům vinaře *Kordopulova*, který pochází z poloviny osmnáctého století. Jeho zvláštností je, že z přízemí domu vedou do přílehlého svahu dlouhé chodby vinných sklepů. V *Pašově* domě z první poloviny devatenáctého století dnes sídlí Historické muzeum Melniku. Většina domů na lokalitě pochází z devatenáctého století, opravy však prodělaly ve století dvacátém, protože nebulharští obyvatelé, kteří museli město natrvalo opustit, při odchodu své domy zapálili.

Kazanlák je město, které založili Osmané. V jeho historické čtvrti *Kulata* se nachází památková rezervace s domy pocházejícími z devatenáctého století, jako například *Hadžijenovův* dům a další. Oblast Kazanlaku je známa pěstováním damažské růže.

V bývalém centru Bulharské říše Velikom Tärnovu, které se stalo důležitým obchodním centrem za osmanské nadvlády, najdeme osmanské domy v uliční zástavbě. V Sofii se domy nedochovaly. V celém Bulharsku se nachází velké množství dalších lokalit s architekturou obytných domů, která byla v různé míře ovlivněna osmanskou estetikou.

11.2.2 Řecko

Důležitým centrem obchodu byla Soluň, zde se však osmanské domy nedochovaly. Z hlediska jejich výskytu jsou důležité především lokality na severozápadě země u hranic s Makedonií a Albánií.

Osmanské domy najdeme v Kastorii (turecky *Kesriye*), která byla známa produkcí kožešin. Ve čtvrti Dolco je několik rezidencí zámožných měšťanů jako například *Nerandzis-Aivazisův* dům ze sedmnáctého století (možná už šestnáctého) dnes slouží jako Muzeum lidových tradic a rezidence bratří *Emmanouilů* z osmnáctého století jako Muzeum tradičních krojů. Ve městě je řada dalších osmanských domů.

Další významnou lokalitou je město Kozani, ve kterém najdeme památkově chráněné domy z osmnáctého století. Ve vesnici Ambelakia, která byla v osmanském období významná zpracováním bavlny, textilní výrobou a barvířstvím, nalezneme honosná panská sídla. Z osmnáctého století pochází dům bratří *Schwartzů* (překlad řeckého *Mavros*). Byli to řečtí obchodníci, kteří žili v Rakousku. V domě *Mola* je dnes Muzeum lidového umění a historie. Další podobnou lokalitou je městečko Siatista. Najdeme zde domy z osmnáctého století jako *Kanatzouli*, *Poulikos*, *Manousi*, *Maliongka* a *Tzonou*, z nichž je některé možné po dohodě navštívit.

Ve městě Veroia (turecky *Karaferye*) u Soluně jsou osmanské domy v uliční zástavbě, stejně jako v Ioannině, která leží na západě Řecka v blízkosti hranic s Albánií.

11.2.3 Albánie

V severní části země, která byla pod silným vlivem Benátek, byla ponechána tradiční místní samospráva, stejně jako v blízké Černé Hoře, kde dokonce nemohly být přítomny osmanské jednotky ani úřady. Proto v těchto oblastech osmanské domy nenajdeme. V jižní části Albánie byl zaveden timarský systém a klasická osmanská správa. Významnými osmanskými středisky byly města Berat (turecky *Belgrad*) a Gjirokaster (turecky *Ergiri*). Dnes jsou obě tyto lokality díky architektuře osmanských domů na seznamu památek UNESCO (2005 a 2008). Domy v Gjirokasteru patřily místním „feudálům“, osmanským správcům a obchodníkům. Jsou to domy věžového typu (*kulä*) a jsou datovány do sedmnáctého až devatenáctého století. Navštívit lze dům *Zekate*, který byl vrácen původnímu majiteli.

Domy v Beratu patřily především řemeslníkům a obchodníkům, pocházejí z osmnáctého až devatenáctého století, nemají ve valné většině pevnostní charakter, jsou to samostatně stojící stavby i domy v uliční zástavbě. V jednom domě, který pochází z osmnáctého století, dnes sídlí Etnografické muzeum. V Krujë (turecky *Akçahisar*) najdeme osmanský dům z osmnáctého století, který také slouží jako Etnografické muzeum.

11.2.4 Makedonie

Důležitým centrem bylo Skopje (turecky *Üsküp*) na severu země. Stará čtvrť však podlehla ve dvacátém století téměř zcela zemětřesení, a proto se zde osmanské domy nedochovaly. V blízkém Tetovu (turecky *Kalkandelen*) však najdeme několik panských sídel na velkých pozemcích obehnaných vysokou zdí. Na konci sedmnáctého století město podlehlo velkému požáru, dochované osmanské domy pochází většinou z konce devatenáctého století.

Významnou lokalitou je Ohrid, který je na seznamu památek UNESCO (1980) mimo jiné i kvůli zachovalé městské architektuře. Nejvýznamnějším domem ve městě je třípatrový dům obchodnické rodiny *Robevů*, který slouží jako Národní muzeum v Ohridu. Dům byl postaven v druhé půli devatenáctého století Todorem Petkovem z vesnice Gari poblíž Debaru. V Makedonii najdeme patrové osmanské domy především v hornovardarském údolí v oblastech okolo Mavrova, Poreče a Skopje.

11.2.5 Kosovo

V Kosovu najdeme osmanské domy v Prištině. Komplex několika osmanských domů, které jsou datovány do osmnáctého a devatenáctého století, slouží jako Etnografické muzeum *Emina Gjiku*. Ve městě Peć (turecky *İpek*) je také v jednom z domů Etnografické muzeum a najdeme zde i řadu dalších domů.

11.2.6 Bosna a Hercegovina

Z hlediska osmanských domů velmi významná oblast. Najdeme zde především bohatá panská sídla. V bosenském Sarajevu, které založili Osmané jich je několik. *Svrzův dům*, který pochází ze sedmnáctého století je velkým komplexem se dvěma dvory, dvěma hlavními budovami, z nichž první má dva trakty (mužská a rodinná část) a druhá je samostatně stojící (letní ženský dům a kuchyň). Dům byl postaven v první půlce sedmnáctého století, na konci století podlehl požáru a rekonstruován byl v průběhu osmnáctého století. Dům patří Muzeu Sarajeva. V roce 2010 byla dokončena rekonstrukce panského domu *Alija Đerzeleza* podobných rozměrů, který pochází taktéž

ze sedmnáctého století. Z domu *Saburina* se dochovala jen mužská část domu z poloviny osmnáctého století.

Významnou lokalitou v Hercegovině je Osmany založené město Mostar. Najdeme tu několik významných domů. Dům *Bišćevića-Lakšića*, jehož současná podoba pochází z konce osmnáctého – počátku devatenáctého století, zde velmi pravděpodobně stál již ve století sedmnáctém. V druhé polovině devatenáctého století byl kvůli rozšíření rodiny rozdělen. Mužská část domu je *Bišćevićova* částí domu, rodinná/ženská část je součástí *Lakšićova* domu, každá má svůj dvůr a v současnosti i vlastní přístup z ulice. Původní majitelé zemřeli před několika málo lety. Druhým panským sídlem se dvěma trakty pocházejícím ze sedmnáctého století v je *Kajtažův* dům, který byl v roce 2010 zrekonstruován. *Muslibegovićův* dům z druhé poloviny osmnáctého století, který obývá původní rodina, slouží i jako hotel a soukromé muzeum.

Blagaj leží nedaleko Mostaru u řeky Buny a nachází se zde *Velagićevův* dům, který byl postaven v druhé půli osmnáctého století. Komplex leží u řeky, skládá se ze tří budov, které obývali tři bratři, dále se v jeho areálu nachází mlýnice, stoupa a stáje. Je stále obýván původní rodinou, slouží zároveň jako penzion.

Osmanské domy najdeme i ve Stolacu a Počitelu a v Trebinje. Většina z nich prošla totální rekonstrukcí, protože byly za války v devadesátých letech zničeny.

ZÁVĚR

Bylo by mylné se domnívat, že Turci, kteří přišli ve středověku do Anatólie, byli všichni kočovníci a neměli žádnou vlastní stavební tradici. Ti, kteří dali vzniknout Seldžucké a později Osmanské říši patřili k privilegované vrstvě, která měla přímý kontakt s městským prostředím v Íránu a západním Turkestánu. Spolu s nimi přišli i prostí venkované-kočovníci, kteří rozvinutou stavební tradici neměli a někteří z nich až do nedávné doby žili, nebo ještě žijí, v přenosných obydlích. Ibn Batúta popisuje tábor krymského chána v první polovině čtrnáctého století takto: „*Turci říkají tábořišti „ordu“.* Když jsme dospěli k místu tábora, pochopili jsme, že stojíme tváří v tvář velkému městu s tržišti, mešitami, s množstvím lidu, se spoustou dýmu valícího se z komínů kuchyní [...] Celé „ordu“ se přemisťuje na povozech tažených koňmi a když se přijde na místo tábora, sundají se věci, domy a stany, které jsou udělány z lehkých materiálů a v tu ránu zde stojí tržiště, mešity a tábořiště.¹⁴⁰ Stavby byly z „lehkých materiálů“ – víme, že základem jurt byl dřevěný skelet, dá se tedy předpokládat, že i jiné stavby stavěli obdobným způsobem. Tato technika jim byla natolik blízká, že se hrázděná konstrukce stala typickou pro osmanské domy. Osmané v Anatólii jistě navázali i na byzantské stavební tradice. Zachovali formu, ale změnili obsah. Začali používat na stavbu domů méně kvalitní a levnější materiály, kamenné kvádrkové zdivo vyhradili především sakrálním a veřejným stavbám. Jejich zvyk z dřívějšího života měnit letní a zimní stanoviště dal vzniknout letním a zimním domům, ale i letním a zimním patřům v jednom domě. Potřeba přímého kontaktu s přírodou se promítla do otevřených či polootevřených prostor – nadkrytých teras hledících do zahrady, či altánů. Úzkostlivá ochrana soukromí rodiny, která souvisí s islámem, dala vyrůst vysokým ohradním zdem a vykázala ženy do oddělených prostor v domě, někdy i samostatných budov. Díky jejich omezenému kontaktu s okolním světem se významně rozvinula rezidenční funkce osmanských domů. Každá z místností byla schopna uspokojit veškeré každodenní potřeby. Posezení, domácí práce, vaření, stolování, spaní, mytí, to vše se mohlo odehrát v jedné místnosti. Každá z nich mohla být soukromým prostorem pro nukleární rodinu. Zvyk veškeré předměty, včetně potřeb na spaní, uklízet do úložných prostor, absence mobilního nábytku a naprosté podřízení interiéru účelnosti, velké množství vyřezávaných dřevěných prvků v interiéru, především pak kruhové dřevěné ozdoby ve středu stropu poukazují na archaické nomádské tradice. Souvislosti s

---

¹⁴⁰ PARMAKSIZOĞLU, İ.: *Op.cit.*, s. 95.

předosmanským tureckým obydlím v této práci nebyly hlouběji zkoumány, protože byl sledován především vývoj novověkých osmanských domů. Bylo by přínosné sledovat kontinuitu tradičních tureckých-nomádských tradic v novověkém i moderním bydlení, to je však námět pro další práci, která by se zabývala především obydlím a bydlením v Anadolii, kde bylo více tureckého venkovského obyvatelstva.

Osmanský dům, tak jak se dochoval do dnešní doby v Anadolii a na Balkáně, je produktem kosmopolitní islámsko-křesťanské kultury, která v sobě spojila byzantské-orientální a turecké-islámské prvky. Osmanský dům se se všemi svými typickými atributy rozšířil z hlavního města do ostatních provincií říše především díky elitě společnosti. Touto elitou byli muslimové – státní správci a úředníci i křesťané – obchodníci a od sedmnáctého století také regionální „šlechta“, která vzhlížela s obdivem k sultánovu dvoru. Od počátku osmnáctého století se v osmanské kultuře začal prosazovat evropský vliv. Počínaje „obdobím tulipánů“ vzrostl zájem o evropskou, zejména francouzskou kulturu, v architektuře se prosadily prvky baroka a po něm následujících stylů, které poznamenaly paláce v hlavním městě i obytný dům v provinciích a přispěly do pestré mozaiky kulturních vlivů, které se v průběhu staletí odrazily nejen v architektuře.

Většina dochovaných osmanských domů v Anadolii i na Balkáně je dnes předmětem památkové ochrany, nejvýznamnější stavby byly zrestaurovány a zpřístupněny veřejnosti, většinou slouží jako etnografická muzea. Nejvýznamnější lokality s architekturou novověkých obytných domů byly zapsány na seznam kulturního dědictví UNESCO. Nezbývá než doufat, že tato architektura časem přestane být chápána jako národní produkt různých států a začne být přijímána jako jeden celek, jako produkt multietnické, multikonfesní a multikulturní osmanské společnosti.

LITERATURA

- AKÇURINA-MUFTIEVA, N.: *Архитектура и искусство в период Крымского Ханства* (xv–xviii вв.)
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/khud_kult/2008_5/PDF%5CHK-5_2008_p-399-410_Akchurina.pdf
- AKDAĞ, M.: Osmanlı tarihinde âyanlık devri 1730-1839, *Tarih araştırmaları dergisi*, 8/14, Ankara 1963.
- AKIN, N.: *Balkanlarda osmanli dönemi konutları*. Literatür yayınları İstanbul 2001.
- AREL, A.: Bir anatomi dersi: ev, *Cogito 18*, s. 188-211. İstanbul 1999.
- ARTYKBAJEV, Ž. O.: *Казахское общество. Традиции и иновации*. Astana 2003.
- BEKTAŞ, C.: *Tüm yapıtları, Halk yapı sanatı*. İstanbul 2001.
- BEKTAŞ, C.: *Halk yapı sanatından bir örnek Babadağ, Anadolu evleri dizisi 3*. Bileşim yayınevi, İstanbul 2005.
- BOČKOVÁ, H.: Vicedilný dvůr na Balkáně - specifický fenomén mediteránní tradice v Evropě. *Český lid: Etnologický časopis - Ethnological Journal*, Praha: Etnologický ústav AV ČR, 95, 2, s. 191-209, 2008.
- BOČKOVÁ, H. – LANGER, J.: Východní cesta mediteránních inovací středoevropské lidové architektury. In: *Česká etnologie 2000*. Etnologický ústav AV ČR, 2002. s. 83-104. Praha 2002.
- BOZER, R.: *Kula evleri*. Tanıtma eserleri dizisi 7. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları 892, Ankara 1988.
- ÇİÇEK, K.: Osmanlılar ve zimmiler: Papa Pavlosun islama hakareti ya da renklere isyani. *Toplumsal tarih* 25.
- DELIUS, P. – HATTSTEIN, M.: *Islám, umění a architektura*. Slovart 2006.
- DIEHL, CH.: *Manuel d'Art Byzantine*. Librairie Auguste Picard Paris 1925.
- EKINCI, Z.: *Anadolu Türk Evi Geleneğinde Birgi Örneği ve Sandıkoğlu Konağı*. Yapı İstanbul 2005.
- ELDEM, S. H.: *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul 1963.
- ERAVŞAR, O.: *Tokat tarihî su yapıları (hamamlar)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Mimarlık Tarihi, Konya 2004.
- ESER, L.: *Kütahya evleri*. Pulhan matbaası İstanbul 1955.
- Eskişehir kent rehberi/Eskişehir city guide 2002*, Eskişehir ticaret odası yayınları
- FAROQHI, S.: *Men of modest substance. House owners and house property in seventeenth-century Ankara and Kayseri*. Cambridge Studies in Islamic Civilization. Cambridge university press 1987.

- FAROQHI, S.: *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*. Doğu Batı yayınları, Ankara 2006.
- GÜLERYÜZ, N. : *Türk Yahudileri tarihi I*. İstanbul 1993.
- GÜNAY, R.: *Türk ev geleneği ve Safranbolu evleri*. Yapı-endüstri merkezi yayınları, İstanbul 1999.
- GÜNAY, R.: *Geleneksel Safranbolu evleri ve oluşumu*. Kültür Bakanlığı yayınlarıö Ankara 1989.
- GÜNKUT, A.: *Asya merkezi mekan geleneği*. Kültür Bakanlığı Ankara 1990.
- HATTSTEIN M., DELIUS, P.: *Islám umění a architektura*. Slovart 2006.
- HITZEL, F.: *Osmanská říše 15.-18. století*. NLN Praha 2001.
- KIEL, M.: *Ottoman architecture in Albania (1385-1912)*. Research Center for Islamic History, Art and Culture, Istanbul 1990. *Kimlikli Gelecek için Tarihsel Buluşma, Tarihi Kentler Birliği 2000-2004*, sborník.
- KLUSÁKOVÁ Lud'a: *Cestou do Cařihradu, Osmanská města v 16. století viděná křesťanskýma očima*. ISV Praha 2003.
- KONESKA, E. – JANKULOSKI, R.: *Јуруџи - Јөрүкс*, Музеј на Македонија 2004.
- KÖMÜRCÜOĞLU, E.: *Ankara evleri*. İstanbul matbaacilik T.A.O. 1950.
- KREISER, K., – NEUMANN, CH., K.: *Dějiny Turecka*. NLN Praha 2010.
- KUBAN, D.: *Sanat tarihimizin sorunları*. Çağdaş yayınları İstanbul 1975.
- KUZUCU, K.: 1845 İzmir yangını. *Toplumsal tarih 62*, İstanbul 1999.
- KÜÇÜKERMEN, Ö.: *Anadolu mirasında Türk evleri*. T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995.
- LANGER, J.: *Atlas památek Evropská muzea v přírodě*. Baset, Praha 2005.
- LANGER, J.: *Lidové stavby v Evropě*. Grada 2010.
- LEMAN, T.: *Bursa evleri*. İstanbul matbaacilik T.A.O. 1950.
- NAMIČEV, P.: *Селската архитектура во Малешево од XIX и почетокот на XX век, Народно неимарство I. – Rural architecture in Maleševo from the 19th and the beginning of 20th century, Traditional Architecture I*. Музеј на Македонија Скопје 1998.
- NAMIČEV, P.: *Развој на селската кука во Македонија, Народно неимарство IV. – Development of vernacular house in Macedonia, Traditional Architecture IV*. Музеј на Македонија Скопје 2007.
- ORTAYLI İ. : *Bazı 16. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerindeki Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXVII/4, Ankara 1972.

- ÖGEL, B.: *Türk Kültür Tarihine Giriş. Türklerde Köy ve Şehir Hayati (Göktürklerden Osmanlılara)*, Cilt 1., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- ÖGEL, B.: *Türk Kültür Tarihine Giriş. Türklerde Ordu, Odugah ve Otağ (Hunlardan Osmanlılara)*, Cilt 2., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- ÖZBARAN, S.: *Bir başka Osmanlı kimliği: Rûmilik*. Toplumsal Tarih 101, 2002/05, İstanbul.
- PARMAKSIZOĞLU, İ.: *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden seçmeler*. T. C. Kültür Bakanlığı yayınları. Ankara 1999.
- PROCHÁZKA, B. A.: *Muslimský obytný dům*, NO 31 (1976).
- PROCHÁZKA, B. A.: *Muslimské město*, NO 32 (1977).
- PROCHÁZKA, B. A.: *Determinants of Islamic Architecture*. MARP, Zurich 1988.
- PROCHÁZKA, B. A.: *Architektura islámské kulturní sféry*, in: *Islám a jeho svět*, Brno 1995.
- RHEID, K.: *Byzantinische Wohnhäuser des 11. bis 14. Jahrhunderts in Pergamon. Dumbarton Oaks papers number forty four*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, District of Columbia 1990.
- Rölöve II Birgi Çakırağa konağı*. Devlet Güzel sanatlar akademisi basimevi, İstanbul 1977.
- RYCHLÍK, J. A KOL.: *Mezi Vidní a Cařihradem 1/ utváření balkánských národů*. Vyšehrad Praha 2009.
- STAŇKOVÁ, J. – BARAN, L.: *Tradiční textilní techniky*. Grada 2008
- STAMOV, S.: *Дрвената народна къща*, София 2007.
- Svrzina kuća – Svrzo's house*, kolektiv autorů. Muzej Sarajeva 2001.
- ŞEKER, M.: *Türk kültüründe Tire*. Türkiye diyanet vakfi yayınları/134, Ankara 1994.
- The Zekate House, A Fortress in Stone*. Gjirokastra Conservation and Development Organization GCDO, Supported by Packard Humanities Institute, Albania.
- TURAN, Ş: *Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları*, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/1, Ankara 1963.
- TÜRKOĞLU, İ: *Byzantine Houses in Western Anatolia: An Architectural Approach*. *Al-Masa'q*, Vol. 16, No. 1, March 2004
- ULUENGİN, B. – SAATÇI, S.: *Osmaneli ve Geleneksel evleri*. Kerkük vakfı İstanbul 2009.
- VESELÁ, Z.: *Novověké dějiny Turecka. Dějiny osmanské říše od reformy Nizami Ceditu do rozkladu imperia (1918)*. SPN Praha 1966.
- VAŘEKA, J. – FROLEC, V. : *Lidová architektura Encyklopedie*. Grada 2008.

VAŘEKA, P: *Archeologie středověkého domu*. Plzeň 2004.

YAVAŞ, A: Kayseri-Argincık Haydar Bey Köşkü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 4/2, 2004.

YILMAZ, H. S.: *Bursa Cumalıkızık köyünün tarihi değerlerinin korunması üzerine bir inceleme*. [diplomová práce] İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen bilimleri enstitüsü, İstanbul 1999.

cestopisy a reedice cestopisů:

ATSIZ, N.: *Evliya Çelebi seyahatnamesi'nden seçmeler*. Kültür Bakanlığı Ankara 1991.

BABINGER, F.: *Hans Derschwams Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-1555)*, Munchen un Leipzig Verlag von Duncker und Humblot 1923.

Cesty do svaté země, výbor ze starých českých cestopisů vybral a upravil J. Dostál. Nakladatelství ELK Praha 1948.

KUBA, L.: *Čtení o Makedonii, cesty a studie z roků 1925-1927*. Družstevní práce 1932.

KUBA, L.: *Čtení o starém Srbsku, cesty a studie z roků 1890-1927*. Družstevní práce 1932.

KUBA, L.: *Čtení o Bosně a Hercegovině, cesty a studie z roků 1893-1896*. Družstevní práce 1937.

PARMAKSIZOĞLU, İ.: *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden seçmeler*. T. C. Kültür Bakanlığı yayımları. Ankara 1999.

Příhody Václava Vratislava z Mitrovic. Mladá Fronta Praha 1977.

STEIN, H.: *Solomon Schweiger: Zum Hofe des türkischen Sultans*. Brockhaus Verlag Leipzig 1986.

ZIKMUND, M. – HANZELKA, J.: *Obrácený půlměsíc*. SNPL 1961

slovníky:

Bulharsko-český, česko-bulharský kapesní slovník, SPN Praha 1964.

Büyük Türkçe-Rusça sözlük, Multilingual Istanbul 1994

Makedonsko-český slovník s makedonskou gramatikou. Euroslavica Slovanský ústav, Praha 1999.

Персидско-Русский словарь. Государственное Издательство Иностраных и национальных словарей, Москва 1960.

<http://tdkterim.gov.tr/>

<http://www.osmanlicasozluk.net>

elektronické zdroje:

<http://www.libri.cz/databaze/orient/list.php?od=p&start=21&count=10>

<http://tdkterim.gov.tr/bts/>

<http://www.web-takip.com/2010/03/22/yoruk-koyu-nufusu-2009-duzce/>

<http://www.turktakvim.com/tekbilgi/hizir.htm>

<http://www.melnik-bg.eu/21-ru-sightseeings.php>

http://www.melchiorlorck.com/?page_id=40

http://www.obarsiv.com/guncel_murat_belge.html

<http://en.wikipedia.org/wiki/Mahala>

<http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B0%D1%80%D1%88%D0%B8%D1%8F>

<http://www.nereyigezmeli.com/bursa.htm>

<http://www.melnik-bg.eu/eng-sightseeings.php>

http://www.eskisehirrehberi.com/tarih_8/seyitgazi_ve_cevresi_37/seyitgazi_ve_cevresi_108.html

<http://www.ee.bilkent.edu.tr/~history/topkapi.html>

http://www.macedonian-heritage.gr/Museums/Folklore/Laografiko_Kastorias.html

http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/search_results.aspx?orig=%2Fresearch%2Fsearch_the_collection_database.aspx&searchText=lorck&titleSubject=on&physicalAttribute=on&productionInfo=on&fromDate=&fromadbc=ad&toDate=&toadbc=ad&x=0&y=0

<http://www.metabunker.dk/?p=2108#comments>

<http://www.zile.bel.tr/haberler/?cid=90>

<http://www.forumalev.net/osmanli-devleti/335685-osmanli-kus-saraylari.html>

<http://www.agasar.org/attachments/B/10001353.jpg>

<http://v3.arkitera.com/h24670-arpaz-konagi-ve-kulesini-koruyalim.html>

http://www.habule.com/Trabzon/trabzon_konaklar.htm

<http://turkiyeninilleri.tr.gg/TURKIYENIN-BOLGELERI.htm>

http://tr.wikipedia.org/wiki/Revan_K%C3%B6y%C5%9F%C3%BC

<http://wownturkey.com/forum/viewtopic.php?p=1373189>

http://www.yapi.com.tr/Haberler/bagdat-koskunun-370-yilinda-muhtesem-donusu_66436.html

<http://wownturkey.com/forum/viewtopic.php?t=84952>

<http://istanbulkulturenvanteri.gov.tr/gallery/watermark/path/L2ltZy9nYWxsZXJ5LzYwMjA2LzAwMDc3MzU4LmpwZWw=>